

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΕΗΛΙΚΤΣΙΔΗΣ

(Σαμψούντα 1885-Σέρρες 1959)

Ο άγνωστος μουσουργός του Πόντου

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΛΥΚΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Βασίλειος Βηλικτσίδης
(Σαμψούντα 1885-Σέρρες 1959)
Ο άγνωστος μουσουργός του Πόντου

Απομνημονεύματα

**Το Διοικητικόν Συμβούλιον
του Λυκείου των Ελληνίδων Σερρών**

Ελευθεριάδου Στέλλα: Πρόεδρος

Φιδάνη Κωνσταντίνα: Α΄ Αντιπρόεδρος

Τσιρογιάννη Μαίρη: Β΄ Αντιπρόεδρος

Βεράνη Ελένη: Γενική Γραμματέας

Δορκοφύκη-Μυτιληναίου Αγγέλα: Ειδική Γραμματέας

Καμπούρη Ελένη: Ταμίας

Μάτη Αντιγόνη: Έφορος Γυναικείας Ιματιοθήκης

Φλωρίδου Μαρία: Συνέφορος Γυναικείας Ιματιοθήκης

Κασαπίδου Μαίρη: Έφορος Ανδρικής Ιματιοθήκης

Πασχάλη Ελένη: Συνέφορος Ανδρικής Ιματιοθήκης

Κοσιτζή Μαρία: Έφορος Χορού

Αμπατζή Νικολέττα: Έφορος Μουσικού Αρχείου Β. Βεηλικτσίδη

Καφεστίδου Χρύσα: Έφορος κληροδοτήματος Ε. Βεηλικτσίδη

Κάντζα Έλενα: Έφορος Δημοσίων Σχέσεων

(1957-2022, 65 χρόνια)

ΛΥΚΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

**Βασίλειος Βηλικτσιίδης
(Σαμψούντα 1885-Σέρρες 1959)
Ο άγνωστος μουσουργός του Πόντου**

Απομνημονεύματα

(με την ευγενή χορηγία του ΥΠΠΟΑ,
Α. Π. 289764/ 22.6.2022)

Σέρρες 2023

Επιμελητές

Επιστημονική επιμέλεια: Αθανάσιος Τρικούπης

Φιλολογική επιμέλεια/επιμέλεια έκδοσης: Ισιδώρα Μάλαμα

Επιμέλεια ψηφιακής ανάλυσης: Αλέξανδρος Κυπαρίσσης

Επιμέλεια μουσικού αρχείου: Νικολέττα Αμπατζή

Πρόλογοι

Λύκειον των Ελληνίδων Σερρών

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Θεολόγος

Παναγιώτης Σπυρόπουλος, Αντιπεριφερειάρχης Σερρών

Ζήσης Μητλιάγκας, φιλόλογος - πρώην Δήμαρχος Σερρών

Εισαγωγή

Αθανάσιος Τρικούπης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου

Ιωαννίνων

Φωτογραφία εξώφυλλου

Η Φιλαρμονική του Εθνικού Αγροτικού Ορφανοτροφείου Σερρών,

με διευθυντή τον Βασίλειο Βηλικτσίδα (23.7.1927)

(από το αρχείο του Λυκείου Ελληνίδων Σερρών)

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:

The Workshop

Αφοί Χαραλαμπίδη Ο.Ε.

Μεγ. Αλεξάνδρου 42, Τ.Κ. 621 00, Σέρρες

Τηλ. 23210 26106

www.theworkshop.gr

*Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, αναπαραγωγή, ολική,
ή μερική του παρόντος έργου χωρίς την προηγούμενη
γραφτή άδεια του εκδότη.*

Περιεχόμενα

Πρόλογοι

Του Λυκείου των Ελληνίδων Σερρών	11
Του Σεβασμιώτατου Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Θεολόγου	12
Του Αντιπεριφερειάρχη Σερρών, Παναγιώτη Σπυρόπουλου	13
Του Ζήση Μητλιάγκα, φιλόλογου και πρώην Δήμαρχου Σερρών	15

Εισαγωγή (Αθανάσιος Τρικούπης)

Η δυτικοευρωπαϊκή μουσική παιδεία στον Πόντο	17
Βιογραφικά στοιχεία	20
Παιδαγωγική, μουσικολογική και συνθετική δραστηριότητα	26
Περί του εκδιδόμενου κειμένου	34

Βασίλειος Βελικτσίδης - Απομνημονεύματα

Άμισός (Σαμσούς)	41
Ἡ ἀναλογία τῶν κατοίκων	43
Ἡ θρησκευτική διάρθρωσις τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος	45
Ἐμπορική κίνησις	46
Θέατρα - Κινηματογράφοι	47
Μουσική Κίνησις	48
Λοιπαὶ ἐκπολιτιστικαὶ κινήσεις	51
Τα πρῶτα νέφη εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς Ἀμισοῦ	53
Ἀρχαὶ ὁδύνων	56
Τὸ Δικαστήριον τῆς Ἀνεξαρτησίας	62
Ρεφέτ Πασάς καὶ Μπαχαετὴν Βέης	63
Ὁ Τοπάλ Ὀσμάν	69
Ἡ κατάστασις ἐντὸς τῆς Ἀμισοῦ	76
Ἡ πρώτη ἀποστολὴ («Πιριντζή Σερκιέτ»)	76
Δευτέρα ἀποστολὴ	78
Τρίτη ἀποστολὴ	79
Αἱ ταλαιπωρίαι τῶν ἐν Ἀμισῷ οἰκογενειῶν μας	99
Μία ἀνθρωπιστικὴ χειρονομία τῶν ἐντοπίων σώζει τὰ γυναικόπαιδα	100
Μία σύντομος περιγραφὴ τῆς πόλεως Σεβαστείας	101
Ἡ ἐπιστροφή	108

Παράρτημα	113
-----------------	-----

Πρόλογοι

Του Λυκείου των Ελληνίδων Σερρών (1957-2022, 65 χρόνια)

Αγαπητέ αναγνώστη,

Το βιβλίο που έχεις την τύχη να κρατάς στα χέρια σου, τα απομνημονεύματα του σεμνού Δασκάλου και δημιουργού Βασιλείου Βηλικτισίδη, είναι η απόδοση τιμής και ευγνωμοσύνης στη μνήμη του από το Λύκειο των Ελληνίδων Σερρών.

Ο Βασίλειος Βηλικτισίδης και η κόρη του Ελπίδα, σεμνοί κι αθόρυβοι δάσκαλοι της μουσικής, καλλιέργησαν, μετέδωσαν, μεταλαμπάδευσαν σ' όλους μας τη μουσική τους παιδεία, το ήθος τους και την αγάπη τους για τη νέα τους πατρίδα, την πολυαγαπημένη τους πόλη, «τα Σέρρας», όπως επαναλάμβαναν συνεχώς.

Το Λύκειο των Ελληνίδων Σερρών, που είναι κληρονόμος του σπάνιου, σημαντικότετου και μεγάλου Μουσικού Αρχείου της οικογένειας, ενός πραγματικού θησαυρού για την πόλη μας, αισθάνεται μεγάλη την τιμή και το χρέος προς διαφύλαξή του, γιατί τέτοια μνημεία είναι η μεγαλύτερη παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές.

Η έκδοση των απομνημονευμάτων του Βασιλείου Βηλικτισίδη είναι ένα κερί αναμμένο σε όλους αυτούς που ξεριζώθηκαν από τις πατρογονικές τους εστίες, έφεραν «το εξ Ανατολών Φως», ξαναρίζωσαν στη νέα τους πατρίδα, για να είμαστε σήμερα εμείς ελεύθεροι και να προκόβουμε.

Το Διοικητικόν Συμβούλιον

Του Σεβασμιώτατου Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης
κ.κ. Θεολόγου

† Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΣΕΡΡΩΝ & ΝΙΓΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΕΥΛΟΓΙΑΝ

Ἐν Σέρραις τῇ 13ῃ Ἰανουαρίου 2023

Μέ αἰσθήματα βαθείας ἐκτιμήσεως καί χαρᾶς, προλογίζομεν εὐλογητικῶς τήν ἀνά χειρας ἐπετειακὴν ἔκδοσιν, ὑπὸ τόν τίτλον *Βασίλειος Βεηλικσιδης (Σαμψούντα 1885-Σέρρες 1959): Ὁ ἄγνωστος μουσουργός τοῦ Πόντου - Απομνημονεύματα*, μέ τήν εὐκαιρίαν τῆς συμπληρώσεως 65 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως, τό ἔτος 1957, τοῦ «Λυκείου Ἑλληνίδων» Σερρῶν.

Ὡς ἓνας ἀκτινοβόλος φάρος πολιτισμοῦ, ἑλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως καί πνεύματος, τό «Λύκειο Ἑλληνίδων» Σερρῶν ἐπιτελεῖ στό Σερραϊκὸ πολιτιστικὸ γίγνεσθαι ἓνα πολὺ θαυμαστὸ καί πολυσχιδὲς ἔργο, ἄξιο ἐπαίνου καί περαιτέρω ἀναδείξεως.

Μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τῆς παρουσίης ἐκδόσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καταγραφή τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἀειμνήστου Βασιλείου Βεηλικσιδῆ, δίδεται μία παραστατικὴ εἰκόνα τῆς πολυκύμαντης καί ἐνδοξης ἱστορίας τοῦ ἡρωϊκοῦ καί μαρτυρικοῦ Πόντου καί ἰχνηλατεῖται ἡ δημιουργικὴ διαδρομὴ καί τό περισπούδαστον μουσικόν ἔργον τοῦ ὡς εἴρηται Σερραίου μουσουργοῦ.

Συγχαίρομεν ἀπὸ καρδίας τήν φιλόκαλο, φίλεργο, φιλόστορα καί φιλοπρόοδο Πρόεδρο τοῦ «Λυκείου Ἑλληνίδων» Σερρῶν κ. Στυλιανὴν Ἐλευθεριάδου καί τά ἔντιμα μέλη του, ὡς καί τοὺς μεγάλως κοπιᾶσαντες γιὰ τήν ἀνά χειρας ἱστορικὴ καί πολιτιστικὴ καταγραφή καί ἐπικαλούμεθα σέ ὅλους τοὺς ἀνωτέρω καί στοὺς ἐκλεκτοὺς ἀναγνώστες, πλουσίαν τήν χάριν καί τήν εὐλογίαν τοῦ ἁγίου Θεοῦ.

Μετ' εὐχῶν ἐγκαρδίων

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ο Σερρών καὶ Νιγρίτης Θεολόγος.

† Ο Σερρῶν καὶ Νιγρίτης Θεολόγος

Του Αντιπεριφερειάρχη Σερρών Παναγιώτη Σπυρόπουλου

Το 2019 συμπληρώθηκαν 100 χρόνια από τον ξεριζωμό του Ποντιακού Ελληνισμού από τις πατρογονικές του εστίες, ενώ το 2022 χαρακτηρίστηκε ως έτος μνήμης του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Είναι πλέον κοινά αποδεκτό το υψηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των Ελλήνων της «καθ' ημάς Ανατολής», η έλευση των οποίων στη μητροπολιτική Ελλάδα μακροπρόθεσμα είχε ευεργετικές συνέπειες για την άνθηση των γραμμάτων και των τεχνών. Ο Βασίλειος Βηλικτσιδής, συνθέτης, μουσικοπαιδαγωγός και μουσικολόγος εξ' Αμισού του Πόντου, σταδιοδρόμησε αρχικά στην περιοχή της ευρύτερης πατρίδας του, στον Πόντο, στις αρχές του 20ού αιώνα και τα σωζόμενα τεκμήρια αυτής της εποχής, που βρίσκονται στο Αρχείο του, αποτελούν ορισμένα από τα ελάχιστα σωζόμενα στις μέρες μας αποδεικτικά στοιχεία, όσον αφορά την αποτύπωση της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής παιδείας και καλλιέργειας των Ελλήνων του Πόντου. Επιπλέον, το συγγραφικό και συνθετικό του έργο, αδημοσίευτο στο σύνολό του, αποτελεί μοναδική περίπτωση –τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποιότητα– για τα δεδομένα της ελληνικής επαρχίας της εποχής του, σύμφωνα με τα λεγόμενα ειδικών ερευνητών.

Στο πλαίσιο αυτό θέλω να συγχαρώ το Λύκειο των Ελληνίδων Σερρών, που έχει την τύχη ως κληρονόμος να έχει στην κατοχή του το Αρχείο της οικογένειας Βηλικτσιδή για την εν λόγω έκδοση, η οποία θα συμβάλει στην περαιτέρω ανάδειξη της ιστορίας του Ποντιακού Ελληνισμού. Άλλωστε, το Λύκειο των Ελληνίδων Σερρών στην 65χρονη πορεία του ήτο πάντοτε στην «πρώτη γραμμή» όλων των θρησκευτικών, εθνικών, πολιτιστικών και κοινωνικών εκδηλώσεων της περιοχής μας, με απώτερο σκοπό τόσο τη διάσωση και διάδοση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς όσο και την προαγωγή του εθελοντισμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Έχει αποδείξει πως ξέρει να τιμά την ιστορία του τόπου μας και γι' αυτό του αξίζουν για μία ακόμη

φορά θερμά συγχαρητήρια. Ευχαριστώ από καρδιάς που με έκανε κοινωνό τού εν λόγω πονήματος και, ως εκ τούτου, είναι ιδιαίτερη χαρά και τιμή για εμένα να προλογίζω την παρούσα έκδοση.

Παναγιώτης Σπυρόπουλος
Αντιπεριφερειάρχης Σερρών

**Του Ζήση Μητλιάγκα
φιλόλογου και πρώην δημάρχου Σερρών**

Ο Βασίλειος Βηλικτσίδης καταγόμενος από αρχοντική οικογένεια της Σινώπης του Πόντου, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην ιστορική Αμισό.

Εκτός από τη χειρόγραφη καταγραφή των περιπετειών και της τραγωδίας του Ποντιακού Ελληνισμού από τις σελίδες της ιστορικής εφημερίδας *Ακρόπολις*, ένα σημαντικό μέρος καταλαμβάνει η δική του καταγραφή της ιστορίας και των περιπετειών της γενέθλιας γης, της ιστορικής Αμισού του Πόντου. Οι πληροφορίες αφορούν:

Α) Τη γεωγραφική θέση της Αμισού, τη συγκέντρωση πολύχρωμου και πολυποίκιλου πληθυσμού από τα παράλια και την εσωτερική χώρα –κυρίως για εργασία–, και την ακμή της.

Β) Τα θρησκευτικά δρώμενα και την εμπορική κίνηση.

Γ) Τις υποδομές του πολιτισμού (θέατρα, κινηματογράφοι, κ.ά.).

Δ) Τα πρώτα μέρη της τραγωδίας και τις ποικιλόμορφες οδύνες, κυρίως του χριστιανικού πληθυσμού.

Ε) Τους Τούρκους παπάδες και μπέηδες της περιοχής, με κορυφαίο τον τρομερό Τοπάλ Οσμάν, και τη φρίκη των διωγμών και των βασανιστηρίων.

ΣΤ) Τις προσωπικές και οικογενειακές περιπέτειες και τις σπάνιες στιγμές ανθρωπισμού προς τα γυναικόπαιδα από απλούς μουσουλμάνους πολίτες.

Μαζί με την αναφορά στη γειτονική Σεβάστεια, η χειρόγραφη προσωπική καταγραφή των τραγικών περιπετειών της Αμισού αποτελεί μια μικρογραφία της τραγωδίας του Ποντιακού Ελληνισμού, που αφάνισε ένα μεγάλο μέρος κατοίκων σπουδαίου κοινωνικού και πολιτιστικού επιπέδου, όπως και του ξεριζώματος, όσων επέζησαν, από τις πατροπαράδοτες –από τα πανάρχαια– εστίες του ακμάζοντος Ελληνισμού.

Ζήσης Μητλιάγκας
Φιλόλογος

Εισαγωγή

Η δυτικοευρωπαϊκή μουσική παιδεία στον Πόντο

Μετά τη διακήρυξη της ανεξιθρησκείας και ισοπολιτείας του μεταρρυθμιστικού αυτοκρατορικού διατάγματος (Hatt-i humayun) του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ (1856), το οποίο υποχρεώθηκε να εκδώσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου (1854-1856), καθώς και την έκδοση των σχετικών πατριαρχικών κανονισμών (1858-1860) για τον τρόπο λειτουργίας των Ορθοδόξων Κοινοτήτων, η δράση του ελληνικού στοιχείου στον Πόντο αναπτύχθηκε έντονα, όπως βέβαια και όλου του υπόλοιπου υπόδουλου ελληνισμού στα κύρια αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας. Στα τέλη του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν, κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αδελφότητες και σωματεία, που προσέφεραν πλούσιο κοινωνικό έργο.

Ελληνικές Φιλαρμονικές λειτουργούσαν στην Τραπεζούντα τουλάχιστον από το 1900, στην Σαμψούντα (Αμισός) και στην Κερασούντα από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, καθώς και στην Αργυρούπολη (Φιλαρμονικός Όμιλος) τουλάχιστον από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Επίσης την ίδια εποχή μουσικό τμήμα με ορχήστρα, μαντολινάτα και χορωδία διατηρούσε το ελληνικό σωματείο «Ο Πόντος» των Ελλήνων φοιτητών του Αμερικανικού Κολλεγίου «Μερξιφούντος».¹ Το Κολλέγιο ιδρύθηκε το 1886 και το σωματείο των Ελλήνων φοιτητών το 1903. Το μουσικό τμήμα λειτούργησε αρχικά με αρχιμουσικό τον Ν. Σ. Σειρηνίδη (1910-1913)² και στη συνέχεια με τον Κ. Κυπριανίδη.³

¹ Αντώνιος Ι. Γαβριλίδης, *Η μαύρη εθνική συμφορά του Πόντου 1914-1922*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2002, σ. 201.

² Κυριακή Μαμώνη, «Σωματειακή Οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Γ'. Σύλλογοι Καπαδοκίας και Πόντου», σ. 210 (155-225), <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/viewFile/2491/2256.pdf>

³ «Η Μουσική ανά τον Ελληνισμόν. Επαρχίαι – Έξω Ελληνισμός», περ. *Μουσική*, έτ. 2, αρ. 18, Κωνσταντινούπολη 6/1913, σ. 152.

Η Φιλαρμονική της Τραπεζούντας λειτουργούσε στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Το Φροντιστήριο υπήρξε το κυριότερο ελληνικό σχολείο του Πόντου. Ιδρύθηκε το 1682 και το 1902 απέκτησε καινούριο κτίριο. Λειτουργήσε μέχρι το 1922. Διευθυντής της Φιλαρμονικής Τραπεζούντας διετέλεσε ο Ανδρέας Ξύνδας. Η Φιλαρμονική διαλύθηκε το 1912.⁴

Διευθυντής της Φιλαρμονικής Αμισού⁵ ήταν ο Αχιλλέας Καρακάσης (1876-1914).⁶ Αυτή η πρώτη Φιλαρμονική της Αμισού δημιουργήθηκε από τον Πανευξείνιο Ελληνικό Σύλλογο «Η Αναγέννησις» με προμήθεια 40 πνευστών οργάνων από την Ευρώπη. Ο Καρακάσης στην ίδια πόλη το 1890 ίδρυσε και τη γυναικεία μαντολινάτα του προαναφερόμενου Συλλόγου. Αυτή αποτελούνταν από 25 κοπέλες. Δεύτερη Φιλαρμονική ιδρύθηκε στο προάστιο της Άνω Αμισού με το όνομα «Φαμφάροι» με αρχιμουσικό τον Μιχαήλ Γαρυφαλίδη (Καζάζη). Επίσης και άλλη

⁴ «Η Μουσική ανά τον Ελληνισμόν. Επαρχία – Έξω Ελληνισμός», περ. *Μουσική*, έτ. 1, αρ. 12, Κωνσταντινούπολη 12/1912, σ. 360.

⁵ Όπως αναφέρει ο Βηλκτισίδης στο κείμενο που ακολουθεί, «Η φιλαρμονική αυτή άπασχόλει τό ἄνθος τῆς νεολαίας Ἀμισοῦ καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐμύει εἰς τά ὑπέροχα τῆς θείας ταύτης μούσης νάματα σύμπαντα τόν ἐκ φύσεως φιλόμουσον καί εὐγενῆ Ἑλληνικόν πληθυσμόν της. Ἐπαιάνιζε κατά τάς παρελάσεις, εἰς τοὺς διδομένους χορούς καί κατά τας συχνάς πανηγυρικές συναυλίας, αἱ ὁποῖαι ἔτερπον καί ἐνθουσίαζον τοὺς ὁμογενεῖς καλλιεργών εἰς τάς ψυχάς των τά ὥραϊα καί ὑψηλά ιδεώδη».

⁶ Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 197. Απόφοιτος του Ωδείου Αθηνών, ο Αχιλλεύς Καρακάσης έδρασε κατά σειρά στην Αθήνα, στην Κωνσταντινούπολη, στην Αμισό και στην Κίο της Βιθυνίας. Ήταν ανιψιός του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (1834-1912) και σύζυγος της ποιήτριας Μαρίκας Πίπιζα (1868;-1953). Ο Καρακάσης ήταν αρχιμουσικός στην Αμισό τουλάχιστον μέχρι το 1910. Βλ. σχετική φωτογραφία από το προαναφερόμενο έτος στο Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Πόντος. Δικαίωμα στη Μνήμη*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 128. Το 1914, ίδρυσε και ανέλαβε ως αρχιμουσικός τη Φιλαρμονική της Κίου. Εκεί συνελήφθη από τους Τούρκους για εθνική δράση και υπέστη φρικτά βασανιστήρια. Αυτοκτόνησε πηδώντας από το παράθυρο του κρατητηρίου του. Βλ. Κίμων Θεοδώρου, «Η ξεχασμένη ποιήτρια Μαρίκα Πίπιζα και ο δαιμονικός της Ζωγράφος», δημοσιευμένο στο αποθετήριο κειμένων του Ρομαντικού Πανεπιστημίου Αθηνών στο academia.edu, Σεπτέμβριος 2019, σ. 8.

μαντολινάτα θηλέων υπήρχε στην Αμισό από το 1885, αυτή του Μουσικού Σύλλογου «Ορφεύς» Άνω Αμισού υπό τη διεύθυνση του Βασίλειου Βηλικτσίδη. Ο Μουσικός Σύλλογος «Ορφεύς» διατηρούσε και αντρική μαντολινάτα.⁷ Στην Αμισό έδρασε και ο Μουσικός Σύλλογος «Αι Μούσαι», ο οποίος λειτούργησε σύνολο με τοξωτά έγχορδα υπό τον Βασίλειο Βηλικτσίδη, θέτοντας τις βάσεις της συμφωνικής ορχήστρας.

Διευθυντής της μπάντας του Φιλαρμονικού Ομίλου Αργυρούπολης διετέλεσε ο Θεόδωρος Παπαχαράλάμπου (1913).⁸

Στην Κερασούντα λειτούργούσε Φιλαρμονική με το όνομα «Ορφεύς». Όλα τα μέλη της Φιλαρμονικής, εκτός ενός, σκοτώθηκαν από τους Τσέτες κατά την περίοδο της γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού, στις 19 Αυγούστου 1921. Η σχετική μαρτυρία δίνεται από τον μοναδικό επιζώντα, τον Ιωάννη Παπαδόπουλο, σε βιβλίο που συνέγραψε σε προχωρημένη ηλικία.⁹

Στη Ριζούντα (Ρίζαιο) λειτούργησε μουσικό τμήμα στον Πολιτιστικό Σύλλογο «Χρυσάνθος», ο οποίος ιδρύθηκε μετά την είσοδο του ρωσικού στρατού στην πόλη το 1917. Ο Σύλλογος πήρε το όνομά του από τον Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο. Δάσκαλος στο μουσικό τμήμα ήταν ο Δημήτριος Στ. Κουτσογιαννόπουλος.¹⁰

Όλα τα προαναφερόμενα μουσικά σχήματα έπαψαν σταδιακά να λειτουργούν κατά την περίοδο της γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού (1914-1922), κατά την οποία πολλά ενεργά μέλη των

⁷ Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 197-201 και Baki Sarisakal, “Samsunlu Bilinmeyen Rum Muzisyenler”, <http://www.bakisarisakal.com/SAMSUNLU%20B%20C4%B0L%20C4%B0NMEYEN%20RUM%20MUZ%20C4%B0SYENLER.pdf>

⁸ «Η Μουσική ανά τον Ελληνισμόν. Επαρχίαι – Έξω Ελληνισμός», περ. *Μουσική*, έτ. 2, αρ. 17, Κωνσταντινούπολη 5/1913, σ. 126.

⁹ Ιωάννης Παπαδόπουλος, *Σελίδες από την Ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου*, 1965, σ. 70.

¹⁰ Μαμωνή, ό.π., σ. 206.

ελληνικών συλλόγων φονεύθηκαν και άλλα έφυγαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Σήμερα ως επιστήμονες ερευνητές καλούμαστε, ο καθένας στο δικό του γνωστικό αντικείμενο, να συλλέξουμε και να καταγράψουμε τα σχετικώς ελάχιστα διάσπαρτα τεκμήρια που διασώθηκαν από την οργανωμένη τουρκική θηριωδία εις βάρος του Ποντιακού Ελληνισμού, σε μία προσπάθεια να αναδείξουμε την πολιτισμική του παρουσία και να διαφυλάξουμε την ιστορική του μνήμη.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Βασίλειος Βηλικτσιδής¹¹ του Κωνσταντίνου γεννήθηκε το 1885 στην Αμισό (Σαμψούντα) του Πόντου και πέθανε στις Σέρρες το 1959. Σπούδασε μουσική στη γενέτειρά του και κατόπιν στην Κωνσταντινούπολη. Οι σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκαν το αργότερο μέχρι το 1910. Αυτό σημαίνει ότι σίγουρα δεν σπούδασε σε τουρκικό μουσικό εκπαιδευτήριο, αφού το αρχαιότερο από αυτά ιδρύεται το 1914. Επειδή στα βιογραφικά σημειώματα που γράφτηκαν, βασισμένα στις προφορικές μαρτυρίες της κόρης του, αναφέρεται ότι σπούδασε στο Ωδείο της Πόλης, πιθανολογώ ότι παρακολούθησε μαθήματα στη Μουσική Σχολή του Πατριαρχικού Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου, η οποία λειτουργούσε από τον Φεβρουάριο του 1899 και ήταν η μοναδική αυτόνομη ελληνική μουσική σχολή που λειτουργούσε στην Πόλη και συνεπώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως Ωδείο. Η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Βηλικτσιδής, όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα του αρχείου του, γνώριζε βυζαντινή μουσική, η οποία αποτελούσε το κύριο γνωστικό

¹¹ Στην πρώτη σφραγίδα που χρησιμοποιεί ο συνθέτης στην Ελλάδα, το επίθετό του αναφέρεται ως Βηλικδής (Βασίλειος Κ. Βηλικδής. *Μουσικοδιδάσκαλος*). Αργότερα (1924) ο ίδιος καταγράφει το επίθετό του ως Βηλικτζίδης (βλ. αυτόγραφη παρτιτούρα από το έργο *Marche Orientale* για πιάνο, Αρχείο Λυκείου Ελληνίδων Σερρών).

αντικείμενο της εν λόγω μουσικής σχολής και από το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή μουσική διδασκόταν στη σχολή μετά βεβαιότητας από τον έκτο χρόνο λειτουργίας της (1903-04) και μάλιστα από τον Πέτρο Ζαχαριάδη, αριστούχο απόφοιτο σύνθεσης του Κονσερβατόριου της Βιέννης.¹²

Ο Βηλικτσιδής σταδιοδρόμησε αρχικά στην Αμισό, όπου υπήρξε και διευθυντής μαντολινάτας θηλέων. Η μαντολινάτα αυτή πιθανώς ήταν σχήμα του Μουσικού Συλλόγου «Αι Μούσαι», στον οποίον ο Βηλικτσιδής αφιερώνει το 1911 ομότιτλο έργο (*Αι Μούσαι*, Marche op. 9).

Όταν ήρθε στην Ελλάδα, διετέλεσε για μικρό χρονικό διάστημα αρχιμουσικός της Φιλαρμονικής Λευκάδας το 1923. Από όσα αναφέρονται σε πόνημα περί της ιστορίας της συγκεκριμένης Φιλαρμονικής, ο Βηλικτσιδής μάλλον αναγκάστηκε σε παραίτηση λόγω της κακοήθους συμπεριφοράς και της αντιζηλίας ενός αυτοδίδακτου Λευκαδίτη προγυμναστή της Φιλαρμονικής, που ήλπιζε να αναλάβει χρέη Αρχιμουσικού. Παρά ταύτα ο Βηλικτσιδής υπήρξε μακρόθυμος αφού μετά από χρόνια, το 1938, όντας αρχιμουσικός στο Ορφανοτροφείο Κόνιτσας, χάρισε στη Φιλαρμονική Λευκάδας διάφορα μουσικά κομμάτια.

Στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται ότι ο Βηλικτσιδής είχε υπηρετήσει ως Αρχιμουσικός στη Σαμψούντα και σε κάποια άλλη πόλη του Πόντου αλλά είχε έρθει χωρίς αποδεικτικά στοιχεία από εκεί λόγω της έκρυθμης κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην πατρίδα του.¹³ Η δεύτερη πόλη που αναφέρεται ότι δίδαξε ο

¹² Βλ. Merih Erol, «Modernist Folklorism: Discourses on National Music in Greece and Turkey (1900-1945)» στο Diana Mishkova, Balazs Trencsenyi, and Marja Jalava (επιμ.), *“Regimes of Historicity” in Southeastern and Northern Europe, 1890-1945. Discourses of Identity and Temporality*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2014, σ. 275-294· Namik Sinan Turan - Aysegül Komsuoğlu, «From Empire to the Republic: the western music tradition and the perception of opera», *International Journal of Turcologia*, τόμ. II, αρ. 3, Άνοιξη 2007, σ. 5-29· Γεώργιος Παπαδόπουλος, *Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, Αθήνα 1904.

¹³ Αντώνης Π. Φίλιππας - Στέλλα-Νίκη Α. Φίλιππα, *Φιλαρμονική Λευκάδος (Ιστορική πορεία 135 χρόνων)*, τόμ. Α', Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών,

Βηλικτσιδής πρέπει να είναι η Σινώπη, από την οποία γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι πέρασε βάσει των στοιχείων που κατέγραψε ο ίδιος πάνω στις συνθέσεις του. Μάλιστα από τη Σινώπη καταγόταν η γυναίκα του, Ελένη Βαφείδου, σύμφωνα με στοιχεία που προκύπτουν από το Παλαιό Δημοτολόγιο του Δήμου Σερρών.¹⁴ Υπάρχει μάλιστα και σύνθεσή του με τίτλο *Η Σινώπη*, Valse op.8 (1912), η οποία είναι αφιερωμένη στον Πρόεδρο του Μουσικού Συλλόγου «Η Σινώπη», κον Β. Αλτούνογλου, ενώ στον οδηγό διεύθυνσης του ίδιου έργου η αφιέρωση καταγράφεται ως «[...] στον πρόεδρό μας [...]», που σημαίνει ότι κατά πάσα πιθανότητα ο Βηλικτσιδής συνεργάστηκε με τον συγκεκριμένο σύλλογο. Ο Βηλικτσιδής παρέμεινε στην Σινώπη τουλάχιστον ένα χρόνο, το 1912. Με βάση τις εντυπώσεις που αποκόμισε από τη διαμονή του συνέθεσε και το έργο *Στα Καζούρικα*, Εντυπώσεις εζοχικών διασκεδάσεων Σινώπης, Φαντασία op.10 (1913), στο οποίο περιγράφει τις αναμνήσεις του από μουσικές βραδιές στα περίχωρα της Σινώπης, αλλά και ένα ακόμα έργο με τίτλο *Η Σινώπη*, Marche op.6, που ο ίδιος επίσης γράφει ότι το συνέθεσε στη Σινώπη το 1912.

Το 1924 προσλήφθηκε ως μουσικοδιδάσκαλος (θεωρία και εκμάθηση μουσικών οργάνων), αλλά και ως δάσκαλος των τεχνικών μαθημάτων, στο Ορφανοτροφείο Αρρένων Εθνικού Ιδρύματος Περιθάλψεως και Μορφώσεως Ορφανών και Απόρων Ανατολικής Μακεδονίας, γνωστό από το 1926 ως Εθνικό (Αγροτικό) Ορφανοτροφείο Αρρένων Σερρών, όπου δραστηριοποιήθηκε μέχρι το 1933. Εκεί συνέχισε να διευθύνει τη φιλαρμονική και τη μαντολινάτα που είχε συστήσει ο προηγούμενος μουσικοδιδάσκαλος, Ιωάννης Βαΐου.¹⁵ Το 1927

Αθήνα 1985, σ. 257-260. Στο εν λόγω βιβλίο ο Βηλικτσιδής αναφέρεται ως Βεϊκοτζίδης. Ο συνθέτης χρησιμοποιούσε στη Λευκάδα το επίθετο Βηλικτζής. Επίσης στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται ότι δίδασκε και κιθάρα.

¹⁴ Απόσπασμα Παλαιού Δημοτολογίου Δήμου Σερρών, τόμ. Β', σ. 469, ΓΑΚ Σερρών.

¹⁵ Το Ορφανοτροφείο ιδρύθηκε το 1919 ως Οικοτροφείο Αρρένων του Εθνικού Ιδρύματος Περιθάλψεως και Μορφώσεως Ορφανών και Απόρων Ανατολικής Μακεδονίας, το οποίο διέθετε πολυπληθή Φιλαρμονική υπό τον

προσλήφθηκε από τον Όμιλο «Ορφέα» Σερρών για τη διδασκαλία των εγχόρδων οργάνων και της χορωδίας, καθώς και για τη διεύθυνση των αντίστοιχων μουσικών σχημάτων.¹⁶

Το 1933, έτος κατά το οποίο η κόρη του Ελπίδα αποφοιτά από το Διδασκαλείο Σερρών,¹⁷ ο Βηλικτσιδής μετακινείται στην Κόνιτσα.¹⁸ Εκεί διδάσκει στο Εθνικό ορφανοτροφείο αρρένων. Δυστυχώς τα αρχεία του Ορφανοτροφείου καταστράφηκαν κατά τον εμφύλιο πόλεμο στη δεκαετία του 1940, οπότε δεν μπορούμε να έχουμε κάποια σχετικά τεκμήρια από εκεί παρά μόνο κάποια έγγραφα που σώζονται στο αρχείο του Βηλικτσιδή. Επίσης πρέπει να δίδαξε και στο Αναγνωστοπούλειο Σχολείο, το οποίο

μουσικοδιδάσκαλο Ιωάννη Βαΐου από το 1921. Βλ. Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Ο Όμιλος ερασιτεχνών Τερψιχόρη και η πρώτη Φιλαρμονική των Σερρών στα 1904», *Οκτώ κείμενα Σερραϊκής Μουσικής ιστοριογραφίας*, εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος Βυρώνειας, Σέρρες 1996, σ. 39-44 και Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης - Χρήστος Γ. Παπαδόπουλος, *Η Μουσική στην πόλη των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα*, μέρος δεύτερο, Σέρρες 1991, σ. 15.

¹⁶ Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Ορχήστρες εγχόρδων και πνευστών οργάνων στις Σέρρες. Από τα μαθήματα βιολιού στο Διδασκαλείο του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου στα 1872 μέχρι τη Συμφωνική Ορχήστρα του Μουσικού Σχολείου Σερρών το 2002. 130 χρόνια συμφωνικής μουσικής στην πόλη των Σερρών» στο *Πρόγραμμα της Α' Συναντίας της Συμφωνικής Ορχήστρας του Μουσικού Σχολείου Σερρών*, Σέρρες 20/6/2002 και Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Η Μουσική που χάθηκε. Με την ευκαιρία των 100 χρόνων από την ίδρυση του “Ορφέα” Σερρών. Οι μαντολινάτες της πόλης των Σερρών κατά τον 20ό αιώνα (Συνοπτικό ιστορικό σημείωμα)» στην ιστοσελίδα <http://www.serrelib.gr/agioplastis/mousiki.htm>.

¹⁷ Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Συνοπτική καταλογογράφηση των φωτογραφικών και έντυπων ντοκουμέντων από το αρχείο του Βασιλείου και της Ελπίδας Βηλικτσιδίου», *Μικρασιατική Σπίθα*, τεύχ. 15, Σέρρες 2/2010, σ. 113-117.

¹⁸ Μία χειρόγραφη πληροφορία που σώζεται στο Μοτσενίγειο Αρχείο στην Εθνική Βιβλιοθήκη, η οποία μάλλον προέρχεται από τον προηγούμενο αρχιμουσικό της φιλαρμονικής του Εθνικού Ορφανοτροφείου Σερρών, Ιωάννη Βαΐου, αναφέρει ότι μετά το 1930 ο Βηλικτσιδής μετατέθηκε στο Οικοτροφείο της Ηγουμενίτσας στην Ήπειρο, κάτι που δεν μπορεί ακόμα να επιβεβαιωθεί από τα υπάρχοντα μέχρι τώρα δεδομένα. Βλ. *Φιλαρμονικάί Σερρών*, Φ. 612/Α3, Μοτσενίγειο Αρχείο.

ιδρύθηκε το 1925 από τον μεγάλο ευεργέτη της περιοχής Μιχαήλ Αναγνωστόπουλο, ο οποίος διετέλεσε διευθυντής της Σχολής Κωφαλάων Perkins στη Βοστώνη. Ένδειξη για αυτό αποτελεί η σύνθεση του *Εμβατηρίου του Αναγνωστοπουλείου Σχολείου Κόνιτσης* σφ.15 που γράφει ο Βηλικτσιδής το 1933. Στην Κόνιτσα ο Βηλικτσιδής πρέπει να έχαιρε εκτίμησης και αγάπης και μάλλον πρέπει να πέρασε μερικά όμορφα χρόνια. Αυτό δείχνει τουλάχιστον η χειρόγραφη αφιέρωση του, που βρίσκεται πάνω από τον τίτλο του έργου *Αώς*, εμβατήριο (Κόνιτσα, 1936), όπου αναγράφεται επί λέξει «Χαρίζεται στους πολυαγαπημένους μου Κονιτσιώτας».

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου (1946-1949) ο Βηλικτσιδής μετακινείται στα Ιωάννινα. Δεν κατέστη δυνατό να επαληθευθεί αν είχε εκεί κάποια επαγγελματική δραστηριότητα. Βέβαιο είναι ότι δεν εργάστηκε ποτέ στη Φιλαρμονική Ιωαννίνων αλλά δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για το Ορφανοτροφείο Ιωαννίνων λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων προς στιγμή. Πιθανώς και να είχε ήδη ολοκληρώσει την επαγγελματική του σταδιοδρομία, αφού το 1946 που πηγαίνει στα Ιωάννινα είναι ήδη 61 ετών. Επίσης μπορεί να αναγκάστηκε να μετακινηθεί από την Κόνιτσα, αφού αυτή κατά τον εμφύλιο βρισκόταν στο επίκεντρο των πολεμικών συρράξεων. Βέβαιο είναι ότι η κόρη του εργαζόταν κατά την περίοδο 1946-1951 στο Γυμνάσιο Θηλέων Ιωαννίνων, οπότε αυτός μπορεί να είναι ο λόγος που ο Βηλικτσιδής παραμένει κατά το ίδιο χρονικό διάστημα στα Ιωάννινα τα δύσκολα εκείνα χρόνια.¹⁹

Με τον διορισμό της κόρης του στο Γυμνάσιο Θηλέων Σερρών το 1951, η οικογένεια Βηλικτσιδή μετακινείται στις Σέρρες. Κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1951 έως και 1958, όντας πλέον συνταξιούχος, δίδαξε

¹⁹ Αγγειοπλάστης, «Συνοπτική καταλογογράφηση των φωτογραφικών και έντυπων ντοκουμέντων από το αρχείο του Βασιλείου και της Ελπίδας Βηλικτσιδίου», ό.π.

μουσική αφιλοκερδώς στο Ορφανοτροφείο Θηλέων Σερρών, όπου συγκρότησε και Χορωδία.²⁰

Αναφέρεται ότι πολλοί μαθητές του εξελίχθηκαν σε άριστους μουσικούς και διέπρεψαν επαγγελματικά, άλλοι στη διεύθυνση και άλλοι ως μέλη χορωδιών, ορχηστρών και φιλαρμονικών σε όλη την Ελλάδα. Μεταξύ αυτών, η κόρη του Ελπίδα Βηλικτσιδίου-Αθανασιάδου (Αμισός 1914-Σέρρες 2004)²¹ υπήρξε καθηγήτρια μουσικής στο Γυμνάσιο Θηλέων Σερρών και διευθύντρια της 120μελούς Χορωδίας του,²² ο συνθέτης Χρήστος Σταματίου²³ υπήρξε διευθυντής της Χορωδίας του «Ορφέα» Σερρών και της Μικτής Χορωδίας Σερρών (ίδρυση 1981) και ο Χρ. Τριανταφύλλου.²⁴

²⁰ Βλ. Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης - Χρήστος Γ. Παπαδόπουλος, *Η Μουσική στις Σέρρες από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι σήμερα*, Σέρρες 1986, σ. 16-17· Αγγειοπλάστης - Παπαδόπουλος, *Η Μουσική στην πόλη των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα*, ό.π., σ. 17· Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Η Μουσική που χάθηκε. Η πολυφωνική μουσική στις Εκκλησίες των Σερρών (Συμβολή σε προηγούμενη εργασία). Η Εκκλησιαστική Χορωδία Σερρών», περ. *Γιατί*, τεύχ. 360, Σέρρες 6/2005, σ. 9-14.

²¹ Η Ελπίδα Βηλικτσιδίου έλαβε Πτυχίο Ωδικής με βαθμό «Άριστα» από το Ελληνικό Ωδείο τον Ιούνιο του 1938, με εξεταστική επιτροπή τους Κωνσταντίνο Σφακιανάκη (Διευθυντής Σπουδών) και Αντίοχο Ευαγγελάτο, Πτυχίο Αρμονίας με βαθμό «Άριστα» επίσης από το Ελληνικό Ωδείο το 1950, με καθηγητή τον Μάριο Βάρβογλη και Πτυχίο Διδασκαλίας Πιάνου Κατωτέρας και Μέσης Σχολής από το Εθνικό Ωδείο το 1954.

²² *Πρόγραμμα της Συναυλίας της 120μελούς Χορωδίας του Γυμνασίου Θηλέων Σερρών*, Σέρρες 20-3-1958.

²³ Ο Χρήστος Σταματίου υπήρξε επίσης αριστούχος απόφοιτος του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης.

²⁴ Τα βιογραφικά στοιχεία ελήφθησαν από τις εξής πηγές:

- Σταύρος Κοταμανίδης, «Μορφές που έφυγαν μα δε ξεχάστηκαν. Βηλεκτσιδής Βασίλειος. Ο μουσικός – ο ζωγράφος – ο άνθρωπος», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο*, Σέρρες 1975, σ. 237-240·

- Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Στοιχεία για την εξέλιξη της μουσικής τον εικοστό αιώνα στα Σέρρες*, εκδ. περ. *Γιατί*, Σέρρες 1992, σ. 17·

- Αγγειοπλάστης, «Διαπρεπείς Μουσικοδιδάσκαλοι των Σερρών κατά τον εικοστό αιώνα», *Οκτώ κείμενα σερραϊκής μουσικής ιστοριογραφίας*, ό.π., σ. 80 και 83·

Παιδαγωγική, μουσικολογική και συνθετική δραστηριότητα

Δύο είναι οι κύριες αρχειακές πηγές που προσεγγίστηκαν για τη μελέτη του έργου του Βασιλείου Βηλικτσιδίου: το προσωπικό αρχείο του και της κόρης του, Ελπίδας Βηλικτσιδίου, που βρίσκονται αμφότερα στο Παράρτημα του Λυκείου Ελληνίδων στις Σέρρες, και το μουσικό αρχείο του Γιώργου Αγγειοπλάστη, που βρίσκεται στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη των Σερρών. Η έρευνα έφερε στο φως πλήθος αδημοσίευτων συνθέσεων και εργασιών του.

Ο Βασίλειος Βηλικτσιδίου υπήρξε ένας πληθωρικός δημιουργός, τόσο σε διάφορους τομείς της μουσικής παιδείας και τέχνης, όσο και σε εξωμουσικές δραστηριότητες. Ως συνθέτης έγραψε πλήθος έργων για πιάνο, για φωνή και πιάνο, για διάφορα ορχηστρικά σύνολα και επίσης έχει βρεθεί το σπαρτίτο από μία οπερέτα.

Ως μουσικοπαιδαγωγός συνέγραψε πλήθος αδημοσίευτων μεθόδων για τη διδασκαλία διαφόρων οργάνων, όπως για κλαρινέτο (*Μεγάλη Μέθοδος Ευθυαύλου*, Κόνιτσα 1940), για φλάουτο, για κιθάρα, για βιολοντσέλο, για κλειδοσάλπιγγα

-Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Βασίλειος Βηλικτσιδίου (1885-1959). Ένας άγνωστος Πόντιος συνθέτης της κλασικής μουσικής», περ. *Άμαστρις*, τ. 8, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 12-15.

-Αγγειοπλάστης, «Συνοπτική Καταλογογράφηση των φωτογραφικών και έντυπων ντοκουμέντων από το αρχείο του Βασιλείου και της Ελπίδας Βηλικτσιδίου», ό.π.

-Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, «Αναμνήσεις από τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες των πολιτιστικών συλλόγων της πόλεως Σερρών κατά την περίοδο 1920 έως 1936. Μία επιστολή του Αθανασίου Φιδετζή στα 1986. Ο “Ορφέας” Σερρών, η μουσική κίνηση», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.), Σέρρες 2010, σ. 179-196.

-Αγγειοπλάστης, «Η Μουσική που χάθηκε. Με την ευκαιρία των 100 χρόνων από την ίδρυση του «Ορφέα» Σερρών. Οι μαντολινάτες της πόλης των Σερρών κατά τον 20ό αιώνα (Συνοπτικό ιστορικό σημείωμα)», ό.π.

-Γιώργος Κ. Αγγειοπλάστης, *Ωδείον Σερρών «Ορφέας» 1934-1940*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, Σέρρες 1989, σ. 17.

(*Μεγάλη Μέθοδος Κλειδοσάλπιγγος*, επίσης στην Κόνιτσα κατά την ενασχόλησή του ως αρχιμουσικός το 1935) κ.ά. Πέρα από τις μεθόδους ασχολήθηκε συγγραφικά και με άλλα εξειδικευμένα θέματα, σχετικά με τη μουσική ερμηνεία. Μία ενδιαφέρουσα απόπειρα αυτού του είδους αποτελεί το *Τετράδιο Επερείσεων*, στο οποίο καταγράφει τα διάφορα είδη αυτών σε αντιστοίχιση συμβόλου και αναλυτικής γραφής του εκτελούμενου σχηματισμού.

Ως μουσικολόγος και μουσικογράφος συνέγραψε διάφορες μελέτες σχετικά με τη μουσική τέχνη και το έργο μεγάλων μουσουργών και συνέλεξε γραπτά άλλων μουσουργών και μουσικολόγων, κυρίως με θεματολογία από την ιστορία της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής αλλά και από τη μουσική επικαιρότητα της εποχής του, τόσο την ελληνική, όσο και την ξένη (*Βιογραφία. Υποθέσεις. Κριτική*, τόμ. Α'-Δ', Κόνιτσα 1934-Σέρρες 1958). Εμπεριέχουν διάφορα κείμενα από περιοδικά και αρθρογραφία από εφημερίδες (π.χ. ο τόμος Β' αποτελείται από κείμενα των Samuel Baud-Bovy, Πέτρου Πετρίδη, Γεωργίου Σκλάβου, Γεωργίου Λαμπελέτ, Σοφίας Σπανούδη, Δημητρίου Χαμουδόπουλου, Θεόδωρου Συναδινού και άλλων).

Επίσης, ο Βελικτσίδης μετέφρασε γαλλικά μουσικά και μουσικολογικά συγγράμματα (π.χ. Jeanne Marmier, *Η Φυσική Διάπλασις της Οργανικής Ελάσσονος και όλων των Τρόπων και Συγχορδιών δια της απηχίσεως* [*Formation naturelle du mineur instrumental et de tous les modes et accords par la résonance*], μτφ. Βασίλειος Βελικτσίδης, αδημοσίευτο, Κόνιτσα 1939· Romain Rolland, *Οι Μουσικοί της Άλλοτε* [*Musiciens d'autrefois*], μτφ. Βασίλειος Βελικτσίδης, αδημοσίευτο, Κόνιτσα 4/1947-Ιωάννινα 10/1947· Félix Boisson, *Πρακτικός Οδηγός του Διευθυντού μετά Κανονισμού - Συμβόλων και περιέχων πάσαν χρήσιμον οδηγίαν δια την ίδρυσιν ή διοργάνωσιν Μουσικών*

Ομίλων, μτφ. Βασίλειος Βηλικτσίδης, αδημοσίευτο, Σέρρες χ.χ.).²⁵

Ως μουσικοδιδάσκαλος και αρχιμουσικός σε φιλαρμονικές άφησε πλήθος ενορχηστρώσεων πάνω σε ένα ιδιαίτερα ευρύ φάσμα συνθετών και μουσικών έργων, το οποίο επίσης αποδεικνύει την υψηλή κατάρτισή του, τόσο στον χώρο της σοβαρής μουσικής (π.χ. Εισαγωγή *Προμηθέας* του Beethoven, Εισαγωγή από την Όπερα *Faust* του Gounod, Εισαγωγές από Όπερες του Verdi, του Bellini, Εισαγωγή από την Όπερα *Carmen* του Bizet), όσο και στο χώρο του πιο ανάλαφρου ρεπερτορίου (αποσπάσματα από Οπερέτες του Kalmann, του Offenbach, του Θεόφραστου Σακελλαρίδη, ελληνικές καντάδες του Νικόλαου Κόκκινου), αλλά επίσης και του χορευτικού ρεπερτορίου διασκέδασης (Tango *El Dorado*, Τσάρλεστον *Riviera*).

Η μεθοδικότητά του, η επιμέλειά του και η διάθεσή του για συνεχή ενημέρωση φαίνεται ακόμα και από τον τρόπο που συλλέγει τις παρτιτούρες που κυκλοφορούν την εποχή του από διάφορους ελληνικούς εκδοτικούς οίκους (Γεωργίου Φέξη, Μιχαήλ Κωνσταντινίδου, Κ. Μυστακίδου & Θ. Ευσταθιάδου), αλλά και από οίκους της Κωνσταντινούπολης (π.χ. S. Christidis, J. D'Andria) και της Νέας Υόρκης (L. Cavadias, Apollo Music Co.), κυρίως δίφυλλες εκδόσεις με έργα για πιάνο ή με τραγούδια για φωνή και πιάνο, τις οποίες βιβλιοδετεί σε αριθμημένους τόμους, προτάσσοντας χειρόγραφους καταλόγους περιεχομένων, όπου καταγράφει κατά αύξοντα αριθμό τον τίτλο του έργου, το είδος και τον συνθέτη έκαστου. Οι συλλογές αυτές χρησιμοποιούνταν για προσωπική μελέτη, για διδασκαλία, αλλά και ως βάση για δημιουργία μεταγραφών για τις ανάγκες του ρεπερτορίου των φιλαρμονικών που διεύθυνε ο συνθέτης. Ενίοτε μάλιστα μέσα στις προαναφερόμενες συλλογές εμπεριέχονται χειρόγραφες παρτιτούρες από μεταγραφές έργων, συνήθως σε

²⁵ Πρβλ. Αγγελιοπλάστης, «Συνοπτική Καταλογογράφηση των φωτογραφικών και έντυπων ντοκουμέντων από το αρχείο του Βασιλείου και της Ελπίδας Βηλικτσίδου», ό.π.

εύρος τριών πενταγράμμων, που χρησιμεύουν ως οδηγοί διεύθυνσης του αρχιμουσικού.

Κατά παρόμοιο τρόπο ο συνθέτης βιβλιοδετεί τις ενορχηστρώσεις του σε τόμους ομοειδούς περιεχομένου θέτοντας χειρόγραφη σελιδαρίθμηση (π.χ. τόμος αρ. 8 με θούρια, εμβατήρια, ύμνους και άλλα εμψυχωτικά άσματα, κυρίως γραμμένα για στρατιωτική χρήση ή και για την ενίσχυση του πατριωτικού αισθήματος· τόμος αρ. 10 με πένθιμα εμβατήρια· τόμος αρ. 13 με ενορχηστρώσεις δικών του έργων· τόμος αρ. 35 με κάλαντα από τη Μακεδονία, τη Θράκη, την Κωνσταντινούπολη, τη Σινώπη και την Αθήνα· τόμος αρ. 40 με σύγχρονη μουσική διασκέδασης). Στην αρχή του κάθε τόμου προτάσσει κατάλογο περιεχομένων, όπου καταγράφεται ο αύξων αριθμός, ο τίτλος, ο συνθέτης και η εναρκτήρια σελίδα έκαστου έργου. Μέσα στον τόμο αρ. 8 εμπεριέχεται και εμβατήριο του Βηλικτσιόδη με τίτλο *Η πατρίς* που φέρει την αφιέρωση «Στους λεβέντες της μουσικής μου», απ' όπου φαίνεται και η αγάπη που έτρεφε για τα παιδιά του εκάστοτε Ορφανοτροφείου όπου δίδασκε.

Ο Βηλικτσιόδης γνώριζε την παρασημαντική γραφή της εκκλησιαστικής μουσικής του ανατολικού δόγματος, όπως προκύπτει από σχετικό βιβλιοδετημένο τόμο με χειρόγρατά του σε βυζαντινή σημειογραφία.²⁶

Λίγο πριν από τον θάνατό του, το 1959, συνέγραψε το έργο που παρουσιάζουμε στην παρούσα έκδοση, ιστορικού περιεχομένου σχετικά με την πατρίδα του, την Αμισό, και τα μαρτύρια του Ποντιακού Ελληνισμού, όπως τα βίωσε ο ίδιος κατά την ποντιακή γενοκτονία.

Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι πέραν όλων των άλλων, υπήρξε ζωγράφος και αγιογράφος παραγωγικότατος, με συνολική δημιουργία που αριθμεί δεκάδες πίνακες.

²⁶ Βασίλειος Βηλικτσιόδης, *Εκκλησιαστική Μουσική με παρασημαντική γραφή από τον Βασ. Βηλικτσιόδη*, Αρχείο Βασ. και Ελπ. Βηλικτσιόδη, τόμ. 159, Λύκειο Ελληνίδων Σεργών.

Η βιβλιοθήκη του Βελικτσίδη εμπεριείχε πλουσιότατη συλλογή ελληνικών και ξενόγλωσσων βιβλίων μουσικής. Ενδεικτικά αναφέρονται τα *Άσματα εις Ευρωπαϊκὴν Μελωδίαν* του Ηλία Τανταλίδου (Αθήνα 1876), *Μουσικὴ Ἀγωγή. Σύστημα Διδασκαλίας τῆς Μουσικῆς μετὰ σχετικῆς Εγκυκλοπαιδείας* του Αθανασίου Αργυρόπουλου (Αθήνα 1931), *Σαν τα Πουλιά. Τραγούδια για παιδιά* του Στέλιου Σπεράντσα, μελοποιημένα από τον Δημήτριο Παύλοβιτς (Αθήνα 1942, 3η έκδοση). Επίσης εμπεριείχε πολλές συνθέσεις σύγχρονών του Ελλήνων συνθετών, κυρίως δίφυλλα που εκδόθηκαν από ελληνικούς εκδοτικούς οίκους με έργα για πιάνο ή για φωνή και πιάνο του Τιμόθεου Ξανθόπουλου, του Παύλου Καρρέρ, του Διονυσίου Λαυράγκα, του Μανώλη Καλομοίρη, του Γεωργίου Λαμπελέτ, του Θεμιστοκλή Πολυκράτη, του Θεόδωρου Σπάθη, του Θεόφραστου Σακελλαρίδη, του Γρηγόρη Κωνσταντινίδη, του Νίκου Χατζηποστόλου, του Δημητρίου Ρόδιου και πολλών άλλων.

Το συνθετικό έργο του Βελικτσίδη περιλαμβάνει πολλούς Ύμνους [π.χ. *Ύμνος στην μαρτυρική αγροτιά μας* (Ιωάννινα 1949)], Εμβατήρια [π.χ. *Marche Orientale* (Σέρρες 1924), *Αώος. Εμβατήριον* (Κόνιτσα 1936)] και τραγούδια, τα περισσότερα γραμμένα για τις ανάγκες των Ιδρυμάτων που εργαζόταν. Μία συλλογή του συνθέτη αποτελούν οι 42 *ελεύθερες συνθέσεις*. Οι περισσότερες είναι γραμμένες για πιάνο ή για φωνή και πιάνο και φέρουν περιγραφικούς ελληνικούς ή γαλλικούς τίτλους [π.χ. Τα Αυγά του Πάσχα (αρ. 1), Noël (αρ. 4), Η Σινώπη (αρ. 6), Αι Μούσαι (αρ. 9)]. Επίσης οι περισσότερες ακολουθούν τη φόρμα του εμβατηρίου (Marche) και διάφορων δυτικοευρωπαϊκών χορών (Valse, Polka, Mazurka κ.α.), χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν κομμάτια που είναι γραμμένα σε στιλ εξωευρωπαϊκών χορών (tango, foxtrot κ.α.). Οι 42 *ελεύθερες συνθέσεις* γράφτηκαν από το 1905 έως το 1949 στα διάφορα μέρη από τα οποία πέρασε ο συνθέτης [Αμισό (1905-1918), Σινώπη (1912), Σεβάστεια (1919), Κόνιτσα (1925;, 1933-1937, 1945-7/1946), Αθήνα (1938), Σέρρες (1930-1932), Ιωάννινα (1946-1949)]. Μέσα στην προαναφερθείσα συλλογή ο συνθέτης έχει εντάξει και το σπαρτίτο από μία τρίπρακτη Οπερέτα με τίτλο

Αντίο Σμύρνη μου και Κορδελιό ορ. 16 (Σέρρες 1932-Κόνιτσα 1934). Έργο για μπάντα πνευστών οργάνων είναι η *Ελληνική Ραψωδία*, η οποία χαρακτηρίζεται από τον συνθέτη και ως *Συλλογή ελληνικών ασμάτων*.

Στην Κόνιτσα φαίνεται ότι βρήκε τον χρόνο για να έρθει σε επαφή με την νεοελληνική ποίηση, αφού εκεί μελοποιεί ποιήματα του Γεωργίου Βιζυηνού (1849-1896) και του Αριστομένη Προβελέγγιου (1850-1936), πιθανώς με αφορμή τον θάνατο του ποιητή, αφού το έργο του Βεηλκτισίδη με τίτλο *Στο δάσος* ορ. 21 (1936) σε ποίηση Προβελέγγιου γράφεται κατά το έτος θανάτου του ποιητή. Επίσης έχει γράψει αρκετά έργα χρησιμοποιώντας δική του ποίηση, όπως το εμβατήριο *Η Κόνιτσα*, ορ. 22 (1937), το οποίο έχει μεταγράψει και για συνοδεία πιάνου με τέσσερα χέρια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο του με τίτλο *Στα Καζούρικα, Εντυπώσεις εζοχικών διασκεδάσεων Σινώπης*, Φαντασία ορ. 10 (1913). Η ενορχήστρωση του έργου γράφεται στις Σέρρες τον Φεβρουάριο του 1925. Το έργο φέρει τη μορφή μιας ιδιότυπης ραψωδίας. Ξεκινά με μία μικρή εισαγωγή και το κυρίως τμήμα του αποτελείται από μία διαδοχή διαφορετικών χορών. Πρώτα παρουσιάζεται μία σειρά ευρωπαϊκών χορών: ένας αργός σε ρυθμό βαρκαρόλας, ένα βαλς και μία πόλκα. Ακολουθούν ελληνικοί χοροί: ένας συρτός και ένας καλαματιανός. Τέλος ο συνθέτης χρησιμοποιεί ανατολίτικους μουσικούς δρόμους, γράφοντας ένα ελεύθερο ρυθμικά τμήμα με μονοφωνική υφή και παράλληλη χρήση ισοκράτη, εν είδει αμανέ, σε εναλλαγή με έναν γρήγορο διμερή χορό, εν είδει συρτού. Το συγκεκριμένο έργο μαζί με την περιγραφή που γράφει ο συνθέτης για μία παρουσίασή του στην Κόνιτσα το 1934 μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο που διασκεδάζε ο ποντιακός Ελληνισμός στις προγονικές του εστίες στις αρχές του 20ού αιώνα. «[...] Η έναρξις της διασκεδάσεως εγένετο από τεμάχια εκ Κωνσταντινουπόλεως προερχόμενα και εκ των νεωτέρων πάντοτε Ευρωπαϊκής μουσικής [...] επροχώρει βαθμηδόν εις ευρωπαϊκούς χορούς, τους οποίους οι πάντες εγνώριζον, μη αποκλειομένων και των τουρκικών αμανέδων [...] διά να καταλήξη εις τους εγχωρίους πλέον συρτούς

καλαματιανούς και κασάπικους, πότε διά των οργάνων αποκλειστικώς και πότε διά τραγουδιού ενός ή μιας των καλλιφωνοτέρων, συνοδευομένων κατόπιν υφ' όλου του χορού. Ως τελευταία επισφράγισις της ημερησίας εκδρομής ήτο ο αθάνατος εγχώριος Συρτός, εις τον οποίον ηνώνοντο όλοι και τον οποίον έσυρον μέχρι της παραλίας χορεύοντας και εισερχόμενοι εις τα πλοία των εβόλταραν μέχρι και πέραν αυτού του μεσονυκτίου περίξ των εν τω λιμένι ηραγμένων ατμοπλοίων συνεχίζοντες τα τραγούδια των [...)].²⁷ Εδώ δηλαδή παρατηρούμε μία άλλη εικόνα ενός εξευρωπαϊσμένου Ποντιακού Ελληνισμού, που είναι συγχρονισμένος με τις μουσικές εξελίξεις της Κωνσταντινούπολης, τις παρακολουθεί συμμετέχοντας στις συνήθειες και στην καλλιτεχνική μόδα της αστικής κοινωνίας, όπως αυτή προέρχεται από τη δυτική Ευρώπη, και τις αναμινγνύει με τα λαϊκά του ακούσματα, τόσο της τοπικής ανατολικής παράδοσης, όσο και των πατροπαράδοτων ελληνικών χορών.

Μία άλλη ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το έργο για πιάνο που φέρει τον τίτλο *L'esperance (Η προσδοκία)*, Valse op. 5 (1917). Αποτελείται από εισαγωγή, μια διαδοχή από μερικά βαλς και τελική coda. Το έργο σώζεται και σε απλουστευμένη συντομευμένη μορφή, ενώ η πιο σύνθετη μορφή του φέρει τον συνοδευτικό τίτλο *Valse de Concert*, που υποδηλώνει συνειδητά συγγραφή έργου με υψηλές δεξιοτεχνικές απαιτήσεις, κατάλληλου για ερμηνεία σε κοντσέρτο. Επίσης η σύνθετη μορφή χρησιμοποιεί και διμερείς δομές AB και τριμερείς δομές ABA της φόρμας του βαλς. Το συγκεκριμένο έργο δημιουργεί έναν προβληματισμό γύρω από το σύνολο της δημιουργίας του συνθέτη. Τα περισσότερα από τα μέχρι τώρα ευρεθέντα έργα του Βηλικτισίδη προσεγγίζουν μάλλον μία απλοϊκή εκδοχή γραφής, όσον αφορά το επίπεδο δυσκολίας αλλά και δόμησης. Συνεπώς διερωτάται κανείς εάν ο συνθέτης αναγκάστηκε να απλοποιήσει τη γραφή του για να είναι συμβατή με το επίπεδο των μαθητών του, αφού η κύρια ιδιότητά του ήταν αυτή του

²⁷ Αγγειοπλάστης, «Βασίλειος Βηλικτισίδης (1885-1959). Ένας άγνωστος Πόντιος συνθέτης της κλασικής μουσικής», ό.π., σ. 14.

μουσικοδιδασκάλου και ήταν υποχρεωμένος πολλές φορές, ελλείψει σχετικού ρεπερτορίου στην ελληνική επαρχία, να γράφει κομμάτια που θα μπορούν να εκτελούν οι μαθητές του.

Ο Βελικτισίδης υπήρξε μέχρι τέλους ένας ακάματος εργάτης της μουσικής τέχνης. Το Δεκέμβριο του 1958, δηλαδή περίπου ένα χρόνο πριν πεθάνει (21/11/1959), συγγράφει τον τέταρτο τόμο από τη σειρά *Βιογραφία, Υποθέσεις* σχετικά με μεγάλους μουσουργούς, ξένους και Έλληνες (Alessandro και Domenico Scarlatti, Haydn, Bellini, Rossini, Chopin, Offenbach, Schumann, Wagner, Καλομοίρης, Ευαγγελάτος, Μητρόπουλος κ.ά.) και τις υποθέσεις των λιμπρέτων από γνωστές όπερες και ορατόρια (*Messiah, Così fan tutte, Norma, Turandot* κ.ά.). Η συγγραφή της σειράς είχε ξεκινήσει πριν 24 χρόνια, το 1934 στην Κόνιτσα.

Επίσης, τα τελευταία χρόνια της ζωής του, ο Βελικτισίδης ασχολείται με τις βιογραφίες σημαντικών Ελλήνων και με την ελληνική λογοτεχνία με έναν πολύ ιδιαίτερο και προσωπικό τρόπο: αντιγράφει από επιφυλλίδες εφημερίδων και περιοδικών της εποχής τις βιογραφίες σημαντικών προσωπικοτήτων αλλά και λογοτεχνικά έργα που δημοσιεύονται σε συνέχειες, για να τα διατηρήσει σε ενιαία μορφή – πιθανώς για να χρησιμοποιηθούν όλα αργότερα για διδακτικούς σκοπούς (π.χ. βιογραφικά στοιχεία του Ιωάννη Ζαμπέλιου, το λογοτέχνημα *Λούκης Λάρας* του Δημητρίου Βικέλα μαζί με βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα).

Δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη η ιδιάζουσα πρόσληψη της δυτικής μουσικής παιδείας που έλαβε ο Βελικτισίδης στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε μία περίοδο που το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο δεν υφίστατο στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας και η όλη προσέγγιση σ' αυτό γινόταν μέσα από τις εκπαιδευτικές παροχές των ελληνικών κοινοτήτων και πιθανώς του Πατριαρχείου, μάλλον ως ένα δευτερεύον μάθημα. Επίσης, οι ιδιαίτερες αντιξοότητες που του στέρησαν μία φυσιολογική πορεία στον τόπο του και τον οδήγησαν στον ξεριζωμό από τα πάτρια εδάφη, ο αντισυμβατικός τρόπος με τον οποίον μόχθησε για να συγγράψει τα έργα του και τα μουσικά του συγγράμματα, ανάλογα με τις ανάγκες αλλά και

τις περιορισμένες δυνατότητες του τόπου και του χρόνου που έδρασε, η ανάπτυξη της ιδιότητας του μουσικολόγου μέσω της ενασχόλησης με το μουσικό «γίγνεσθαι» της εποχής και όχι μέσω εξειδικευμένων σπουδών σε συνδυασμό με την ευγένεια και το ήθος του χαρακτήρα του, την υπομονή του, την επιμέλειά του, την αδιάκοπη εργασία του στην αφάνεια και τη συνεχή προσπάθεια μέχρι τέλους για καλλιτεχνική βελτίωση αλλά και για διευρυμένη πνευματική καλλιέργεια δημιουργούν αναμφίβολα ένα πρότυπο ανθρώπου, δασκάλου και καλλιτέχνη που πιθανώς είναι πιο χρήσιμο ως παράδειγμα προς μίμηση από ένα ιδιαίτερα χαρισματικό άτομο που βρέθηκε στην κορυφή της πυραμίδας με έναν τρόπο που δε θα ήταν εύκολο να τον ακολουθήσει η πλειοψηφία.

Περί του εκδιδόμενου κειμένου

Ο Βηλικτσίδης ολοκλήρωσε τη συγγραφή της ιστορικής του αφήγησης, όπως ο ίδιος τη χαρακτηρίζει, στις 22 Ιουνίου 1959, σε ηλικία 74 ετών, ακριβώς 5 μήνες πριν από τον θάνατό του. Καταγράφει επί προθέσει, στο τέλος του κειμένου, ότι η συγγραφή ολοκληρώθηκε τη Δευτέρα της Αγίας Τριάδος, επιδιώκοντας τη συνειρμική διασύνδεση με τη μοναδική σχετική αναφορά της ίδιας εορτής εντός του κειμένου. Ήταν και πάλι Δευτέρα της Αγίας Τριάδος όταν το 1921 ξεκινούσε την πορεία θανάτου από την Αμισό προς το εσωτερικό της Ανατολίας. Μία ημέρα που στάθηκε ορόσημο στη μετέπειτα ζωή του. Μία ημέρα που καθόρισε το μέλλον του, ενώ είχε προγραμματιστεί για να καθορίσει τον θάνατό του. Μία ημέρα που σημάδεψε την ιστορική συνέχεια όλου του Ποντιακού Ελληνισμού, αφού εκπροσωπούσε τις παρόμοιες και πολλαπλές πορείες, οι οποίες ξεκινούσαν ταυτόχρονα και σωρευτικά από όλες τις πόλεις του Πόντου με σκοπό τον αφανισμό του ελληνικού γηγενούς στοιχείου.

Βάσει αυτών που μαρτυρεί στα γεγραμμένα του, μετά από 38 χρόνια ο Βηλικτσίδης προσπαθεί να συνειδητοποιήσει πως είναι

ακόμα ζωντανός, όταν οι περισσότεροι συμπολίτες και συνοδοιπόροι του βρήκαν τραγικό θάνατο από τις τουρκικές θηριωδίες. Μέσα από το συγκεκριμένο κείμενο, που αποτέλεσε το κύκνειο άσμα του, θέλησε να διατηρήσει άσβηστες τις μνήμες του, όχι μόνο για την ιδιαίτερη πατρίδα του, αλλά πολύ περισσότερο για τα δεινά του Ποντιακού Ελληνισμού, τα οποία περιγράφει κυρίως μέσα από τα προσωπικά του βιώματα. Μετά από τόσα χρόνια, η συγγραφή των απομνημονευμάτων του είναι τόσο γλαφυρή, που στα κρίσιμα σημεία της συνταράσσει τον αναγνώστη. Παρά τις ελάχιστες αβλεψίες στα χρονολογικά δεδομένα, οι καταγεγραμμένες λεπτομέρειες δεν αφήνουν την παραμικρή αμφιβολία για την πιστότητα των συμβάντων.

Σε επίπεδο επιστημονικής επιμέλειας, έγινε ιδιαίτερη προσπάθεια για να τεκμηριωθούν επιπρόσθετα, μέσω της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, όσα από τα γεγραμμένα μπορούσαν να διασταυρωθούν και να επιβεβαιωθούν. Ιδιαίτερα χρησιμοποιήθηκε το βιβλίο του Αντώνιου Γαβριηλίδη με τίτλο *Η μαύρη εθνική συμφορά του Πόντου (1914-1922)*, στο οποίο ένας ακόμη από τους ελάχιστους επιζώντες, που καταγόταν (όπως και ο Βηλικτισίδης) από την ευρύτερη περιφέρεια της Αμάσειας και βίωσε τα δραματικά γεγονότα εκείνης της εποχής, καταγράφει αναλυτικά τις μαρτυρίες του. Αντίθετα από τον Βηλικτισίδη, ο Γαβριηλίδης έχει το πλεονέκτημα της νωπής καταγραφής, αφού επιχειρεί τη συγγραφή του μόλις το 1924. Όμως η αντιπαράβολή των δύο κειμένων, όσον αφορά τα γεγονότα και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα που καταγράφονται και από τους δύο συγγραφείς, πιστοποιεί την αφηγηματική ακρίβεια του Βηλικτισίδη και επαληθεύει το αληθές αμφότερον των γραπτών κειμένων.

Επίσης, κρίθηκε σκόπιμο να κατατοπιστεί ο σύγχρονος αναγνώστης σε σχέση με τα αναφερόμενα πρόσωπα, τα τοπωνύμια, τους θεσμούς και άλλα στοιχεία ή πληροφορίες που αναφέρονται στο κείμενο του Βηλικτισίδη. Μετά από έναν και πλέον αιώνα από τη στιγμή που διαδραματίστηκαν τα αναφερόμενα, οι ριζικές μεταβολές που επιτελέστηκαν απομακρύνουν κατά πολύ τον αναγνώστη από τα δεδομένα με τα οποία ήταν απολύτως εξοικειωμένος ο συγγραφέας τού εν λόγω

κειμένου. Συνεπώς παρέχεται από τον επιμελητή η ελάχιστη πληροφορία που κρίθηκε απαραίτητη για τη διευκόλυνση του αναγνώστη στην κατανόηση των γεγραμμένων αλλά και για την καθοδήγησή του στην προσπάθεια εύρεσης επιπρόσθετου σχετικού υλικού, σε περίπτωση που επιθυμεί να εμβαθύνει περαιτέρω. Το κείμενο του Βηλικτισίδη έτυχε μόνο φιλολογικής επιμέλειας, ενώ όλες οι επισημάνσεις του επιστημονικού επιμελητή παρέχονται σε επίπεδο υποσημειώσεων, σε συνδυασμό με τη σχετική βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Ο Βηλικτισίδης επιχειρεί μία όσο το δυνατόν ρεαλιστική καταγραφή των συμβάντων. Όπου κρίνει ότι χρειάζεται, χρησιμοποιεί σκληρές και ωμές εκφράσεις. Δεν εξωραΐζει, ούτε εξομαλύνει τα δεδομένα. Αλλά δεν χάνει την αντικειμενικότητά του. Πάντοτε αιτιολογεί επαρκώς τις θέσεις του. Επίσης, περιγράφει ικανοποιητικά αμφοτέρους τις δύο αντιθετικές πλευρές της τουρκικής συμπεριφοράς. Ούτε αποκρύπτει στοιχεία, ούτε γενικεύει το πρόβλημα. Μέσα στη γενική κτηνωδία που βίωσε και κατέγραψε, αφιέρωσε επαρκές μέρος του γραπτού του για να περιγράψει με ιδιαίτερη λεπτομέρεια όσα διαδραματίστηκαν σχετικά με έναν Τούρκο αξιωματικό και έναν Τούρκο εισαγγελέα που τον προστάτευσαν, αλλά και την προσπάθεια των Τούρκων της Αμισού για τη διάσωση των Ελλήνων γυναικόπαιδων.

Λόγω της καλλιτεχνικής και μουσικοπαιδαγωγικής του ιδιότητας, αλλά και λόγω της ευρείας μόρφωσης και των ποικίλων ενδιαφερόντων του, ο Βηλικτισίδης παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την εμπορική και την πολιτιστική κίνηση της Αμισού, σε αντίθεση με τους περισσότερους επιβίωσαντες Πόντιους, οι οποίοι διασώζουν στα απομνημονεύματά τους και στα διαφόρων ειδών γραπτά τους κυρίως πληροφορίες που αφορούν το τραγικό τέλος του Ποντιακού Ελληνισμού. Μεταξύ των καταγραφόμενων μαρτυριών του Βηλικτισίδη υφίστανται πληροφορίες για την πολιτιστική δραστηριότητα του ιδίου, αλλά και άλλων γνωστών (π.χ. Αχιλλέας Καρακάσης, Ρεφέτ Πασάς) ή και άγνωστων προσώπων (π.χ. ο Αρμένιος καθηγητής μουσικής Ουνίκ Παλουκτζιάν), οι οποίες για πρώτη φορά έρχονται στο φως

και πιθανώς θα είχαν απωλεσθεί εάν δεν είχαν συμπεριληφθεί στην εν λόγω αφήγηση.

Αντίστοιχα, οι λεπτομέρειες με τις οποίες αποτυπώνεται η τρίτη αποστολή εξορίας και θανάτου από την Αμισό προς την μικρασιατική ενδοχώρα από τον μετέχοντα σε αυτήν Βηλικτισίδη εν είδει αυτοβιογραφίας, όσο ανατριχιαστικές και αν είναι, συμπληρώνουν τα κενά που υφίστανται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και βοηθούν στη δημιουργία μιας πιο ολοκληρωμένης και εποπτικής εικόνας των γεγονότων. Η τρίτη αποστολή ξεκίνησε από την Αμισό και κατά τη διάρκεια της πορείας οι Τούρκοι σκότωναν συνεχώς τους άμαχους και άοπλους Πόντιους σε διαφορετικά μέρη. Οι ελάχιστοι αποδεκατισμένοι εναπομείναντες διασκορπίζοντουσαν διαρκώς από τους Τούρκους σε πολλές διαφορετικές πόλεις του εσωτερικού της Ανατολίας, ενώ οι απώλειες συνεχιζόντουσαν από τις κακουχίες, τις ασθένειες και την εξάντληση, όπως γλαφυρά περιγράφει ο Βηλικτισίδης. Συνεπώς, από τους ελάχιστους επιζώντες και από τους ελαχιστότατους που είχαν εν τέλει το σθένος και την απαραίτητη παιδεία για να απαθανάτισουν εγγράφως τα συμβάντα, ουδείς μπορούσε να σχηματίσει μία πλήρη εικόνα του συνόλου των φρικτών πεπραγμένων από ένα σημείο της διαδρομής και έπειτα, παρά μόνο των γεγονότων της επί μέρους πορείας, στην οποία συμμετείχε. Συμπερασματικά, η ιστορική μαρτυρία που μας προσφέρει ο Βηλικτισίδης, παρά το γεγονός ότι χρειάστηκε 64 ολόκληρα χρόνια για να εκδοθεί και να γίνει ευρέως γνωστή, επιβεβαιώνει τη στυγνή γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού, καθώς και τα όσα έχουν γραφεί για αυτήν από άλλους ομοιοπαθείς συμπατριώτες του και παρέχει νέες σημαντικές πληροφορίες για τις συνθήκες υπό τις οποίες επιτελέστηκε.

Αθήνα, 29.12.2022

Δρ. Αθανάσιος Τρικούπης

**ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΕΗΛΙΚΤΣΙΔΗΣ
(ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ 1885-ΣΕΡΡΕΣ 1959)
Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΜΟΥΣΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ**

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

**Μετά υποσημειώσεων του επιστημονικού επιμελητή
Αθανάσιου Τρικούπη**

Μία πόλις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πόντου, πού μένει ἄσβυστη στή θύμησή μας: Ἀμισός (Σαμσούς)

**Σύντομη ἱστορική ἀφήγησις, γραμμένη ἀπό τόν Πόντιο
μουσικοδιδάσκαλο Βασ. Βηλικτσιδῆ**

(Ὅπως ἀπό τό «Εἰς τήν πόλιν» = «Ἰσταμπούλ» καί ἀπό τό «Εἰς
Ἀμισόν» = «Σαμψούς»)¹

Ἀμισός (Σαμσούς)

Ἡ γραφικωτάτη αὕτη πόλις ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης
Θαλάσσης εἰς παλαιάν ἐποχήν, ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ τινος
λόφου, κειμένου τρία περίπου χιλιόμετρα μακρὰν τῆς
σημερινῆς πόλεως καί προεξέχοντος ἐντός τῆς θαλάσσης.
Ἐρείπια τῆς παλαιᾶς πόλεως, καθὼς καὶ πολλά ἀρχαιολογικά
κειμήλια, εὐρέθησαν δι' ἀνασκαφῶν – ὡς λουτρῶνες,
ἐκκλησίες κ.τ.λ.

Ἡ νέα πόλις ἐκτίσθη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου ἐπὶ τῆς
δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Λικάστου (Μέρτ-Ιρμάκ),² ἔχουσα
ἔκτασι τριῶν τεσσάρων χιλιομέτρων. Ἡ πόλις, ἀπό μικρὰν
πολίχνην ἐξελιχθεῖσα ἀλματωδῶς, κατέστη ἡ μεγαλυτέρα
μετὰ τήν Τραπεζοῦντα πόλις τοῦ Πόντου. Εἶχε πάντοτε
ἀνθηρωτάτην ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ κατέστη ἓν ἐκ τῶν
σπουδαιοτέρων ἐπινείων τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπὶ τῆς Μαύρης
Θαλάσσης.

¹ Υφίσταται καὶ ἡ ἀποψη ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πόλης ἦταν Σαμψών καὶ ἀπὸ
παραφθορά του ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ὀνόματος προέκυψε τὸ Ἀμισός. Βλ.
Περικλῆς Τριανταφυλλίδης, *Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ Φυλὴ ἦτοι Τα Ποντικά*, τυπ.
Λάζαρου Δ. Βιλλαρὰ, Αθήνα 1866, σ. 143.

² Ὁ ποταμός Λύκαστος (Mert Irmağı).

Παλαιότεροι κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν οἱ τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ (Καντή-Κιοϊ),³ προαστείου εἰς ἀπόστασιν περίπου χιλιομέτρου εὐρισκομένου καί ἔχοντος περί τὰς τριακοσίας οἰκογενείας, μέ τήν ἰδιάζουσαν αὐτῶν στολήν καί διάλεκτον. Τῆς νεοκτίστου πόλεως οἱ κάτοικοι ἦσαν ὅλοι ξένοι ἄποικοι, προερχόμενοι ἐκ διαφόρων πόλεων, τῶν παραλίῶν καί τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Πόντου. Οὗτοι ὡς εὐρόντες ἐργασίαν ἄφθονον καί ἀποδοτικωτάτην, ἐγκατέλειψαν τὰς πατρίδας των καί ἐγκατεστάθησαν μονίμως εἰς Ἀμισόν.

Ζωηράν κίνησιν εἰς τήν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς πόλεως καί ἀφορμὴ μεταναστεύσεως πολλῶν ἀποίκων ἔδωκεν ἡ ἴδρυσις τῆς «Ρεζῆς» (ἐργοστασίου-μονοπωλείου τοῦ καπνοῦ), εἰς τό ὅποῖον ἀπησχολοῦντο ὑπὲρ τὰς δυόμισι χιλιάδας ἐργάται πάσης ἡλικίας.⁴ Ἐκ παραλλήλου, αἱ περί τὰς διακοσίας ἀποθήκαι καπνοῦ (Μερκέλ), αἱ ὅποια ἐκτίσθησαν ὑπὸ καπνεμπόρων ἐντὸς περιμανδρώματος, ἀπησχόλουν ἑτέρας τρεῖς τέσσαρας χιλιάδας καπνεργατῶν.

Ὁ λεπτεπιλέπτως καί μετὰ μεγίστης τέχνης ἐπεξεργαζόμενος ὀνομαστός καπνὸς τῆς Ἀμισοῦ ἐξήγετο διὰ τῶν ξένων πρακτορείων εἰς τό ἐξωτερικόν καὶ ἐπέφερε τεράστια κέρδη, οὕτω δέ ἔδιδε τεραστίαν ἐμπορικὴν κίνησιν εἰς τήν πόλιν καί συνέβαλλε τὰ μέγιστα εἰς τήν οἰκονομικὴν τῆς ἀνθησιν.

³ Ἄνω Ἀμισός-Καδήκιοϊ (Karasamsun).

⁴ Ἡ γαλλικὴ εταιρεία Regie ἰδρύσε το αναφερόμενο εργοστάσιο το 1867. Πρβλ. Εἰρήνη Σαρόγλου-Τσάκου, *Ελλήνων Πλόες καὶ Πολιτισμός. Εὐξείνου Πόντος*, εκδ. Ἰδρυμα «Μαρία Τσάκος», Χίος 2018, σ. 196.

Ἡ ἀναλογία τῶν κατοίκων

Ἀπ' ὄψεως φυλετικῆς ἀναλογίας, εἰς τὴν Ἀμισὸν ἐπεκράτουν οἱ ὁμογενεῖς, κατέχοντες τὸ ἥμισυ τοῦ ἐξ εἴκοσι πέντε περίπου χιλιάδων κατοίκων πληθυσμοῦ της. Ἡ Ὀρθόδοξος αὕτη Ἑλληνικὴ κοινότης μέ ἀρχηγόν της τὸν Ἀρχιερέα Ἀμασείας καὶ Ἀμισοῦ καὶ μέ τὴν μεγαλοπρεπεστάτην ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Τριάδος⁵ (πανομοιοτύπου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τοῦ Σταυροδρομίου Κωνσταντινουπόλεως) ἤκμαζεν μέχρι τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν τῆς καταστροφῆς τοῦ Πόντου.

Ἡ ἐκκλησία εὗρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸν εὐρύχωρον αὐλόγυρὸν της –ὅπως ἐσυνηθίζετο εἰς Πόντον– ὑψώνοντο τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς πόλεως. Σχολαὶ ἀρρένων καὶ θηλέων μέ τριακοσίους καὶ πλέον μαθητάς ἐκάστη καὶ τὸ περικαλλές διώροφον Νηπιαγωγεῖον, κτισθέν δι' ἐξόδων τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς πόλεως Χ'δημητρίου Τσινεκίδου. Ἀργότερον ἡ πόλις ἀπέκτησεν καὶ Γυμνάσιον.⁶

Εἰς διακοσίων δέ μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εὗρίσκετο τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον, ὡς φωτοβόλος φάρος τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς

⁵ Χτίστηκε το 1872. Βλ. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Ἀμισός (Σαμψούντα) καὶ ἡ Περιφέρειά της*, εκδ. ἀφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 92.

⁶ Ἡ ἐλληνικὴ κοινότητα διατηροῦσε ἀρχικὰ Ἀρρεναγωγεῖο ἀπὸ το 1846 στὴν Ἀνω Ἀμισό. Ἀργότερα, λειτούργησε Ἀρρεναγωγεῖο καὶ ἐντὸς τῆς Ἀμισοῦ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1860, ἀλλὰ καὶ Παρθεναγωγεῖο ἀπὸ το 1869. Το Τσινέκειο Νηπιαγωγεῖο, πού λειτούργησε το 1905, χτίστηκε με δωρεὰ τοῦ εὐεργέτη Χατζηδημητρίου Τσινεκίδη ἢ Τσινέκη. Ἀντίστοιχα, τὸ καινούριο κτίριο τοῦ Γυμνασίου, πού λειτούργουσε ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, χτίστηκε το 1912 με δωρεὰ τοῦ ἰδίου εὐεργέτη. Βλ. Παῦλος Κανονίδης, *Ἀρχιτεκτονικὴ & Πολιτισμός τοῦ Πόντου*, εκδ. Ἐνωση Ποντίων Ἀργυρούπολης Ἀττικῆς, Αθήνα 2007, σ. 181-183.

Ἑλληνοχριστιανικῆς ἰσχύος εἰς τὴν πόλιν. Ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τῆς γενικῆς ἀποδημίας τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου ἐκ Τουρκίας, τρεῖς περιφανεῖς Μητροπολίται ἀρχιεράτευσαν.

Ὁ Μητροπολίτης Σωφρόνιος,⁷ περὶ τὰ 1886-1910,⁸ ὁ Μητροπολίτης Ἀνθιμος Ἀλεξούδης, ὅστις ὑπηρετήσας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀπεσύρθη πλήρης ἡμερῶν καὶ τὸν διεδέχθη ὁ ἐκ Καστοριᾶς μετατεθεὶς Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης,⁹ ἀνὴρ μεγίστης μορφώσεως καὶ Ἐθνικῆς δράσεως, ἀρχηγὸς τοῦ κομιτάτου τῆς Δ. Μακεδονίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Παύλου Μελά, διατελέσας καὶ τοποτηρητῆς τοῦ Οἰκονομικοῦ Θρόνου. Οὗτος ἀνάπτυξεν ποικίλην καὶ πλουσίαν Ἐθνικοθησκευτικὴν δραστηριότητα, ἔχων δύο βοηθοὺς ἐπισκόπους, τὸν Ζήλων Εὐθύμιον¹⁰ καὶ τὸν Ἀριστείδας (Κάβζας).¹¹

Οἱ Τοῦρκοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μορφωμένοι δυσκόλως ἐμετρῶντο εἰς τὰ δάκτυλα τῶν δύο χειρῶν, ἀπετέλουν τὸ ¼ περίπου τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ κατεῖχον τὸ πέριξ τῆς ἀγορᾶς τμήμα αὐτῆς. Ὡς ἐκ τούτου σπανίως ἤρχοντο εἰς

⁷ Υἱὸς τοῦ Μητροπολίτου Αἰμασίης μετὰ τὸ συγκεκριμένο ὄνομα: ὁ Σωφρόνιος Μεϊδαντζόγλου, ποὺ ἀρχιεράτευσε ἀπὸ το 1855 ἕως το 1863, καὶ ὁ Σωφρόνιος Σωτηράκης, ποὺ ἀρχιεράτευσε ἀπὸ το 1864 ἕως το 1887. Ὁ Βεηλκτισίδης μᾶλλον ἀναφέρεται στὸν πρῶτο, ὁ ὁποῖος διετέλεσε καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (Σωφρόνιος Γ΄) ἀπὸ το 1863 ἕως το 1866.

⁸ Ἡ ἐν λόγῳ χρονικὴ περίοδος μᾶλλον ἀναφέρεται στὸν Μητροπολίτη Ἀνθιμο Ἀλεξούδη, ὁ ὁποῖος ὑπηρετήσας τὴν συγκεκριμένη θέσιν ἀπὸ το 1887 ἕως το 1908.

⁹ Ἐκλέχθηκε το 1908. Παρέμεινε στὴν θέσιν αὐτὴ μέχρι το 1922.

¹⁰ Ὁ Εὐθύμιος Ἀγριτέλης ἀπὸ τὴν Λέσβο ἐκλέχθηκε το 1912. Αποβίωσε το 1921 ἀπὸ τὶς κακουχίες, ὕστερα ἀπὸ οκτὼ μῆνες ἐγκλεισμοῦ στὴν φυλακὴς τῆς Αἰμασίης καὶ ἀπὸ ἐξανθηματικὸ τύφο.

¹¹ Ἀναφέρεται στὸν Ἱερόθεο Χριστοδουλίδην (1875-1932), ποὺ ἐκλέχθηκε στὴν ἐν λόγῳ θέσιν το 1900, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι το 1921, ὅταν ἐξορίστηκε ἀπὸ τοὺς Κεμαλικούς καὶ ἐφυγε γιὰ τὴν Ελλάδα.

ἐπαφήν μέ τούς ὁμογενεῖς τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος καί διά τοῦτο δέν εἶναι περιέργον τό φαινόμενον γυναῖκες καί παιδιά γεννηθέντα καί μεγαλώσαντα εἰς Ἀμισόν νά μήν γνωρίζουν Τουρκικά.

Ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ οὐδεῖς ποτε διεκρίθη ὡς τεχνίτης. Ἦσαν ὅλοι των ἀμάθητοι καί ἀπαίδευτοι καί ἐπηγγέλοντο τούς βαρκάρηδες, ἀχθοφόρους, ἀμαξάδες, ἀγωγάτας τοῦ ἐσωτερικοῦ, κλητῆρες τῶν διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν Προξενείων καί ἐλάχιστοι ὑπάλληλοι τοῦ Διοικητηρίου, ἀφοῦ καί ὁ Ταμίας τοῦ κράτους ἦτο ὁμογενής (ὁ Βασιλάκη-Ἐφέντης).

Εἰς τό ἀριστερόν μέρος τῆς πόλεως εὐρίσκετο ἡ Ἀρμενική παροικία, ἣτις μετὰ τῶν ξένων καί Εὐρωπαϊῶν ἀπετέλει τό ἕτερον τέταρτον τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ Ἀρμένιοι, εὐκατάστατοι ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἀλληλοὑποστηριζόμενοι μέ φανατισμόν καί διαθέτοντες ὠραιότατην ἐκκλησίαν, ἄνετα διδασκῆρια καί ἕναν λυόμενον κινηματογράφον, ἤκμαζον εἰς τό ἐμπόριον μέχρι τῆς τελικῆς ἐξοντώσεώς των.

Ἡ θρησκευτική διάρθρωσις τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος

Ἡ Ἑλληνική κοινότης ὑπό τόν Μητροπολίτην Ἀμισοῦ, ὁμοῦ μέ τόν βοηθόν αὐτοῦ Ἐπίσκοπον καί τόν Πρωτοσύγκελον Πλάτωνα,¹² διέθετεν πέντε ἱερεῖς καί ἕναν ἱεροδιάκονον (προσωπικόν ἄριστον), καθώς καί τέσσαρας ἱεροκήρυκας, οἱ

¹² Αναφέρεται στον εθνομάρτυρα Πλάτωνα Αἰβαζίδη (1852-1921) ἢ Αἰβαζόγλου κατά την τουρκική γραφή, ο οποίος ἀπαγχονίστηκε ἀπό τους Τούρκους στην Αμάσεια την 8η (21η) Σεπτεμβρίου του 1921. Υπήρξε Πρωτοσύγκελος του Γερμανοῦ ἀπό την εποχή του Μακεδονικοῦ Αγώνα.

όποιοι ἐναλλάξ ἐκήρυττον καθ' ἐκάστην Κυριακὴν τοὺς μεστούς Ἑλληνοχριστιανικῶν ναμάτων λόγους των. Ὑπὸ τὴν προστασίαν δὲ τῆς Μητροπόλεως ἐλειτούργουν Γυμνάσιον, Ἀστικὴ Σχολή, Νηπιαγωγεῖον καὶ Παρθεναγωγεῖον. Εἰς τὴν Μητρόπολιν ἐξ ἄλλου, πᾶς ἔχων χρεῖαν καὶ ἀναξιοπαθῶν ὁμογενῆς εὗρισκεν ἀμέριστον στοργήν, περίθαλψιν καὶ ὑποστήριξιν.

Ἐμπορικὴ κίνησις

Ὅπως ἀνεφέραμεν, τό κυριώτερον ἐξαγωγίμον προϊόν τοῦ τόπου ἦτο ὁ εἰς ἀρίστην ποιότητα καλλιεργούμενος καπνός. Ἐκτός ἀπὸ τό ἐργοστάσιον τῆς Ρεζῆς, τό ὅποῖον διοχέτευεν τὸν καπνὸν εἰς πακέτα καὶ σιγαρέττα εἰς ὁλόκληρον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὑπῆρχον καὶ περὶ τοὺς πενήντα ὁμογενεῖς καπνέμποροι, εἴκοσι Ἀρμένιοι, εἰς Τοῦρκος καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ Ἑταιρεία. Ὁ καπνός μετὰ τὴν σχετικὴν ἐπεξεργασία του, ἣτις ἦτο τέχνη κοπιώδης καὶ θαυμαστή, ἐστέλλετο εἰς τό ἐξωτερικόν.

Παράλληλα μὲ τὴν τοιαύτην κίνησιν τοῦ καπνοῦ εἰς τὴν Ἀμισὸν ἤκμαζεν καὶ ἡ βιοτεχνία. Ὑπῆρχον τέσσερα ἐργοστάσια βυρσοδεψίας, περὶ τοὺς δέκα ἔμποροι αὐγῶν καὶ ἓνα ἐργοστάσιον ἀποξηράνσεως αὐγῶν, τὰ ὅποια συσκευαζόμενα εἰς πακετάκια ἐστέλλοντο εἰς τό ἐξωτερικόν. Εὐδοκίμως δὲ ἠργάζοντο οἱ πάσης φύσεως ἄλλοι ἐμποροβιοτέχναι, ἐπαγγελματίαι κ.τ.λ.

Εἰς τὴν ἀγοράν τῆς Ἀμισοῦ παρετηρεῖτο ἐπίσης μεγίστη κατανάλωσις ὀσπρίων, σιτηρῶν καὶ θαυμασίων ξηρῶν καρπῶν, προϊόντων τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἄπαντα ταῦτα τά

ἐμπορεύματα εἰς ἀρίστην ποιότητα, εἰδικῶς δέ οἱ ξηροὶ καρποί, συνεκεντροῦντο εἰς Ἀμισόν, ἀπὸ ὅπου ἐφορτώνοντο καθ' ἐκάστην εἰς τέσσερα πέντε ἀτμόπλοια, ἐκτελοῦντα τὴν συγκοινωνίαν Ἀμισοῦ-Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιφέροντα τεράστιον κέρδος εἰς τοὺς παραγωγούς τῆς πόλεως καὶ τῆς περιφερείας.

Τὴν ἀποστολὴν τῶν προϊόντων αὐτῶν ἐξυπηρέτουν τέσσερα πρακτορεῖα ἀτμοπλοίων (Αὐστριακὸ, Γαλλικόν, Ρωσσικόν, Ἀμερικανικόν). Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἐμπορικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ἀμισοῦ καὶ τοσαύτη προσεδίδετο εἰς τὴν πόλιν ἀξία, ὥστε ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἐλειτουργοῦν ὑπὲρ τὰ δέκα ξένα προξενεῖα (Γαλλίας, Αὐστρίας, Ἰταλίας, Ἑλλάδος, Ρωσσίας, Γερμανίας, Ἀμερικῆς, Ὀλλανδίας, Βελγίου, Σουηδίας, Νορβηγίας, Δανίας κ.λπ.), τὰ ὅποια ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τῶν κρατῶν τοὺς μετὰ τῆς Μικρασιατικῆς Ποντιοχωρίας.

Θέατρα - Κινηματογράφοι

Ἐκτός τοῦ Ἀρμενικοῦ λυομένου κινηματογράφου, εἰς τὴν Ἀμισόν ὑπῆρχαν ἕτεροι δύο κινηματογράφοι, ὁ τοῦ Ποδούρογλου καὶ τοῦ Παπάζογλου,¹³ οἱ ὅποιοι ἐλειτουργοῦν τακτικώτατα. Ὡσαύτως ὑπῆρχεν ἓνα μεγάλο θέατρον πολυτελέστατα διακοσμημένον ἐπὶ τῆς παραλίας, μέ

¹³ Αναφέρονται ὡς Κυριάκος Βοδούρογλου καὶ Κωνσταντῖνος Παπάζογλου. Βλ. Αντώνιος Ι. Γαβριηλίδης, *Ἡ μαύρη ἐθνικὴ συμφορὰ τοῦ Πόντου (1914-1922)*, ἐκδ. Ελευθέρη Σκέψις, Αθήνα 2002, σ. 213.

ιδιοκτήτην τόν γαλλομαθή Νεμλή-Ζαδέ¹⁴ και ἕτερον μικρότερον.

Μουσική Κίνησις

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Ἀμισοῦ ἀσχολούμενοι μέ τά κατώτατα ἐπαγγέλματα, οὐδεμίαν ἔδιδον σημασίαν εἰς τήν δρᾶσιν τῶν ὁμογενῶν. Ἄλλωστε εἰς οὐδεμίαν ἐπαφήν ἤρχοντο μετά τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου, τό ὁποῖον ἐπεκράτει εἰς ὅλας τάς πολιτιστικάς καί καλλιτεχνικάς ἐκδηλώσεις. Οἱ Τοῦρκοι ἀνεγνώριζον τήν κατωτερότητά τους καί συχνά ἐζήτουν τάς συμβουλὰς τῶν Χριστιανῶν διά κάθε τι. Ἀμόρφωτοι γενικῶς, μέ ἓν μόνον Γυμνάσιον ἀτελῶς λειτουργοῦν καί μαστιζόμενοι ὑπό ἀναλφαβητισμοῦ ὑπεχώρουν πάντοτε πρό τῆς πειθοῦς τῶν Ἑλλήνων καί οὕτω ἔζων ἐν συμπνοίᾳ μετά τῶν Χριστιανῶν.

Ὑπ' αὐτάς τάς συνθήκας τό Ἑλληνικόν στοιχεῖον εἶχεν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν δράσεως καί ἀναπτύξεώς του, διά ποικίλων κοινωφελῶν καί ἐκπολιτιστικῶν καλλιτεχνικῶν κινήσεων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ μουσική εὐρίσκετο εἰς τήν πρώτην γραμμήν.

Εἶναι ζήτημα ἐάν ὑπῆρχεν ἀνταξία τῆς εἰς Ἀμισόν μουσικῆς ἀναπτύξεως δρᾶσις εἰς οἰανδήποτε ἄλλην ἐκ τῶν εἰς Μ. Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων ἐκτός τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διότι τόσον οἱ φιλόμουσοι κάτοικοι τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ, ὅσον καί ἡ

¹⁴ Αναφέρεται με το ὄνομα Καλήπ Χενλή Ζαντέ, ως ἓνας ἀπό τους πλουσιότερους Τούρκους της Ἀμισοῦ. Βλ. Θωμάς Ἀλεξιάδης, *Ἡ Ἀμισός του Πόντου*, Μεταπτυχιακή Ἐργασία, ἐπιβλέπων καθηγητής Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, Τμήμα Ποιμαντικής καί Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2008, σ. 90.

εὐγενῆς ἄμιλλα τῶν διαφόρων ἐκπολιτιστικῶν Συλλόγων, καθὼς καὶ ἡ μουσικὴ παράδοσις ἣτις τάχιστα ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεκράτησεν, ἀπετέλουν ἓνα καλὸν προηγούμενον, σπανίως συναντώμενον ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθοῦσα ἐμπορικὴ ἀνάπτυξις, ἣτις ἐπέφερεν τὴν οἰκονομικὴν εὐρωστίαν τοῦ τόπου, οὐκ ὀλίγον συνέβαλλεν εἰς τὴν προώθησιν τῆς μουσικῆς ἀναπτύξεως καὶ πάσης ἄλλης καλλιτεχνικῆς καὶ φιланθρωπικῆς δράσεως.

Ἡ μουσικὴ κίνησις τρόπον τινὰ ἐφούντωνε καὶ ἐλάμβανεν παλλαϊκὸν χαρακτήρα, κατακτῶσα ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν τῆς Ἀμισοῦ ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς δημιουργουμένης νέας πόλεως, μέ τῇ διαρκῇ αὐξήσει τοῦ πληθυσμοῦ της καὶ τοῦ πλούτου της.

Ὡς πρῶτοι φορεῖς τῆς μουσικῆς εἰς Ἀμισὸν πρέπει νὰ θεωρηθῶν οἱ εἰς τό προάστειον αὐτῆς «Ἄνω Ἀμισός» κατοικοῦντες εὐγενεῖς, δραστήριοι καὶ φιλομουσώτατοι ὁμογενεῖς, οἱ ὁποῖοι μετέδιδον ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν τὴν μουσικὴν τέχνην των κληρονομικῶς. Αἱ πρῶται αὗται μουσικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν κατοίκων τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ ἐξετελοῦντο ὑπὸ μικρῶν καὶ ὀλιγαριθμῶν ομάδων μουσικῶν δι' ἐγχόρδων κυρίως ὀργάνων, οἵτινες εἶχον ὡς σκοπὸν των τὴν ψυχαγωγίαν τοῦ κοινοῦ, κυρίως διὰ Τουρκικῆς μουσικῆς. Οἱ ὅμιλοι οὗτοι συνόδευον πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς εἰς Ἄνω Ἀμισὸν, παρευρισκόμενοι εἰς πᾶσαν διασκέδασιν, ἐορτήν, πανήγυριν, γάμον κ.τ.λ.

Μέ τὴν ἀλματώδη πρόοδο ὅμως τῆς Ἀμισοῦ, μέ τὴν προέκτασιν της καὶ τὴν αὐξήσει τοῦ πληθυσμοῦ της, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἵδρυσιν πολλῶν εὐαγῶς δρώντων Ἑλληνικῶν σωματείων καὶ Συλλόγων, ἡ μουσικὴ τίθεται εἰς

νέας βάσεις καί αναπτυσσομένη καί αὐτή ἀλματωδῶς, γνῶριζει μοναδικήν ἄνθησιν καί ἄνοδον.

Κατὰ πρῶτον, ὁ ἐθνικός δρῶν εἰς Ἀμισόν Σύλλογος «Ἡ Ἀναγέννησις»¹⁵ προμηθευθεὶς ἐξ Εὐρώπης τεσσαράκοντα (40) πνευστά ὄργανα ἐσχημάτισεν τὴν πρώτην φιλαρμονικὴν τῆς πόλεως, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὁποίας προσελήφθη ὁ γνωστότατος καί εὐφῆμως δρῶν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀρχιμουσικός κ. Ἀχιλλεύς Καρακάσης,¹⁶ ἀνεψιὸς τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ καί σύζυγος τῆς Ἐθνικῆς ποιητρίας Μαρίκας Πίπιζα.

Ἡ φιλαρμονικὴ αὕτη ἀπησχόλει τὸ ἄνθος τῆς νεολαίας Ἀμισοῦ καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐμύει εἰς τὰ ὑπέροχα τῆς θείας ταύτης μούσης νάματα, σύμπαντα τὸν ἐκ φύσεως φιλόμουσον καί εὐγενῆ Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς. Ἐπαιάνιζε κατὰ τὰς παρελάσεις εἰς τοὺς διδομένους χορούς καί κατὰ τὰς συχνὰς πανηγυρικὰς συναυλίας, αἱ ὁποῖαι ἔτερπον καί ἐνεθουσίαζον

¹⁵ Αναφέρεται ὡς Πανευξείνιος Ἑλληνικός Σύλλογος «Ἡ Ἀναγέννησις». Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 197.

¹⁶ Ὁ Ἀχιλλεύς Καρακάσης γεννήθηκε τὸ 1876 στὴν Κωνσταντινούπολη. Φοίτησε στὸ Ωδεῖο Ἀθηνῶν, στὴ σχολὴ τοῦ πλαγιαῖλου (φλάουτο), ἀπὸ τὸ 1899 ἕως τὸ 1905, παρακολουθώντας παράλληλα μαθήματα ἀρμονίας, χορωδίας, ὀρχήστρας καὶ πιάνου. Ἐδρασε ὡς ἀρχιμουσικός κατὰ σειρὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἀμισὸ καὶ στὴν Κίο τῆς Βιθυνίας. Ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ' (1834-1912) καὶ σύζυγος τῆς ποιήτριας Μαρίκας Πίπιζα (1868;-1953). Ὁ Καρακάσης ἦταν ἀρχιμουσικός στὴν Ἀμισὸ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1910. Βλ. σχετικὴ φωτογραφία ἀπὸ τὸ προαναφερόμενο ἔτος στὸ Κωνσταντῖνος Φωτιάδης, *Πόντος. Δικαίωμα στὴ Μνήμη*, ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 128. Τὸ 1914 ἰδρύει καὶ ἀναλαμβάνει ὡς ἀρχιμουσικός τὴ Φιλαρμονικὴ τῆς Κίου. Εκκεῖ συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ ἐθνικὴ δράση καὶ υπέστη φρικτὰ βασανιστήρια. Αυτοκτόνησε πηδώντας ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ κρατητηρίου του. Βλ. Κίμων Θεοδώρου, «Ἡ ξεχασμένη ποιήτρια Μαρίκα Πίπιζα καὶ ὁ δαιμονικός τῆς Ζωγράφος», δημοσιευμένο στὸ ἀποθετήριο κειμένων τοῦ Ρομαντικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὸ academia.edu, Σεπτέμβριος 2019, σ. 8.

τούς όμογενεῖς, καλλιεργοῦσαι εἰς τάς ψυχάς των τά ώραῖα καί ύψηλά ἰδεώδη.

Ἀμιλλώμενον τό προάστειον τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ τήν φιλαρμονικὴν αὐτήν, προμηθεύεται ποσότητα πνευστῶν ὀργάνων καί σχηματίζει οὕτως τήν γνωστὴν «Φαμφάραν», ὑπὸ τήν διεύθυνσιν τοῦ μουσικοδιδάσκαλου Μιχαήλ Γαρυφαλίδη (Καζάκης).¹⁷

Κατά τό αὐτό διάστημα πού ὑπῆρχον αἱ δύο προαναφερθεῖσαι μουσικαὶ κινήσεις, ἰδρύθη εἰς Ἀμισόν καί ὁ Μουσικός Σύλλογος «Αἱ Μοῦσαι», ὅστις ἔθεσεν τάς βάσεις τῆς συμφωνικῆς Ὀρχήστρας, προσλαβὼν ὅλους τοὺς νέους τοὺς ἐπιδιδομένους εἰς τήν μετὰ τόξου ὀργάνων ἐκμάθησιν τῆς μουσικῆς ὑπὸ τήν διεύθυνσιν τοῦ μουσικοδιδασκάλου Βασιλείου Βηλικτιδίου.¹⁸

Οὕτως ἡ πόλις μέ τάς μουσικάς αὐτάς κατακτήσεις εὐρίσκετο συνεχῶς ὑπὸ τήν ἐπήρειαν τῆς καλλιτεχνικῆς μορφώσεως καί ἔσφυζεν κυριολεκτικῶς ἀπὸ παντοίους μουσικοκαλλιτεχνικάς ἐκδηλώσεις.

Λοιπαὶ ἐκπολιτιστικαὶ κινήσεις

Παραλλήλως μέ τήν τοιαύτην ἀνάπτυξιν τῶν προαναφερθεισῶν μουσικῶν κινήσεων εἰς τήν Ἀμισόν, ὑπῆρχον καί ἔδρων ἐθνοπρεπῶς καί ἐθνοφελῶς καί ἄλλα σωματεῖα, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Πολιτικός Σύλλογος

¹⁷ Αναφέρεται με ελάχιστα διαφοροποιημένο επίθετο (Μιχαήλ Γαροφαλίδης) ως μουσικός ἐξ επαγγέλματος. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 199.

¹⁸ Ο Βηλικτιδὴς συνεργάστηκε με τον εν λόγω σύλλογο τουλάχιστον ἀπὸ το 1911, ἀφού ἐκεῖνο το ἔτος συνθέτει καὶ του αφιερώνει ομότιτλο ἔργο (*Αἱ Μοῦσαι*, Marche op. 9).

«Περικλῆς», ὁ φιλανθρωπικός Σύλλογος Σινωπέων «Ἀπόστολος Ἀνδρέας» κ.τ.λ. Οἱ Σύλλογοι αὐτοὶ ἦσαν ἀμιγεῖς τοῦ Τουρκικοῦ στοιχείου.¹⁹

Ἐπίσης τὴν ὥραϊαν καὶ ἀκμάζουσαν πόλιν τῆς Ἀμισοῦ τακτικῶς ἐπεσκέπτοντο διάφοροι θίασοι Ἑλληνικοὶ καὶ ξένοι, ὅπως οἱ θίασοι Παρασκευοπούλου,²⁰ Νικολάου καὶ Ἀνθίπτης Κόκκου,²¹ Βονασέρα,²² Αἰκατ. Βερώνη,²³ διάφοροι Τουρκοὶ δραματικοὶ θίασοι ὡς τοῦ Ὁμέρ Ἀϊντίν,²⁴ καὶ διάφορα βαριετέ Εὐρωπαίων καλλιτεχνῶν καθὼς καὶ Τσίρκοι, μὴδὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Παναγῆ Κουταλιανοῦ ἐξαιρουμένου,²⁵ τὸν ὅποῖον ὅλος ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς μετὰ παραφορᾶς καὶ Ἑλληνικῆς ὑπερηφανείας ἀπεθαύμασεν.

Ἡ ἐξαίρετος αὕτη περίοδος τῶν καλλιτεχνικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν κινήσεων ἐκράτησεν ἕως τὸ 1912 βαίνουσα συνεχῶς βελτιουμένη. Τὴν φωτεινὴν ὅμως καὶ Ἑλληνοπρεπὴν αὐτὴν πορείαν τοῦ Ὁμογενοῦς στοιχείου τῆς Ἀμισοῦ ἔμελλεν νὰ διακόψῃ ἡ μικροπρεπὴς καὶ φθονερά κακία τῶν Τούρκων,

¹⁹ Με τὴν ἐκφραση αὕτη ὁ Βελικτσίδης ἐννοεῖ ὅτι οἱ ἐν λόγῳ Σύλλογοι ἦταν ἀμιγῶς ἐλληνικοὶ καὶ δὲν ἐμπλεκόταν καθόλου τὸ τουρκικὸ στοιχεῖο.

²⁰ Πρόκειται γιὰ τὸν ἀθηναϊκὸ θίασο τῆς Εὐαγγελίας Παρασκευοπούλου (1865-1938).

²¹ Ἀθηναϊκὸς θίασος τοῦ Νικολάου Κόκκου (;-1930) καὶ τῆς συζύγου του, Ἀνθίπης Χριστοφορίδου-Κόκκου.

²² Ἀθηναϊκὸς θίασος τοῦ Ἰωάννη Βονασέρα (1862-1931).

²³ Αναφορὰ γιὰ ἐπίσκεψιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ θιάσου τῆς Αἰκατερίνης Βερώνη-Γεννάδη (1867-1955) με συνολικὰ δοθεῖσες 12 παραστάσεις ἔχουμε σὲ εφημερίδα τῆς ἐποχῆς. Βλ. Μένιππος, «Ἐκ τοῦ Πόντου. Τὸ θέατρον ἐν Ἀμισῷ καὶ ἡ εὐεργετικὴ τῆς Ἀδελφότητος τῶν Κυριῶν», ἐφ. *Κωνσταντινούπολις*, ἐτ. 38, ἀρ. 94, 27 Ἀπριλίου 1904, σ. 2.

²⁴ Ὁμερ Aydın. Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 ἀσχολήθηκε κυρίως με τὴν οπερέτα.

²⁵ Αναφέρεται στὸν παγκοσμίως διάσημο Ἑλληνα παλαιστή (1847-1916). Τὸ ἐπίθετό του προέρχεται ἀπὸ τὴ γενέτειρά του, τὴν Κούταλη (Ekinlik), νησί τῆς Προποντίδας. Πέθανε στὴν Κωνσταντινούπολη.

οἱ ὅποιοι βάρβαροι ὄντες ἀνέκαθεν τὴν ψυχὴν, οὐδέποτε ἡδυνήθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν πρόοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Τα πρῶτα νέφη εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς Ἀμισοῦ

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ κανεῖς δέν ἐφαντάζετο τί καταστροφαὶ καὶ συμφοραὶ ἔμελλον νὰ ἐπισωρευθῶσιν ἐπὶ τῆς ἀκμαζούσης πόλεως τῆς Ἀμισοῦ καὶ τοῦ φιλοπροόδου Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ της, ἕως ὅτου ἐξέσπασεν ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος καὶ κατελήφθη ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.²⁶

Διότι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἤρχισαν ἤδη νὰ ἀναφαίνονται τὰ πρῶτα μελανὰ νέφη εἰς τὸν αἴθριον ὀρίζοντα τῆς Ἀμισοῦ καὶ γενικὰ ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Πόντου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα τῆς Ἀμισοῦ μεγάλοι μᾶζαι Ντονμέδων (ἐξισλαμισθέντων Ἑβραίων), οἱ ὅποιοι μαζί μέ τούς ἐκ Μακεδονίας ἐκπατρισθέντας καὶ ἐγκατασταθέντας εἰς τὰ μέρη αὐτά –κυριολεκτικῶς διὰ πυρός καὶ σιδήρου– Τούρκους, ἤρχισαν νὰ ἐνσπείρουν ζιζάνια μεταξύ τοῦ γηγενοῦς καὶ ἁπραγοῦ Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου καὶ, ταυτοχρόνως, διὰ διαφορῶν κηρυγμάτων εἰς τὰ τζαμιάτων νὰ ἐνσπείρουν ἓνα φοβερόν καὶ τυφλόν μῖσος ἐναντίον παντός Χριστιανοῦ.²⁷

²⁶ Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης ἔλαβε χώρα στις 26 Οκτωβρίου 1912.

²⁷ Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 10.

Γεννηθέντος δέ καί τοῦ Ποντιακοῦ ζητήματος,²⁸ ἐδόθη πλέον ἀφορμή νά ξεσπαθώσουν μέ θρασύτητα κατά τῆς Χριστιανοσύνης οἱ βδελυροί οὗτοι Τοῦρκοι, οἱ ὠθοῦντες διαρκῶς τοὺς γηγενεῖς εἰς ἀνοικτὴν σύγκρουσιν μέ τό ὁμογενές στοιχεῖον.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐποχὴν κατέφθανεν καί ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ τότε λοχαγός Μουσταφά Κεμάλ, ὁ ὁποῖος διαπνεόμενος ἀπὸ ἀκράτους ἐθνικιστικὰς καί ἐπαναστατικὰς τάσεις ἦλθεν εἰς Ἀμισόν, μέ σκοπὸν νά σχηματίσῃ κόμμα ὑπὲρ τῆς ἀποσκιρτήσεως ἐκ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Σουλτάνου.²⁹

Κατ' ἀρχὰς μέν, ὁ λαοπλάνος οὗτος λοχαγός ἐφάνη ὅτι ἀπετύγχανε εἰς τὰ σχέδιά του, διότι οἱ γηγενεῖς Τοῦρκοι εἰς ἐπανειλημμένας συνεδριάσεις των δέν ἐπαρεδέχθησαν καί δέν ἐνεκολλώθησαν τὰς ἐπαναστατικὰς καί τολμηράς ιδέας του, ἐκδιώξαντες αὐτόν ἐξ Ἀμισοῦ. Τό ἴδιον δέ συνέβη καί με

²⁸ Ἡ περίοδος τοῦ Ποντιακοῦ ζητήματος συνήθως καθορίζεται στο διάστημα 1917-1922. Βλ. Ελευθερία Κυφονίδου, *Ποντιακό Ζήτημα: Στρατηγικές επιλογές και αδιέξοδα, 1917-1922*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2013. Πάντως, πολλοί μελετητές, ἀλλὰ καὶ μάρτυρες των γεγονότων, ὀρίζουν τὴν ἐναρξὴ τοῦ Ποντιακοῦ ζητήματος ἤδη ἀπὸ το 1914. Πρβλ. Αλεξιάδης, ὁ.π., σ. 142 καὶ Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 5-24.

²⁹ Ὁ Μουσταφά Κεμάλ πῆγε στὴν Ἀμισό στὶς 19 Μαΐου 1919. Ὁ Βεηλικτσίδης ἀναφέρεται στὸν τελευταῖο Σουλτάνο τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, Μωάμεθ ΣΤ' (1861-1926), ὁ ὁποῖος διατήρησε τὴ θέση τοῦ ἀπὸ τὶς 4 Ἰουλίου 1918 ἕως τὶς 17 Νοεμβρίου 1922.

τούς Τούρκους τῆς Ἀμασείας³⁰ καί Τοκάτης,³¹ εἰς τούς ὁποίους ἐν συνεχείᾳ ἀπηλυθύνθη ὁ Κεμάλ.

Ἀλλά μεταβάς οὗτος κατόπιν εἰς Σεβάστειαν κατώρθωσεν νά πείσει τούς ἐκεῖ Τούρκους καί νά σχηματίσῃ τόν πυρῆνα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τοιουτοτρόπως ἤρχισεν ἤδη νά χειροτερεύῃ ἡ ζοφερά κατάστασις, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἐκ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων.

Ἡ εἰς τήν πόλιν μας ἄφιξις τῶν ἐκ τῶν Θεσ/νίκης Τονμέδων³² καί ἄλλων ἐμπόρων εἶχεν κακίστην ἐπίδρασιν καί συνετέλεσε εἰς τήν ἔτι περαιτέρω χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ντονμέδες ἐκτός τῶν ζιζανίων τά ὁποῖα ἐνέσπειρον εἰς τούς ἐντοπίους συμπατριώτας των κατώρθωσαν δι' ἐκφοβισμοῦ καί διὰ τῆς βίας νά ἐπιβληθοῦν εἰς τήν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων εὕρισκομένην καί ἀκμάζουσαν ἀγοράν τῆς Ἀμισοῦ, ἀφοῦ κατάφεραν εἰς πολλά μεγάλα καταστήματα καί μαγαζιά εἰδῶν πολυτελείας νά μπουνε συνέταιροι καί ἄλλα νά τά προσεταιρισθοῦν ὀλοσχερῶς. Συνεχίζοντας δέ τήν ραδιουργόν τακτικὴν των καί

³⁰ Ο Κεμάλ πήγε στην Αμάσεια (Amasya) στις 17 Ιουνίου 1919. Εκεί συνένταξε μαζί με τους συνεργάτες του το *Πρωτόκολλο (Εγκύκλιος) τῆς Ἀμάσειας* (Amasya Circular) στις 22 Ιουνίου 1919. Το εν λόγω έγγραφο θεωρεῖται ὁ θεμέλιος λίθος γιὰ τὴν ἐνάρξη τοῦ τουρκικοῦ πολέμου υπέρ τῆς ανεξαρτησίας. Μεταξύ ἄλλων δήλωνε ὅτι ἡ ανεξαρτησία καὶ ἡ ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας βρίσκεται σε κίνδυνο καὶ καλοῦσε σὲ ἐθνοσυνέλευση στὴ Σεβάστεια καὶ σὲ ἓνα προπαρασκευαστικὸ συνέδριο στὸ Ερζερούμ (Θεοδοσιούπολη, Erzurum), τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς 23 Ιουλίου ἕως τὶς 7 Αυγούστου 1919. Ἡ ἐθνοσυνέλευση ἔλαβε χώρα στὴ Σεβάστεια (Sivas) στις 4 Σεπτεμβρίου 1919. Πρβλ. Κυφωνίδου, ὁ.π., σ. 134.

³¹ Ο Κεμάλ ἐπισκέφτηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Τοκάτη ἢ Εὐδοκιάδα (Tokat) στις 26 Ιουνίου 1919.

³² Ο Βεηλικτσίδης χρησιμοποιεῖ καὶ τὶς δύο λέξεις (Ντονμέδες ἢ Τονμέδες) γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν ἐξισλαμισμένων Εβραίων. Επίσης, θέτει ἓνα καίριο θέμα πρὸς ἱστορικὴ ἐρευνα, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς: ὁ ρόλος τῶν Ντονμέδων στὴν ποντιακὴ γενοκτονία. Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 10.

τὴν ἐξοντωτικὴν καὶ ἀφανιστικὴν ἀνθελληνικὴν ἐκστρατείαν των, δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νὰ διαδίδουν μὲ φανατισμὸν ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου εἰς Τουρκίαν –καίτοι οὗτοι ἦσαν Τουρκοῦπήκοοι– οὐδὲν καλὸν διὰ τὴν Τουρκίαν καὶ οὐδὲν ὄφελος θὰ εἶχεν. Οὕτως φανατίζοντας τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα ἐναντίον τῶν φιλησύχων καὶ οἰκονομικῶς ἀκμαζόντων γηγενῶν ὁμογενῶν μας, προετοίμαζον τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν, ἡ ὁποία ἔμελλε ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐπισυμβῇ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Πόντου.

Ἀρχαὶ ὁδύνων

Παραλλήλως μὲ τὴν εἰς Ἀμισὸν ἄφιξιν καὶ ἐγκατάστασιν τῶν Τούρκων Ντονμέδων, οὗτοι ἔφερον μετ’ αὐτῶν καὶ πολυαρίθμους Τούρκους χωρικούς ἐκ τῆς Ἑλληνοκρατουμένης Μακεδονίας καὶ Θράκης, μὲ σκοπὸν νὰ τοὺς ἐγκαταστήσουν εἰς τὰ Ἑλληνικά χωριά τῆς περιφέρειας Ἀμισοῦ.

Οἱ χωρικοὶ οὗτοι ζητοῦντες νὰ συγκατοικήσουν κατ’ ἀρχὰς μὲ τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰς οἰκίας των καὶ νὰ διαμοιρασθοῦν τοὺς κλήρους των, ἐπεχείρησαν μὲ τὴν σειράν τους νὰ ἐπιβληθοῦν διὰ τῆς βίας καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Τουρκικῆς Αστυνομίας στὸν Χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς Ἀμισοῦ.

Τοῦτο, ὅμως, ὅπως ἦτο φυσικόν, δὲν ἐγένετο δεκτὸν ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν τῆς Ἀμισοῦ, ἡ ὁποία δι’ ἐνεργειῶν τῆς ἐζήτει νὰ ἀποτραπῇ τὸ τοιοῦτον. Οἱ δὲ ὁμογενεῖς χωρικοὶ ἀναστατωθέντες ἐκ τῆς τοιαύτης καταφανοῦς καταλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, προέβαλλαν

σθεναράν αντίστασιν εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῶν Τουρκικῶν ἐπιδιώξεων. Κατὰ τὰς προστιβάς αὐτάς ἐφονεύθη εἰς Ἑλλήν πυροβοληθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων.³³ Κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ φονευθέντος Ἑλληνος χωρικοῦ, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπιβλητικωτάτη καὶ εἰς τὴν ὁποία ἔλαβον μέρος ὅλος ὁ λαός, ἡ πομπὴ διήλθεν ἔμπροσθεν τοῦ διοικητηρίου ὡς μία σιωπηλὴ διαμαρτυρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ταυτοχρόνως ἐστέλλετο ἐκτεταμένον τηλεγράφημα εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, διὰ τοῦ ὁποίου κατορθώθη ἡ προσωρινὴ ἀποσώβησις τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Τούρκων εἰς τὰ Χριστιανικὰ χωρία.³⁴

Ἀλλ' οἱ Τούρκοι γηγενεῖς δέν ἠσύχαζον. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος, ἄλλο γεγονός ἀνεφύη ἐπαπειλοῦν καὶ πάλιν τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὅπως γνωρίζομεν οἱ περισσότεροι Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Ἀμισοῦ κατήγοντο ἐκ τῶν νομῶν Καππαδοκίας καὶ Καισαρείας. Ἀλλὰ οὗτοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐνταῦθα μονίμως ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Ἀμισοῦ.³⁵ Διὰ τινος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαταγῆς, τὴν ὁποίαν ἐξεμαίευσαν οἱ

³³ Ο Βελικτσίδης μάλλον αναφέρεται στον φόνο του Ιωάννη Δημήτρογλου ἀπὸ τοὺς πυροβολισμοὺς τῶν Τούρκων χωροφυλάκων στο χωριὸ Τέβκερις ἢ Ντέβκερις ἢ Δεύκερη (Tevkeris ἢ Devkeris) το 1914. Πρβλ. Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος διωγμῶν καὶ μαρτυρίων τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ (1914-1918)*, ἐκδ. Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Κωνσταντινουπόλη 1919, σ. 290-291.

³⁴ Το περιγραφόμενον γεγονός ἔλαβε χώρα τον Ἀπρίλιο τοῦ 1914. Πρβλ. Μπέλλου-Θρεψιάδη Αντιγόνη, *Μορφές Μακεδονομάχων καὶ τα Ποντιακά τοῦ Γερμανοῦ Καραβαγγέλη*, ἐκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1992, σ. 96-116.

³⁵ Ἡ σχετικὰ ἐλεύθερη μετακίνηση τῶν ορθόδοξων χριστιανῶν ἐντὸς τῆς οθωμανικῆς αυτοκρατορίας εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τα τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα με τὴ Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774). Σίγουρα, οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Καισαρείας εἶχαν μετακινηθεῖ πρὸς τὴν Ἀμισὸ πρὶν ἀπὸ τα μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Πρβλ. Ἀλεξιάδης, ὁ.π., σ. 57.

Τοῦρκοι τῆς Ἀμισοῦ, ἔπρεπε ὅλοι οἱ ἐκ Καππαδοκίας καταγόμενοι Ἕλληνες νά ἀποχωρήσουν τῆς Ἀμισοῦ καί νά ἐπιστρέψουν εἰς τὰς πατρίδας των ἐντός πέντε ἡμερῶν.³⁶

Στό σοβαρό αὐτό ζήτημα ἐξηγέρθησαν οἱ Ἕλληνες, αἱ δέ γυναῖκες διά μαύρων σημαιῶν κατῆλθον εἰς τό διοικητήριον καί παρουσίασαν μίαν ἐκτεταμένην ἀναφοράν, γραφεῖσαν τουρκιστί ὑπό τῆς συζύγου τοῦ ὁμογενούς Ταμίου τοῦ κράτους Βασιλάκη-Ἐφέντη, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐστέλλετο τηλεγράφημα ἐντόνου διαμαρτυρίας εἰς τήν Ὑψηλὴν Πύλην.

Ὁ μουτεσαρίφης (γεν. διοικητής) παραλαβὼν τὴν ἀναφοράν ἐκράτησε καί πέντε ἐκ τῶν κομισασῶν αὐτῶν γυναικῶν δι' ἀνακρίσεως, θέλων νά ἐξακριβώσῃ ποῖος ἦτο ὁ ὑποκινητὴς τῆς διαδηλώσεως αὐτῆς καί ποῖος ὁ γράψας τὴν ἀναφοράν. Πεισθεὶς ὅτι ἡ μὲν διαδήλωσις τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν ἐγένετο αὐθορμήτως ὡς ἐκδήλωσις δικαίας ἀγανακτήσεως, τὴν δέ ἀναφοράν ὅτι ἔγραψεν ἡ πολυπαθὴς κυρία τοῦ Ταμίου, δέν προέβη στὴν λήψιν ἀντιποίνων, οὕτω δέ παρῆλθεν ἄνευ συνεπειῶν ἡ διαμαρτυρία αὕτη καί ἡ ἀναταραχὴ ἡ ὁποία ἐνέβαλλεν σέ τρόπον τό ὁμογενές στοιχεῖον τῆς Ἀμισοῦ.

Ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον ἠκούσαμεν τὴν ἐξορίαν τῶν κατοίκων τῆς γείτονος ἡμῶν πόλεως Σινώπης εἰς τό ἐσωτερικόν,³⁷ ἐξ ἀφορμῆς ὅτι μερικοὶ νέοι στρατεύσιμοι,

³⁶ Το γεγονός ἔλαβε χώρα τον Ιούνιο του 1914. Πρβλ. Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 291.

³⁷ Το γεγονός ἔλαβε χώρα προς το τέλος του Ιουνίου 1916. Πρβλ. Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 291-292. Επίσης, ο Γερμανὸς υποπρόξενος τῆς Ἀμισοῦ, Kuckhoff ἀναφέρει σε τηλεγράφημα προς το Υπουργεῖο Εξωτερικῶν τῆς χώρας του, στις 15 Ιουλίου 1916, ὅτι ἔχει πληροφορηθεῖ ἀπὸ ἀξιόπιστες πηγές πως «το σύνολο του ελληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σινώπης καὶ τῆς παραλιακῆς περιοχῆς τῆς επαρχίας Κασταμονῆς ἔχει ἐξοριστεῖ. Εξορία καὶ ἐξολόθρευση ἔχουν το ἴδιο νόημα στα τουρκικά, διότι ὁποῖος δεν σκοτώνεται, πεθαίνει ὡς ἐπὶ το πλείστον ἀπὸ

ἐμβάντες εἰς πλοιάριον ἐδραπέτευσαν εἰς Ρωσσίαν, καθ' ὅτι ἡ ἐκ Σινώπης εἰς Κριμαίαν ἀπόστασις ἦτο περὶ τὰς ἑξι ὥρας.

Οὕτω, ἐντὸς εἰκοσιτετραώρου ἡ ὥραία ἰδιαίτερα μου πατρίς περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθείσης ἀπάσης τῆς περιουσίας τῶν κατοίκων της, ἡ ὁποία κατέστη λεία τῶν ἐξηγριωμένων καὶ ἀπλήστων Τούρκων. Ὡς νὰ μὴν ἤρκει δέ τοῦτο, ἀφοῦ ἐδείασαν καὶ ἀπεγύμνωσαν τὴν πόλιν, οἱ Τούρκοι ἔθεσαν πῦρ εἰς τὰς οἰκείας καὶ τὰς κατέκαυσαν.

Τό γεγονός τοῦτο δέν ἄφησεν ἀπαθεῖς τοὺς ὁμογενεῖς κατοίκους τῆς Ἀμισοῦ. Οὗτοι διεσθάνθησαν τὴν ἐπαπειλουμένην συμφορὰν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐν μέσῳ φοβερᾶς ἀγωνίας ἀνέμενον τὴν σειρὰν των. Τοῦτο δέν ἄργησεν νὰ συμβῇ.

Μίαν ἡμέραν τοῦ Δεκεμβρίου οἱ Τούρκοι ἐξαπέλυσαν ὀρδὰς ἀστυνομικῶν καὶ περιεκύκλωσαν τό προάστειόν μας, Ἄνω Ἀμισόν.³⁸ Ἀκολουθῶς περισυλλέξαντες βιαίως ὅλους τοὺς κατοίκους (ἄρρενας, θήλεις καὶ παιδιά) εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς κωμοπόλεως μέ τὴν πρόφασιν ὅτι τάχα γιὰ κάτι θὰ τοὺς ὁμιλήσουν καὶ παραλαβόντες αὐτοὺς μέ τὰ ἐνδύματα πού ἐφορούσαν (τινὲς διὰ παντοφλῶν καὶ ἄνευ σακκακίων καὶ παλτῶν), τοὺς ἔσυραν διὰ νυκτός εἰς τὴν ἐξορίαν, ξεριζώσαντες ἄλλην μίαν ἀνθοῦσαν καὶ φιλοπρόοδον Ἑλληνικὴν πολίχνην τοῦ Ποντίου Ἑλληνισμοῦ.

απρώστιες καὶ πείνα». Βλ. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), Türkei Nr. 168, Beziehungen der Türkei zu Griechenland, Bd. 15, (16.7.1916), Abschrift von Telegramm Nr. 129 (15.7.1916) von Kuckhoff.

³⁸ Ο Βελικτσίδης αναφέρεται στη νύχτα της 27ης Δεκεμβρίου 1916/9ης Ιανουαρίου 1917, όταν οἱ Τούρκοι υποχρέωσαν τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ της Σαμψούντας καὶ τοῦ Καδήκιοῦ ἢ Κατήκιοῦ (Ἄνω Ἀμισός) νὰ μετακινηθεῖ στο ἐσωτερικὸ της Ανατολίας. Πρβλ. Οικουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 293-294 καὶ Σαρόγλου-Τσάκου, ὁ.π., σ. 198.

Μόλις ἔφθασαν οἱ ἐξοριζόμενοι εἰς τὴν πλησιεστέραν κωμόπολιν Κάβζαν,³⁹ ἔδραν τοῦ ἐπισκόπου Ἀριστείας, τοὺς ὑποχρέωσαν οἱ Τοῦρκοι συνοδοὶ των διὰ τῆς βίας καὶ ἐν μέσῳ Δεκεμβριανοῦ ψύχους νὰ κάμουν λουτρό εἰς τὰ ἐκεῖ θερμά θειοῦχα λουτρά, ἵνα δῆθεν καθαρισθῶσιν, ἀμέσως δέ μετὰ τὸ λουτρό τοὺς ἐξηνάγκασαν νὰ ἐξέλθουν καὶ τοὺς ἔθεσαν εἰς ἐξοντωτικὴν πορείαν διὰ τὸ ἐσωτερικόν.

Ὅπως ἦτο φυσικόν, αἱ κακουχίαι, αἱ ταλαιπωρίαι καὶ ἡ πεῖνα ἀφ' ἑνός καὶ ἡ πνευμονία καὶ ὁ ἐξανθηματικός τῦφος ἀφ' ἑτέρου, τοὺς ἐθέρισαν κυριολεκτικῶς ἐντός ὀλίγου, οὐδενός διασωθέντος ἐκ τῶν τριακοσίων περίπου οἰκογενειῶν τῆς ὥραιότητος καὶ φιλομούσου αὐτῆς ἀτυχοῦς κωμοπόλεως τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι, ἐφ' ὅσον ἐξολόθρευσαν διὰ τοῦ δολίου καὶ ἀπανθρώπου τούτου τρόπου τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ, ἔστειλαν ἐκεῖ πρόσφυγας Τούρκους.

Μέ ὅλα τοῦτα τὰ διαδραματισθέντα γεγονότα οἱ Τοῦρκοι οὐδόλως ἱκανοποίησαν τὰ βαρβαρικά των αἰσθήματα καὶ τὰς ὀλοένα αὐξανομένας ἐχθρικὰς διαθέσεις των ἀπέναντι τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου. Αποθρασυνθέντες δέ ἤρχισαν πλέον νὰ ἐκδηλώνουν φανερά καὶ ἄνευ προσχημάτων τὸ μῖσος των κατὰ παντός Ἑλληνικοῦ, τόσον εἰς τὴν πολυπαθὴ καὶ μαρτυρικὴν ὑπαιθρον, ὅσον καὶ ἐντός τῆς πόλεως τῆς Ἀμισοῦ,

³⁹ Ἡ Κάβζα (Kavza ἢ Havza) εἶναι ἡ ἀρχαία Καβησός ἢ Καβασός. Βρίσκεται σὲ ἀπόσταση περίπου 65 χιλιομέτρων νοτιοδυτικὰ τῆς Ἀμισοῦ. Ἡ οδοιπορία ἀπὸ τὴν Ἀμισὸν εἰς τὴν Κάβζαν κράτησε 4 ἡμέρας. Οἱ ἀναξιοπαθούντες παρέμειναν νηστικοὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς διαδρομῆς. Χορηγήθηκε ἄρτος σὲ αὐτοὺς ποὺ κατάφεραν νὰ φτάσουν εἰς τὴν Κάβζαν. Πολλοὶ πέθαναν κατὰ τὴν διαδρομὴν ἀπὸ τὰς κακουχίας. Βλ. Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖον, ὁ.π., σ. 295-296.

ἀλλά καί εἰς ὅλας τάς ἄλλας παραλίους Ἑλληνικάς πόλεις τῆς Μαύρης Θαλάσσης.

Το 1918 συνέλαβον ὅλους τοὺς Ἑλληνας ὑπηκόους τῆς Κερασσοῦντος καί τοὺς ἐξετέλεσαν.⁴⁰ Μετ' ὀλίγον ἦρθεν καί ἡ σειρὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Ἀμισοῦ, οἱ ὅποιοι ἐντὸς δύο ἡμερῶν διετάχθησαν νά μεταφέρουν τὰ ὑπάρχοντά τους (ἔπιπλα, σκεύη κ.τ.λ.) εἰς τό ἐκεῖ μέγα θέατρον τοῦ Νεμλή-Ζαδέ, δι' ἰδίων τῶν ἐξόδων καί δῆθεν διὰ νά τὰ ἐξασφαλίσουν ἐκεῖ μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς των (ἀπό ποῦ;!...). Τούτους ἀφοῦ τοὺς ἐπεβίβασαν εἰς τό ἀτμόπλοιον τῆς γραμμῆς τοὺς ἐξαπέστειλαν –εὐτυχῶς– σῶους εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Κατά τήν ἰδίαν αὐτήν χρονικὴν περίοδον κατὰ τήν ὁποίαν ἐλάμβανον χώραν τὰ γεγονότα αὐτά, ἤρχισεν ἤδη ἐκδηλούμενον τό ζήτημα τοῦ Πόντου, τό ὅποῖον εἶχεν διαδοθῇ εἰς τήν περιφέρειάν μας κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀνακωχῆς τοῦ 1918 ὡς ὄνειρον βεβαίως, διὰ τῶν ὁμογενῶν τῆς πόλεώς μας.⁴¹

Ἐξ ἀφορμῆς καί τοῦ ζητήματος τούτου ἤρχισαν νέαι συλλήψεις διδασκάλων, καθηγητῶν, δικηγόρων καί ἄλλων σημαίνοντων μελῶν τῆς κοινωνίας μας, οἱ ὅποιοι ἐφυλακίζοντο καί εἰς αὐστηράν ἀπομόνωσιν ἐκρατοῦντο.

Πρὸς τό τέλος δέ τοῦ 1918 τήν πρωίαν τοῦ νέου ἔτους, οἱ Τοῦρκοι συνέλαβον τό ἄνθος τῆς πόλεώς μας, περὶ τὰ ἑκατὸ ἄτομα καί τοὺς ἀπέστειλαν εἰς δέκα δώδεκα ἡμερῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας, Σεβάστειαν,⁴² Μαλάτιαν,⁴³

⁴⁰ Πρβλ. Σαρόγλου-Τσάκου, ὁ.π., σ. 182.

⁴¹ Ἡ ἀνακωχή ἐλάβε χώρα στις 17/30 Οκτωβρίου 1918.

⁴² Ἡ Σεβάστεια (Sivas) ἀπέχει ἀπὸ τὴν Ἀμισὸ περί τα 130 χιλιόμετρα.

⁴³ Ἡ Μαλάτεια (Malatya) εἶναι ἡ ἀρχαία Μελιτηνὴ καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὴν Ἀμισὸ περί τα 550 χιλιόμετρα.

Έρπιστάν,⁴⁴ Τσόρουμ,⁴⁵ Σογκουρλού⁴⁶ κ.λπ. Οὕτω δέ εἰς τὴν πρώτην των κιόλας ἐνέργειαν, οἱ Τοῦρκοι ἐξεδήλωσαν σαφῶς τὰς βρωμεράς καὶ ἀπανθρώπους προθέσεις των διὰ τὸ ὁμογενές στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μελανόν καὶ ζοφεράν διέβλεπεν τὴν μοῖραν του.

Τὸ Δικαστήριον τῆς Ἀνεξαρτησίας

Εἰς τὰς αὐθαιρεσίας καὶ τὰς κτηνωδίας τῶν Τούρκων ἤρθεν νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλη τις κακοῦργος καὶ ἐξ ἴσου ἄνομος καὶ βάρβαρος μηχανὴ ἀποδεκατίσεως καὶ ἀφανισμοῦ τοῦ Ποντίου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ περιβόητον Δικαστήριον Ἀνεξαρτησίας. Τοῦτο συνεστήθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποσόβησιν τῆς μεταναστεύσεως τῶν ἐκ Καισαρείας ὁμογενῶν, ἥτο δέ τριμελές ἄνευ ἔδρας, περιοδεῦον, καὶ ἐδίκαζεν ἢ κατεδίκαζεν εἰς τὸ ὑπαιθρον. Οὐδεμία δικηγορικὴ ἐπέμβασις ἐγένετο δεκτὴ παρ' αὐτοῦ, οἱ κατηγορούμενοι δέ ἢ ἔπρεπε νὰ ἀθωωθοῦν ἢ νὰ ἀπαγχονισθοῦν.

Ἡ τοιαύτη φρικαλέα καὶ αἰμοσταγῆς δρᾶσις τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ δέν εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῇ. Καθ' ἐκάστην ἡμέραν δύο τρεῖς ὁμογενεῖς ἐστέλλοντο εἰς τὴν ἀγχόνην, μίαν μάλιστα ἡμέραν, τὴν 21η Μαΐου 1919, σαράντα ὁμογενεῖς εὔρον τόν θάνατον ἰδίως ἐκ καταδίκων ἐκ τῶν συλληφθέντων φυγοστράτων.

⁴⁴ Ο Βεηλικισίδης μάλλον εννοεῖ το Ελμπιστάν (Elbistan), το οποίο ἀπέχει ἀπὸ τὴν Αμισμό περί τα 550 χιλιόμετρα.

⁴⁵ Το Τσορούμ (Çorum) εἶναι ἡ βυζαντινὴ Ευχάνεια καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὴν Αμισμό περί τα 150 χιλιόμετρα.

⁴⁶ Το Σογκουρλού (Sungurlu) ἀπέχει ἀπὸ τὴν Αμισμό περί τα 200 χιλιόμετρα.

Διά τοῦ αὐτοῦ τριμελοῦς δικαστηρίου δικάσαντος εἰς Ἀμάσειαν, κατεδικάσθησαν εἰς τόν δι' ἀγχόνης θάνατον ὅλοι οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεώς μας, ἰατροί, δικηγόροι, μεγαλέμποροι καί τό προσωπικόν τῆς ἐκκλησίας μας, 69 ἄτομα εὕρισκόμενα εἰς τάς φυλακάς τῆς Ἀμασείας, σωθέντων μόνον ἐλαχίστων, τοῦ δέ Ἐπισκόπου μας, Ζήλων Εὐθυμίου, ἀποθανόντος εἰς τήν φυλακήν.⁴⁷

Ρεφέτ Πασάς καί Μπαχαετήν Βέης

Ἐνῶ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν καί σκότος ζοφερόν εἶχεν ἀπλωθῇ ὑπέρ τάς κεφαλάς ἡμῶν πάντων, τόσον εἰς τήν πόλιν τῆς Ἀμισοῦ περισσότερον δέ εἰς τήν ὑπαιθρον, ἔκαμον τήν ἐμφάνισίν των εἰς τήν περιοχὴν μας ὁ Ρεφέτ Πασάς⁴⁸ καί ὁ ὑπάσπιστής του, Μπαχαετήν Βέης.⁴⁹ Τά ἀνθρώπινα αὐτά κτήνη, τά ὅποια ἐστάλησαν ὑπό τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως διὰ νά καθησυχάσουν δηθεν τόν τόπο, δέν ἄργησαν νά δείξουν τά ἀπάνθρωπα καί λυσσαλέα ἀνθελληνικά αἰσθήματα ἀπό τά ὅποια ἐμφοροῦντο.

⁴⁷ Το γεγονός ἔλαβε χώρα στίς 8/21 Σεπτεμβρίου 1921. Πρβλ. Μπέλλου, ὁ.π., σ. 128-130 καί Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 80-81, ὅπου αναφέρονται τα ονοματεπώνυμα ὅλων των 69 καταδικασθέντων.

⁴⁸ Στή βιβλιογραφία αναφέρεται καί ὡς Ραφέτ Πασάς (Rafet Pasha ἢ Refet Pasha, 1881-1963). Πρβλ. Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 297· Τσιρικινίδης Χάρης, *Επιτέλους τος ξεριζώσαμε...*, ἐκδ. Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2016· Γιώργος Λαμψίδης, *Τοπάλ Οσμάν. Ιστορίες μιας γενοκτονίας*, ἐκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020. Ὁ Ρεφέτ Πασάς πῆγε στήν Ἀμισό τον Ἀπρίλιον τοῦ 1916 μετά τήν κατάληψη τῆς Τραπεζοῦντας ἀπό τοὺς Ρώσους στίς 5 Ἀπριλίου 1916.

⁴⁹ Στή βιβλιογραφία συναντάται καί ὡς Μπαχαεντίν ἢ Βαχαεντίν (Bahaeddin Şakir, 1874-1922).

Πρώτη των λοιπόν... φιλοφροσύνης ενέργεια ἦτο νά συλλάβουν ὅλα τὰ σημαίνοντα πρόσωπα καί τούς μεγαλεμπόρους τῆς Ἀμισοῦ καί νά τούς ἐξορίσουν μέχρι Τσόρουμ-Σονκουρλού,⁵⁰ διά νά ἐκτελοῦν ἀνενόχλητοι κατόπιν ὅλα τὰ σατανικά σχέδια ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δίχως νά τολμᾷ κανεῖς νά διαμαρτυρηθῇ.⁵¹

Μετά τό κατόρθωμά τους αὐτό αἰσθάνθηκαν ὅτι ἔπρεπε καί λίγο νά διασκεδάσουν. Κατέσχον λοιπόν τό παρὰ τήν ἐκκλησίαν τῆς πόλεως εὐρισκόμενον μέγαρον ενός ἐκ τῶν ἐξορισθέντων μεγαλεμπόρων, μετατρέψαντες αὐτό εἰς θέατρον, καί ἤρχισαν νά εὐωχοῦνται μουσικῆς. Κατά τήν περίοδον ταύτην ἐδιδάχθη εἰς τό πρόχειρον ἐκεῖνο θέατρον καί ἡ περιβόητος ὄπερα τοῦ «Τσανάκ-Καλέ», ἡ ὁποία ἦτο σύνθεσις τοῦ ἰδίου τοῦ Πασᾶ.⁵²

⁵⁰ Ο Βελικτσίδης χρησιμοποιεῖ τις δύο εναλλακτικές γραφές Σογκουρλού και Σονκουρλού για την ίδια πόλη.

⁵¹ Ο Βελικτσίδης ἔγραψε το παρόν κείμενο το 1959. Μόλις δύο χρόνια αργότερα ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Βιέννης, Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, επιβεβαιώνει τα γραφόμενα του Πόντιου μουσικοδιδασκάλου σε διάλεξη που δίνει στην Αθήνα, στις 26 Φεβρουαρίου 1961, ὕστερα ἀπὸ μελέτη ἀδιάφυστων ἐγγράφων-τεκμηρίων. Με ἐπιστολή πρὸς τὴν κυβέρνησή του, ο Αυστριακὸς πρὸξενος τῆς Ἀμισοῦ, Dr. Ernst von Kwiatkowski, ἀναφέρει ὅτι στις 26 Νοεμβρίου 1916 ο Ρεφέτ Πασάς του εἶπε: «Τελικά με τους Ἕλληνας πρέπει να ξεκαθαρίσωμε ὅπως και με τους Ἀρμενίους». Καὶ ὕστερα ἀπὸ δύο ἡμέρες συμπλήρωσε: «Πρέπει τώρα να τελειώνουμε με τους Ἕλληνας. Ἐστεῖλα σήμερα εἰς τα περίχωρα τάγματα δια να σκοτώσουν ἐπάνω στο δρόμο κάθε Ἕλληνα». Βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Οἱ Διωγμοὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου (1908-1918). Βάσει τῶν ἀνέκδοτων ἐγγράφων τῶν κρατικῶν ἀρχείων τῆς Αὐστρουγγαρίας*, ἐκδ. Σύλλογος Ποντίων «Ἀργοναῦται - Κομνηνοί», Αθήνα 1962, σ. 9.

⁵² Ο ομογενὴς μεγαλέμπορος, στὴν οἰκία τοῦ οὐοίου δόθηκε ἡ παράσταση τοῦ ἀναφερόμενου μελοδράματος, ἦταν ο ἐξορισμένος Ἀχιλλέας Ἀναστασιάδης. Πρβλ. Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 301-302. Ο ἀκριβὴς τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι *Ελεγεία για το Τσανάκκαλε* (Δαρδανέλια). Γράφτηκε για τὴ νίκη τῆς Τουρκίας ἐπὶ τῶν συμμάχων στὴ μάχη τῶν Δαρδανελίων καὶ τῆς

Ἡ ὄπερα αὕτη εἶχε τήν ἐξῆς εἰσαγωγήν:

«Ἐι μουκαντές βατάν

ιστέ κιόρ ινάν

Σέι ιτζούν πού Μιλλέτ

νάσουλ ντοκτού κάν

Οὔτς γιούζ μπίν Τουρκογλού

γιαβούζ καχριμάν

Τσανάκ - καλέ τοπραγιντά

Βερντί τζάν»

Καλλίπολης, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μετά τις ατυχείς προσπάθειες των δευτέρων αρχικά να περάσουν με τα θωρηκτά τους τα στενά στις 18 Μαρτίου 1915 και στη συνέχεια να αποβιβάστούν στην Καλλίπολη (25 Απριλίου 1915). Η επιχείρηση ἔληξε στις 9 Ιανουαρίου 1916 με τεράστιες απώλειες.

Ἡ αναφερόμενη ἀπὸ τον Βεηλικισίδη παρουσίαση τῆς ὀπερας εἶναι ἡ μοναδική που ἔλαβε χώρα τὴν εποχὴ τῆς σύνθεσής τῆς. Ξαναπαρουσιάστηκε στις 18 Μαρτίου 2022 στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ τοὺς εορτασμοὺς τῆς 107ης ἐπετείου των γεγονότων. Οἱ τουρκικὲς ιστοσελίδες που διαφημίζουν τὸ ἐν λόγῳ πολιτιστικὸ δρώμενο, ἀν καὶ ἀναφέρουν τὴν πρώτη παρουσίαση τοῦ ἔργου, δὲν κάνουν τὴν παραμικρὴ νύξη γιὰ τὸν τόπο, τοὺς συντελεστὲς καὶ τὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε. Ἐπίσης, ἐνὼ ἀναφέρεται ὅτι τὸ λιμπρέτο εἶναι τοῦ Nihat Gönlü καὶ ὅτι τὸ συγκεκριμένο ἔργο ἀποτελεῖ τὴν πρώτη τουρκικὴ ὀπερα, δὲν καταγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ συνθέτη. Βλ. <https://www.hurriyetdailynews.com/first-turkish-music-opera-to-go-on-stage-172252>, <https://www.dailysabah.com/arts/performing-arts/opera-to-honor-canakkale-victory-at-ataturk-cultural-center> καὶ <https://akmistanbul.gov.tr/event/canakkaleye-agit>

Δηλαδή:

«ὦ! ἱερά πατρίς, ἰδοῦ βλέπε / πίστεψε διά σέ τό ἔθνος
τοῦτο / πῶς ἔχυσε τό αἷμα του / τριακόσιες χιλιάδες
Τουρκόπαιδα γενναῖα παλληκάρια / στά χώματα τῶν
Δαρδανελίων ἐξεψύχησαν».

Καί ἐνῶ μέ τοιαῦτα ἐθνικιστικά διεργετικά ἐφανάτιζον
ἐαυτούς καί ἀλλήλους οἱ Τοῦρκοι πού ἦρθαν νά...
καθησυχάσουν τόν δύσμοιρο καί ὑπό συμφορῶν
ἐπαπειλούμενον τόπον μας, ὁ πόλεμος ἐσυνεχίζετο μέ ὅλας
αὐτοῦ τās τραγικάς συνεπείας διά τήν πόλιν μας. Ἦδη νέκρα
ἐβασίλευε στήν ἀγορά. Οὐδεμία κίνησις, οὐδεμία ἐργασία.

Ἡ ἀνέχεια ἤρχισε νά ἐπιτείνῃ καί μεγαλῶνῃ τά μαρτύρια
τῶν κατοίκων τῆς Ἀμισοῦ. Μόνον τό ἐργοστάσιον τῆς Ρεζῆς
εἶχε κάποια κίνησιν, διότι παρεσκεύαζε σιγαρέττα διά τόν
ἐφοδιασμόν τοῦ στρατοῦ εἰς τό μέτωπον. Ὅπως ἦτο φυσικόν
ἐντός ἐλαχίστου χρόνου ἐξηντλήθησαν τά ὑπάρχοντα ἐφόδια
καί αἱ οἰκονομίαι μας. Ἦναγκάσθην τότε καί ἐγώ νά ζητήσω
ἐργασίαν εἰς τήν Ρεζήν καί νά ἀλλάξω ἐπάγγελμα· ἀπό
μουσικοδιδάσκαλος καπνεργάτης... Τί ὅμως ἔπρεπε νά γίνῃ;
Ἀνωτέρα βία ἢ ἐξεύρεσις πόρου ζωῆς.

Ὁ Ρεφέν Πασάς ἐν τῷ μεταξύ καταστάς κυρίαρχος πάσης
ἀρχῆς καί ἐξουσίας εἶχε τό δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς καί τῆς
περιουσίας ἐκάστου ἡμῶν. Καθώς δέ ἦτο καί... φιλόμουσος,
ὥς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ ὥς ἄνω ρηθέντος
μελοδράματος, συνέλαβε τήν ιδέαν νά σχηματίσῃ ὀρχήστραν
ἀπό τούς ὑπάρχοντας μουσικούς τῆς πόλεως, διά νά
διασκεδάσῃ ἀνετώτερα εἰς τās κτηνώδεις δεσποτικές ὀρέξεις
του. Ὑπεχρέωσεν λοιπόν τόν Ἀρμένιον καθηγητὴν τῆς

μουσικῆς Οὐνίκ Παλουκτζιάν νά ἀναζητήσῃ καί νά ἀνεύρῃ μέλη πρὸς σχηματισμόν τῆς Ὁρχήστρας.

Καί ποῖος ἀλήθεια ἦτο δυνατόν νά ἀρνηθῇ τὴν διαταγὴν πού προήρχετο ἀπὸ τὸν Ρεφέτ Πασά; Ἀπὸ τοὺς πρῶτους λοιπὸν πού ἐκλήθησαν νά συμμετάσχουν στὴν ἀκατανόμαστην αὐτὴν ὀρχήστρα ἤμην καί ἐγώ, ὁ ὁποῖος μέ βαρυτάτην καρδίαν προσέφερον τὰς ὑπηρεσίας μου εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος ἐστέναζεν, ὑπέφερεν, ἐδυστυχοῦσεν καί ἔκλαιγεν τὰ ἐξορισθέντα καί ἐξαφανισθέντα μέλη τῆς οἰκογενείας του. Ἀλλὰ «γέλα παληάτσο»...

Διὰ τὴν ἱστορίαν ἀναφέρομεν τὰ μέλη τῆς ὀρχήστρας τὰ ὁποῖα ἦσαν: Διευθυντής, Οὐνίκ Παλουκτσιάν, μετὰ τεσσάρων πέντε βιολιστῶν Ἀρμενίων.

Ἐκ τῶν ὁμογενῶν: Ἰωάννης Μακρῆς, υἱὸς ἱατροῦ Μακρῆ,⁵³ τέως Ἑλληνοσὺν ὑποπροξένου (βιολίον), Ἰωάννης Ἰωαννίδης (βιόλαν),⁵⁴ ἀμφότεροι Ἑλληνοσὺν ὑπὸ ἡγεμονίᾳ. Πολύβιος Ρωσσίδης (βιολίον) καί Ἰωακείμ Ρωσσίδης (μανδολίνον), ἀμφότεροι σφαγιασθέντες καθ' ὁδὸν κατὰ τὰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐξορίας πού ἔγιναν ἀργότερον.⁵⁵ Ὁ μικρὸς Παπάζογλου, υἱὸς τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ὁμωνύμου κινηματογράφου τῆς πόλεώς μας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ὁποίου ἀπηγχονίσθη μετὰ πολλῶν προκρίτων

⁵³ Νικόλαος Μακρῆς, ἀπόφοιτος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ γιος του, Ἰωάννης, ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη ὡς ἐκτελεστής τετραχόρδου (βιολιού). Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 198 καὶ 204.

⁵⁴ Ὁ Γαβριηλίδης τὸν ἀναφέρει ὡς μέλος τῆς μαντολινάτας Ἀμισοῦ. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 198.

⁵⁵ Ἀμφότεροι ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη ὡς ἐκτελεστές τετραχόρδου καὶ μαντολίνου ἀντίστοιχα. Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 198.

τῆς πόλεώς μας εἰς Ἀμάσειαν.⁵⁶ Θρασύβουλος Λευκιάδης νῦν τυπογράφος ἐν Θεσσαλονίκη,⁵⁷ Βασίλειος Βασιλειάδης⁵⁸ (ἀμφότεροι φλόουτα). Ἕνας Τοῦρκος ἀξιωματικός (κλαρίνο), ἕνας στρατιώτης Ἀρμένιος (κορνέτα). Δημήτριος Κωστόπουλος (βιόλα), Γεώργιος Δρακόπουλος (βιολοντσέλο)⁵⁹ καί ὁ ὑποφαινόμενος (κόντρα μπάσο).⁶⁰

Εἰς μικρόν διάστημα ἀπό τῆς δημιουργίας της ἡ ὀρχήστρα αὕτη ἦτο ἐτοιμη καθ' ὅτι ὅλοι οἱ προαναφερθέντες ἦσαν κάτοχοι τῆς μουσικῆς.

Ὁ Ρεφέτ Πασάς διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ τὴν ψυχαγωγίαν τῶν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καταφθανόντων Τούρκων ἀξιωματικῶν ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν πλούσιον ὁμογενῆ μας Ἰωάννη Ποτούρογλου⁶¹ καὶ φυσικὰ ἔλαβεν ὀριστικῶς ἕν μεγαλοπρεπές μέγαρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδοντο διαρκῶς γεύματα συνοδευόμενα ὑπὸ τῆς ὀρχήστρας αὐτῆς τὴν ὁποίαν

⁵⁶ Ο Γαβριηλίδης αναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παπάζογλου, ἰδιοκτῆτης Κινηματογράφου στὴν Ἀμάσεια, ἀπαγχονίστηκε στὶς 8/21 Σεπτεμβρίου 1921 ἀπὸ τὸ Δικαστήριον τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἐπίσης, με τὸ ἴδιο ἐπίθετο στὸν κατάλογο τῶν ἀπαγχονισθέντων τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀναφέρει καὶ τὸν ἱατρὸ Δημήτριον Παπάζογλου, πτυχιούχου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 80-81.

Ὁ Βεηλκτισίδης ἀναφέρεται πιθανῶς στὸν Βασίλειο Παπάζογλου, ὁ ὁποῖος καταγράφεται ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη στὸς μουσικούς τῆς Ἀμισοῦ ὡς πιανίστας. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 199.

⁵⁷ Ο Γαβριηλίδης τὸν ἀναφέρει ὡς μέλος τῆς Φανφάρας (Φιλαρμονικῆς) Ἀμισοῦ, τὴν ὁποία διηθῦνε ὁ Ἀχιλλέας Καρακάσης. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 197.

⁵⁸ Ἐπαγγελματίας μουσικός. Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 199.

⁵⁹ Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη μετὰ τῶν ἐκτελεστῶν τῶν ἐγχόρδων. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 198.

⁶⁰ Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδη μετὰ τῶν ἐκτελεστῶν τῶν ἐγχόρδων με τὸ ὄνομα Βασίλειος Βεῖλεκτζίδης. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 198.

⁶¹ Μεγαλέμπορος τῆς Ἀμισοῦ. Καταδικάστηκε ἀπὸ τὸ Δικαστήριον Ἀνεξαρτησίας στὶς 8/21 Σεπτεμβρίου 1921 σὲ θάνατον διὰ ἀπαγχονισμοῦ. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 81.

προαναφέραμεν. Διά τὰς παρεχομένας οὕτω ὑπηρεσίας των τὰ μέλη τῆς ὀρχήστρας ἔχαιρον κάποιας ἰδιαίτερας περιποιήσεως εἰς τό σπίτι τοῦ Ρεφέτ Πασά, ἀπό ἄποψιν διατροφῆς, γευόμενοι μάλιστα καί τὰ ἀπαραίτητα γλυκά, τὰ ὅποια ἡ πόλις μας οὔτε κατ' ὄναρ ἦτο δυνατόν νά διαλογισθῇ.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ εἰς τήν ἐξορίαν εὗρισκόμενοι συγγενεῖς καί φίλοι μας μέ ὅλην τήν οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν ἡ ὁποία τακτικώτατα τοὺς ἐστέλλετο, ὑπέφερον τὰ πάνδεια καί πολλοί ἐξ αὐτῶν ἀπεδεκατίσθησαν λόγω ἐνσκηψάσης λοιμώδους ἀσθενείας ἐξανθηματικοῦ τύφου καί λόγω ἐλλείψεως τῶν ἀπαιτουμένων φαρμάκων καί τῆς οἰκογενειακῆς περιθάλψεως.

Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἀρκετοὺς μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπεκράτησεν σχετική ἐπιφανειακή ἡρεμία, διότι κανεῖς ἐπικίνδυνος δέν εἶχεν ἀπομείνει πλέον εἰς Ἀμισόν (κατὰ τόν Ρεφέτ Πασάν) καί διότι ὅλοι οἱ νέοι λόγω μορφώσεως καί οἱ πλούσιοι, καθὼς καί πᾶν διακεκριμένον μέλος τῆς κοινωνίας τῆς πόλεώς μας ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἦτο ἐξορισμένον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Τουρκίας.

Ὁ Τοπάλ Ὀσμάν

Τόν Ρεφέτ Πασάν ἀποχωρήσαντα διεδέχθη ὁ ἐκ Κερασοῦντος αἰμοβόρος καί αἰμοχαρῆς Τοπάλ Ὀσμάν.⁶² Οὗτος λαβὼν τήν σχετικὴν ἄδειαν ἐκ τοῦ εἰς Σεβάστειαν εὗρισκομένου Μουσταφά Κεμάλ, περιήρχετο τὰς διαφόρους πόλεις καί τοὺς στρατῶνας, στρατολογῶν καί περισυλλέγων ὅλους τοὺς ἐκ Κερασοῦντος Τούρκους στρατιώτας, δίδοντας

⁶² Topal Osman (1883-1923).

εἰς αὐτούς τό δικαίωμα νά σφάζουν, νά ληστεύουν καί νά ἀτιμάζουν πᾶν τό ἀντίθετον δι' αὐτούς ἔθνος. Τά οὕτω σχηματισθέντα ἄτακτα, ἀτίθασα καί βαρβαρικά σώματα τοῦ Τοπάλ Ὀσμάν, γνωστά μέ τό ὄνομα «Τσεττέδες», κατ' ἀρχάς ἐξεστράτευσαν καί ἐπετέθησαν κατά τῶν Κούρδων, οἱ ὅποιοι δέν ἐδέχθησαν τήν ὑποταγήν εἰς τόν Κεμάλ.

Οὗτοι ἦσαν λαός μουσουλμανικός μέν ἀλλ' ἀποτελῶν, οὕτως εἰπεῖν, αἵρεσιν, καί τηρηταί τῶν πατρίων ἐθίμων τους. Ἦσαν πολεμισταί γενναιότατοι καί φιλοχριστιανοί. Συμποσούμενοι περί τάς ἑκατό χιλιάδας, κατοικοῦσαν εἰς τά ἐνδότερα τῆς Τουρκίας καί ἦσαν πάντοτε καλῶς ἐξοπλισμένοι. Ἀφοῦ ἐπὶ ἀρκετόν τό ἐπίσημον Τουρκικό κράτος δέν ἠδυνήθη νά τοὺς καταβάλλῃ κατόπιν πολλῶν συγκρούσεων, ἐστάλη ὁ περιβόητος διά τήν θηριωδίαν του Τοπάλ Ὀσμάν μέ τάς ὀρδάς του νά τοὺς κατατροπώσῃ. Εἰσδύων οὗτος εἰς τά χωρία των, καίων καί λεηλατῶν καί σφάζων διαρκῶς γυναικόπαιδα, κατῴρθωσεν τελικῶς νά καταπνίξῃ εἰς τό πῦρ καί τό αἷμα τήν θαρραλέαν ἀντίστασιν τῶν Κούρδων. Διά τό ἀπάνθρωπον τοῦτο κατόρθωμά του ἀποκτήσας φήμην, ἔτυχεν ἀμέσως τῆς εὐνοίας τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀγκύρας, θεωρηθεῖς ὡς σωτήρ τῆς Τουρκίας. Μετά ταῦτα δέ ἐστράφη ἀκάθεκτος πρὸς τό ὁμογενές στοιχεῖον τῆς Μ. Ἀσίας, τό ὅποϊον ὑπό τό ἐφιαλτικό πέλμα του κυριολεκτικῶς ἐμαρτύρησεν καί ἀφανίσθη.

Εἶναι εἰς πολλούς γνωστός ὁ τραγικός ρόλος τόν ὅποϊον κατεδικάσθησαν νά ὑποδυθοῦν οἱ νέοι Ἕλληνες τοῦ Πόντου τῶν στρατευσίμων ἡλικιῶν. Οἱ Τοῦρκοι, εἰδικοί εἰς τήν ἐξεύρεσιν μέσων παιδεμοῦ καί ἐξοντώσεως τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἀνεκάλυψαν καί τόν ἀντιχριστιανικόν αὐτόν

θεσμόν τῶν «ἀμελέ ταπουροῦ» («ταγμάτων ἐργασίας»), διά νά συντελέσουν εἰς τήν εὐκολωτέραν ἐκμηδένισιν τοῦ Ποντίου Ἑλληνισμοῦ. Οἱ στρατευόμενοι λοιπόν Χριστιανικοί πληθυσμοί αὐτῶν τῶν μακαβρίων «ἀμελέ ταπουροῦ» δέν εἶχον τό δικαίωμα νά κρατοῦν ὄπλον παρὰ νά ἐκτελοῦν εἰς τόν στρατόν διαφόρους βαρείας ἐργασίας, δηλαδή νά κατασκευάζουν ἢ ἐπισκευάζουν τούς δρόμους τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Τουρκίας καί δῆ ἐν καιρῷ βαρυτάτου χειμῶνος. Οἱ πτωχοί οὗτοι στρατιῶται μας, ἐθάπτοντο κυριολεκτικῶς ἐντός τῶν χιόνων τῆς ἀχανοῦς Ἀνατολῆς.

Ἡ φθορά ἦτο τόσο μεγάλη, ὥστε οἱ πάντες ἀτένιζον μετά τρόμου πρὸς τὰ τάγματα αὐτά ἐργασίας ἢ μᾶλλον τάγματα θανάτου, διότι στρατιώτης τοῦ «ἀμελέ ταπουροῦ» ἐθεωρεῖτο πεθαμένος. Διά τόν λόγον αὐτόν ἡ μόνη σωτηρία λύσις ἦτο ἡ δραπέτευσις ἐκ τοῦ στρατοῦ, πᾶς δέ φυγόστρατος κατεδικάζετο εἰς τόν δι' ἀγχόνης θάνατον. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον καί ὡς στρατιῶται τοῦ «ἀμελέ ταπουροῦ» καί ὡς φυγόστρατοι οἱ Ἕλληνες ἀντιμετώπιζον τόν θάνατον, ἐπροτίμον τήν φυγὴν ἐκ τῆς ὁποίας πολλοί ἐσώζοντο.⁶³

Εἰς χιλιάδας ἀνῆρχοντο οἱ φυγόστρατοί μας. Οὗτοι προμηθευόμενοι τροφήν καί ὅπλα παρέμεινον ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον εἰς τὰ ὄρη ὡς ἀντάρται. Ὅσάκις δέ ἠναγκάζοντο νά ζητῶσιν ἄσυλον καί τροφάς παρὰ τῶν Χριστιανῶν χωρικῶν καί ἐπληροφοροῦντο τοῦτο οἱ Τοῦρκοι, ἔσπευδον καί ἐτιμῶρουν σκληρῶς τούς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἐβοήθουν τούς φυγόστρατους, καίοντες καί λεηλατοῦντες τὰ Ἑλληνικά χωρία καί συλλαμβάνοντες τούς ἄρρενας κατοίκους, τούς ὁποίους ἔρριπτον ἄνευ ἄλλης αἰτίας εἰς τὰς φυλακάς. Κατ'

⁶³ Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 9-11.

αὐτόν τόν τρόπον ὅλος σχεδόν ὁ ἄρρην Χριστιανικός πληθυσμός τῆς ὑπαίθρου εἶχεν ὑπερπληρώσει τὰς φυλακάς καί κυριολεκτικῶς ἐμαρτύρησεν ἀπό τὰ φορικτά βασανιστήρια εἰς τὰ ὁποῖα νυχθημερόν ὑπεβάλλετο.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ μαρτύρια τῶν ἀτυχῶν συλλαμβανομένων, ὥστε οἱ συγγενεῖς των νά πωλήσουν ὅ,τι εἶχον καί δέν εἶχον διά νά τὰ δώσουν ὡς «ρουσφέτι» εἰς τοὺς διαφόρους μεσάζοντας διά τήν ἀπαλλαγὴ των. Τοιουτοτρόπως καί τό ρουσφέτι –ἐτέρα κακὴ πληγὴ ταλαιπωριῶν– εὐρίσκετο εἰς ἡμερησίαν διάταξιν καί μάλιστα ἐγένετο πολλάκις ἀφορμὴ νά διαιωνίζονται αἱ ὑποθέσεις τῶν κρατουμένων.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καί προϋποθέσεις οἱ Ἕλληνες φυγόστρατοι ἤρχισαν νά διοργανοῦνται ὡς ἀνταρτικαὶ ὁμάδες καί προβάλλοντες ἐνίοτε τὴν θαρραλέαν παρουσίαν των παρημποδίζον βιαιοπραγίας τῶν Τούρκων ἢ προέβαινον καί σέ ἀντίποινα ἀκόμη κατὰ Τουρκικῶν χωρίων. Τὰ γυναικόπαιδα τῶν Ἑλληνικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα ἐκαίοντο καί ἐδηοῦντο καί διέτρεχον κάθε στιγμὴν τόν κίνδυνον ἐξολοθρευσεῶς των, ἤναγκάζοντο νά ἀκολουθοῦν εἰς τὰ δύσβατα ὄρη τοὺς ἀντάρτας μας.

Ἐν τῷ μεταξύ Ρωσικὰ θωρηκτὰ τρεῖς τέσσερις φορές τὴν ἑβδομάδα ἐμβομβάρδιζον τὰ παράλια τῆς Μαύρης Θαλάσσης. Ὅποιοδήποτε πλοῖον συναντοῦσαν, ἐβγαζον ἔξω τό πλήρωμά του καί τό ἐβύθιζον. Οἱ βομβαρδισμοὶ δέν ἀπέβλεπον στὴν καταστροφὴ τῶν παραλιακῶν πόλεων, ἀλλὰ στό νά διανοίγωνται ὁδοὶ μεταξύ δύο πυρῶν, ἀπὸ ὅπου ἐκατέβαινον ἀνενόχλητοι καί ἀσφαλεῖς οἱ ἀντάρται μας ἀπὸ τὰ βουνά ὡς τὴν παραλία καί παρελάμβανον τροφάς καί πολεμοφόδια.

Τοιουτοτρόπως ἤρχισαν συστηματικῶς πλέον νά ὀργανοῦνται τά ἀνταρτικά σώματα, τά ὁποῖα ἀπέκτησαν καί τούς ἀρχηγούς των, καί διοργανωθέντα καλῶς ἐπετύγχανον νά προστατεύσουν τά κατατρεχόμενα γυναικόπαιδα καί νά τά περισώζουν ἐκ τῆς καταστροφικῆς μανίας τῶν Τούρκων. Οὕτω οἱ ἀντάρται δέν ἄργησαν νά ἐπισύρουν τήν μῆνιν καί τήν ἐκδικητικὴν μανίαν τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν καί φυσικά καί τοῦ πιστοῦ αὐτῶν μισθάρνου Τοπάλ Ὀσμάν, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν Τσεττέδων του δέν ἠρκεῖτο πλέον νά καίει καί νά σφάζη γυναικόπαιδα καί νά ἐρημώνη πόλεις καί χωριά, ἀλλὰ ἤρχισε νά ἀψιμαχῇ καί μέ τά διάφορα ἀνταρτικά τμήματα, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον δέ κατεγίνετο εἰς τήν διὰ παντός τρόπου ἀποκοπὴν τῆς τροφοδοσίας τῶν ὑπὸ τῶν Χριστιανικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποῖους ἐξεδικεῖτο ἀγρίως εἰς κάθε τοιαύτην περιστάσιν.

Διὰ τοῦτο καί οἱ Χριστιανικοὶ πληθυσμοί, μόλις ἐμάνθανον ὅτι προσήγγιζον Τούρκοι, ἐγκατέλειπον τά χωριά καί τὰς οἰκίας των εἰς τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ καί ἔφευγον, ζητοῦντες προστασίαν εἰς τά ὄρη, ὅπου οἱ ἀντάρται μας γνωρίζοντες τά μέρη σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τοὺς ἔκρυπτον καί διεφύλαττον τήν ζωὴν των τουλάχιστον.

Τὰ γυναικόπαιδα δέ, ἐφ' ὅσον ἐκατεστρέφοντο καί ἐλεηλατοῦντο τά χωριά των, δέν ἐπέστρεφαν πλέον εἰς αὐτά ἀλλ' ἔμενον μετὰ τῶν ἀνταρτῶν μας, ἀκολουθοῦντα αὐτοὺς κατὰ πόδας εἰς τὰς μετακινήσεις των ἢ ὀχυρούμενα εἰς φύσει ἀπάτητα ὄρη καί κρυψῶνας, ὅπου ἦτο ἀδύνατον ἢ δύσκολον νά φθάσουν αἱ Τουρκικαὶ ὀρδαί.

Τοιοῦτο φυσικόν ὀχυρόν, ὅπου εἶχον καταφύγει καί διεφύλαττοντο γυναικόπαιδα ἐπὶ δύο τρία ἔτη, ὑπῆρχεν ἐπὶ

τοῦ παρά τήν Πάφραν⁶⁴ ὄρους Νεπιέν-Ντάγ,⁶⁵ τό ὁποῖον ἐπικοινωνοῦσεν μόνον διά στενῆς ἀτραποῦ, τήν ὁποίαν ἐπιτυχῶς ἐφύλαττον καί ὑπερήσπιζον οἱ ἀντάρται μας. Ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς Τούρκους ἦτο φύσει ἀδύνατος διά αὐτό καί τά γυναικόπαιδα εὗρον τήν ἡσυχίαν καί ἀσφάλειαν εἰς τήν ἐντός τοῦ ὄρου ἔκτασιν, ἔσπειρον καί ἐθέριζον καί κατάφερναν νά κουτσοπερνοῦν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἐφ' ὅσον δέν ὑπῆρχον καί ἀεροπλάνα τήν ἐποχήν ἐκείνην διά νά ἀπειλήσουν τήν ἡσυχίαν των.

Ἀλλά, ὡς ἦτο φυσικόν, δέν ἦτο δυνατόν βέβαια νά ἀσφαλισθῇ κατ' αὐτόν τόν τρόπον ὅλος ὁ ἐκπατρισθεῖς πληθυσμός καί λόγω στενότητος τῶν ἀσφαλισμένων χώρων, ἀλλά καί λόγω τῆς μεγάλης ἀποστάσεως ἐκ τῆς ὁποίας προήρχοντο οἱ διωκόμενοι πληθυσμοί τῶν γυναικοπαίδων. Οὕτως ἓνα μέγαλον ποσοστόν τῶν γυναικοπαίδων ἤ παρηκολούθουν ἀγρύπνως τάς κινήσεις τῶν Τσεττέδων καί ἀναλόγως εἴτε ἔφευγον κατά τήν διέλευσίν των καί ἐπέστρεφον πάλιν, ὅτε οὔτοι ἀπεμακρύνοντο ἢ ἠναγκάζοντο νά πεζοποροῦν συνεχῶς μέσα εἰς τά δάση καί τά ὄρη, ὑπό τήν καθοδήγησιν καί τήν προστασίαν πάντοτε τῶν ἀνταρτικῶν μας σωμάτων.

Ἡ δραματική αὐτή φυγή τῶν Ἑλλήνων συνεχισθεῖσα ἐπὶ πολύ καί στοιχήσασα ἀφαντάστους θυσίας εἰς αἷμα καί ὑλικά ἀγαθά, περιλαμβάνει μαρτύρια διά τά ὁποῖα καί ὁ πλέον ψύχραιμος κάλαμος αἰσθάνεται ἀδύνατος καί ἀνήμερος νά

⁶⁴ Ἡ πόλη Μπάφρα (Bafra) ἢ Πάφρα, ἡ κατά τὴν ἀρχαία ονομασία τῆς Γαζηλῶνα, βρίσκεται περίπου 60 χιλιόμετρα βορειοδυτικά τῆς Ἀμισού καὶ σε ἀπόσταση μόλις 20 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα.

⁶⁵ Τὸ ὄρος ἀπαντάται καὶ με τὸ ὄνομα Νεπιγενδαγή (Nebyan Dagi). Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 27 καὶ 30.

τάς περιγράψει. Κάτοικοι Ἑλληνικῶν χωρίων συλλαμβανόμενοι ὁμαδικῶς ἐντός τῶν οἰκιῶν καί ἐκκλησιῶν τῶν ἐκαίοντο (ὅπως στό χωρίο Ἀντά-Ἀμισοῦ),⁶⁶ μητέρες κατά τήν ἀλλόφρονα καί ἀπέλπιδα φυγὴν τῶν, ἠναγκάζοντο νά πνίγουν τά παιδιά τῶν ἢ νά τά σφάζουν, διὰ νά μή προδοθοῦν ἐκ τῶν φωνῶν τῶν τά πολυπληθῆ «μπουλούκια τῶν φυγάδων» καί ἐν μέσῳ βαρυτάτου χειμῶνος, πεινῶντες καί ἄρρωστοι, ἐκοιμῶντο ὅλοι ἐπάνω εἰς τά χιόνια, ἔρμαιο τῆς θανατερῆς παγωνιάς, ἡ ὁποία κάθε πρωί (ὅταν ἐξεκινούσαν οἱ δυστυχεῖς νά συνεχίσουν τήν φυγὴν τοὺς πρὸς τὸ ἄγνωστον), ἄφηναν τὸ βαρὺ τίμημα ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐξηντλημένους καί ἀδυνάτους, οἱ ὅποιοι ὑπέκυπτον στο μοιραῖον. Καί ἡ ἀπερίγραπτος αὕτη φυγὴ τοῦ ὀγκουμένου καί σέ μυρίας ταιλαιπωρίας καταναγκαζομένου νά ζῇ μάρτυρος Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐσυνεχίζετο ὑπὸ τοῦ φρικτοτέρου καί πλέον ἀνοικτίρμονος διώκτου πού ἐγνώρισαν ποτέ οἱ ἀκμαῖοι καί ὑπερήφανοι ἄλλοτε Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς μέ σπαραγμὸν ἐγκαταλειπομένης προγονικῆς Ποντιακῆς γῆς.

Τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ μανία τοῦ ξεριζωμοῦ καί τοῦ ἀφανισμοῦ ἀπὸ τοὺς αἰμοσταγεῖς καί αἰμοδιψεῖς Τσέττες τοῦ Τοπάλ Ὄσμαν καί τοιαύτη ἦτο ἡ ἀπομένουσα ἐντύπωσις, ὥστε πολλάκις καί αὐτοὶ οὗτοι οἱ πλέον ἀνθρωπινώτεροι Τοῦρκοι διεμαρτύροντο. Μετὰ τήν διὰ πυρός ἐξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ χωρίου Ἀντά, ἤκουσα ἐξέχοντα Τοῦρκον τῆς Ἀμισοῦ νά λέγῃ: «Ἰνσάν γιακμάκ Ἀλλαχά μαχσοὺς ντίρ» («Μόνος ὁ Θεὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νά καύσῃ ἀνθρώπους»).

⁶⁶ Αναφέρεται καὶ ὡς Ἀδά ἢ Ἀτά (Ada). Πρβλ. Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Μαύρη Βίβλος*, ὁ.π., σ. 298.

Ἡ κατάσταση ἐντός τῆς Ἀμισοῦ

Κατά τό ἴδιο διάστημα πού ἐλάμβανον χώραν ὅλα αὐτά εἰς τά χωρία, τά βαρειά καί θλιβερά μαντάτα μᾶς ἤρχοντο ὡς φοβεροί προάγγελοι τῆς ἰδικῆς μας καταστροφῆς. Ἡ ἐντός τῆς πόλεως Ἀμισοῦ κατάσταση εἶχεν γίνει φρικτή. Πολλά σημαντικά πρόσωπα, τά ὅποια διέφυγαν τήν ἐξορίαν χαρακτηρισθέντα εἴτε ὡς μή ἐπικίνδυνα εἴτε ὡς ἄνθρωποι ἀγαθοί, ἐδολοφονοῦντο ἐν μέσῃ ἀγορᾷ ὑπό ἀγνώστων... Αἱ διαμαρτυρίαι μας εἰς τόν Νομάρχην καί τάς ἀρχάς οὐδεμίαν εὗρισκον δικαίωσιν καί ἀπήχησιν.

Ἡ πρώτη ἀποστολή («Πιριντζή Σερκιέτ»)

Μίαν πρωίαν λοιπόν ἡ ἀγορά τῆς πόλεως μας (Ἀμισοῦ) εὐρέθη περιτριγυρισμένη ἀπό ἀστυνομικούς Τούρκους, οἱ ὅποιοι συνελάμβανον ἀμέσως κάθε ὁμογενή, ὁ ὅποιος ἀνοιγε τήν ὥραν ἐκείνην τό μαγαζί του.⁶⁷ Μέσα σέ ὀλίγον κατ' αὐτόν τόν τρόπον εἶχον συλληφθῇ ἅπαντες σχεδόν οἱ ἐπαγγελματοβιοτέχνες, ὑπάλληλοι, ἔμποροι κ.τ.λ. τῆς Ἀμισοῦ ἀπό 14-60 ἐτῶν καί ἐνεκλείσθησαν εἰς ἀποθήκας. Τό σύνολόν των ἔφθασε τούς 1.800. Οὗτοι ἀφοῦ κατεγράφησαν, τήν ἐπομένην τά χαράγματα ἐστέλλοντο δῆθεν εἰς ἐξορίαν μέ προφανῇ σκοπόν ὅμως νά ἐξολοθρευθοῦν διά τοῦ «λευκοῦ λεγομένου θανάτου». Ὑπό αὐστηράν συνοδείαν λοιπόν τῶν ἀγρίων καί αἰμοδιψῶν Τσεττέδων τοῦ Τοπάλ Ὁσμάν, ὁδηγοῦντο νήστεις καί κατάκοποι καί ἐστάθμευσαν εἰς τό

⁶⁷ Το γεγονός συνέβη στις 3/16 Ιουνίου 1921, ημέρα Πέμπτη. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 55.

Τουρκικόν χωρίον Καβάκι,⁶⁸ ὅπου ἔμελλον νά διαδραματισθοῦν αἱ πρῶται ὁμαδικαί ἐκτελέσεις σέ τοιοῦτον βαθμόν. Ἀφοῦ τοὺς ἀφήρυσαν ὅλα τὰ τιμαλφῇ, χρήματα κ.τ.λ., οἱ Τσέττες ἤνοιξαν ξαφνικά φονικόν πῦρ ἐναντίον των ἀπό ὅλας τὰς πλευράς, ὥστε νά μὴ δύναται νά διαφύγη κανεὶς τοῦ φονικοῦ κλοιοῦ. Τὴν ἀναδρον καὶ αἱματηροτάτην αὐτὴν ἀτιμίαν τῶν Τσεττέδων, 1.200 περίπου Ἑλληνες ἐπλήρωσαν διὰ τῆς ζῶης των. Οἱ ὑπόλοιποι ἐναπομείναντες παρεδόθησαν εἰς ἄλλους στρατιώτας, οἱ ὅποιοι τοὺς ὁδήγησαν εἰς τὰ ἐνδότερα, δεκαπέντε εἴκοσι ἡμερῶν πορείαν πέραν τῆς Σεβαστείας, Ἐλπιστάν,⁶⁹ Τερεντέ⁷⁰ κ.τ.λ. Τοσαύτη ἦτο ἡ φρίκη καὶ ὁ τρόμος ἐκ τῆς ἀπηχίσεως τῶν θλιβερῶν οὔτων γεγονότων ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ἀμισοῦ, ὥστε τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐλέγοντο μέ ἐπιφύλαξιν καὶ δυσπιστίαν, διότι οὐδεὶς ἠδύνατο νά φαντασθῇ τοιαύτην θηριωδίαν.

Εἷς ἐκ τῶν γνωστοτάτων παραγόντων τῆς κοινωνίας μας, ὁ Ἰωακείμ Ρωσσίδης,⁷¹ τυγχάνων συμμαθητῆς μου, ἐτηλεγράφησεν εἰς τό σπίτι του, ἐκ τοῦ νοσοκομείου ὅπου ἦτο πληγμένος, γνωρίζων τό τέλος του: «Παρηγορήσατε τὴν μητέρα μου». Μὲ ὑπογραφήν «Ἐλβετά» (ἀλλοίμονον!).

Ἄλλος δέ, ὁ ἔμπορος σχοινίων Χατζή Σάββας, ὅστις πρό τινων ἡμερῶν ὀνειρεύθη ὅτι θά ἀπεκεφαλίζετο ὑπὸ τῶν

⁶⁸ Ἡ πρώτη αποστολὴ ξεκίνησε στις 4/17 Ιουνίου 1921, ἡμέρα Παρασκευή. Το Καβάκι ἢ Καβάκ (Kavak) βρίσκεται περίπου 50 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά τῆς Ἀμισοῦ.

⁶⁹ Αναφέρεται στὴν πόλη Ἐλμιστάν ἢ Ἐλπινίκιον (Elbistan).

⁷⁰ Ὁ Βεηλικτισίδης μάλλον ἀναφέρεται στο Νταρεντέ ἢ Δερενδέ (Darendé), που βρίσκεται μεταξύ Σεβάστειας καὶ Ἐλμιστάν. Ἡ πόλη εἶναι περίπου 140 χιλιόμετρα νοτιότερα ἀπὸ τὴ Σεβάστεια.

⁷¹ Εἶχε ελαιοτριβεῖο καὶ συμμετείχε ὡς ερασιτέχνης μουσικός στη φιλαρμονικὴ τοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀναγέννησις». Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 197 καὶ 213.

Τούρκων, εὔρεν τραγικῇ τῇ μοίρᾳ, τόν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον κατ' αὐτὴν τὴν τραγικὴν τοῦ θανάτου πορείαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἓνας λεβέντης μεγαλόσωμος καὶ θαυμάσιος Ἕλλην, ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι διὰ τοῦ αἵματός των ἔπρεπε νὰ πληρώσουν τὴν θηριωδίαν τοῦ ἐκμανέντος Τούρκου.

Οὕτω ἔληξεν ἡ πρώτη ἀποστολὴ («πιριντζή σερκιέ»), τὴν ὁποίαν –ἀλλοίμονον– καὶ ἄλλαι, μελανώτεραι ἀκόμη ἔμελλον νὰ ἀκολουθήσουν.

Δευτέρα ἀποστολὴ

Μετά μίαν ἑβδομάδαν νέαι συλλήψεις ἔλαβον χώραν. Οἱ ἄνθρωποι συνελαμβάνοντο τώρα εἰς τὰς ὁδοὺς, τὰ μαγαζιά καὶ τὰς οἰκίας. Οὕτω συνεκεντρώθησαν περὶ τοὺς τετρακοσίους νέοι στρατευσίμου ἡλικίας. Οὗτοι ἀπεστάλησαν ἐξορία μέ τοὺς ἰδίους μακαβρίους συνοδοὺς τῆς πρώτης ἀποστολῆς. Περί τῶν ἀτυχῶν οὕτων νέων οὐδέν ἐγνώσθη, οὐδεὶς δέ ποτε ἔμαθεν τὸν τόπον τῆς ἐξορίας των. Ἄλλωστε καὶ οἱ συνοδοὶ των δέν ἐκοπίασαν πολὺ αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ τοὺς συνοδεύσουν, ἐφ' ὅσον ὅλους τοὺς ἐξολόθρευσαν συντόμως.⁷²

⁷² Ἡ δευτέρα ἀποστολὴ ξεκίνησε στις 5/18 Ἰουνίου 1921, ἡμέρα Σάββατο. Οἱ ὁμογενεῖς οδηγήθηκαν πρὸς τὸ Κανγκάλ (Kangal) καὶ τὴ Μαλάτεια (Malatya). Τὸ Κανγκάλ βρίσκεται περίπου 90 χιλιόμετρα νοτιότερα τῆς Σεβάστειας καὶ ἡ Μαλάτεια περίπου 190 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά τῆς Σεβάστειας.

Τρίτη αποστολή

Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τήν Ἀμισόν διεδίδετο ἡ διαταγή νά παρουσιασθoύν ὅλοι οἱ ἀπομείναντες. Οἱ Τοῦρκοι κρούοντες τās θύρας τῶν οἰκιῶν μέ τήν φοβέραν ὅτι ὅποιος εὔρεθῇ κρυπτόμενος θά ἐξορισθῇ μετά τῆς οἰκογενείας του, ἤρχισαν νά μαζεύουν πάντα κρυπτόμενον.

Οὕτω καί ἐγώ μετά τῶν ἄλλων, ἀφοῦ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμερῶν ἐκρύβην, ἠναγκάσθην τελικῶς νά ἐμφανισθῶ φοβούμενος τήν κακοποίησιν τῆς οἰκογενείας μου. Ἐπαραδόθην τήν 10ην Μαΐου καί ὁδηγήθην εἰς τό διοικητήριον, ὅπου, ἀφοῦ μᾶς ἔψαυσαν καί μᾶς ἀφήρσαν πᾶν πολύτιμον ἀντικείμενον –ὡς καί τό κονδυλομάχαιρόν μας ἀκόμη–, μᾶς ἀπέστειλαν ὑπό αὐστηράν συνοδείαν καί μᾶς ἐνέκλεισαν εἰς τό κτίριον τοῦ Τουρκικοῦ Γυμνασίου. Ἐκεῖ ὑπῆρχον συγκεντρωμένοι καί ἄλλοι ἄνω τῶν χιλίων ὁμογενεῖς μας, οἵτινες διαρκῶς ηὔξανον καί ἀνεμέναμεν τήν εἰς τό ἐσωτερικόν ἀποστολήν μας. Εἰς τό κτίριον αὐτό –ἢ μᾶλλον φυλακήν– ἤρχοντο οἱ συγγενεῖς μας ἀποκομίζοντες φαγητόν. Κάθε βράδυ συγκεντρωνόμενοι ἐκάμαμεν παράκλησιν, δεδομένου ὅτι μεταξύ μας ὑπῆρχον καί τρεῖς ἱερεῖς.

Τήν πρωίαν δέ τῆς Δευτέρας 20 Ἰουνίου 1922, ἡμέραν τῆς Ἀγ. Τριάδος,⁷³ πρίν νά καλοξημερώσῃ, μᾶς ἔβγαλαν εἰς παράταξιν καί, ἀφοῦ μᾶς ἀνέγνωσαν ὀνομαστικόν κατάλογον, μᾶς ἐξεκίνησαν πρὸς ἄγνωστον κατεύθυνσιν. Ἐκαστος ἔφερεν μεθ' ἑαυτοῦ ὅ,τι ἡδύνατο νά σηκώσῃ, δηλαδή λίγα ἀσπρόρουχα καί τρόφιμα διά τήν πορείαν. Ὁ πρῶτος μας

⁷³ Ο Βελικτσίδης ἐννοεῖ τὴ Δευτέρα 7/20 Ἰουνίου 1921. Πρβλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 59-60.

σταθμός ἦτο ἐντός τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας μας, Ἀγίας Τριάδος, ἣτις πανηγυρίζει τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἔφερεν εἰς τὸν νοῦν μας τὰς ἐορτὰς τῆς τῶν καλῶν ἡμερῶν.

Ἐξωθεν τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας ἐστέκοντο σειρά ἀμαξῶν πρὸς ἐνοικίαισιν ἀγωγίων. Μερικοὶ ἐξ ἡμῶν ἐπληρώσαμεν δέκα δεκαπέντε λίρας χάρτινας, δι' ἓνα ὠρισμένο διάστημα πορείας. Ἐγὼ δε, ὡς μὴ δυνάμενος νὰ βαδίσω λόγω τῆς ἀναπηρίας τοῦ ποδός μου, ἀνῆλθον ἐπὶ ἀμάξης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπὶ δύο μόλις τετραγωνικῶν μέτρων ἐστοιβάχθημεν περὶ τὰ δώδεκα ἄτομα. Πολλοὶ ἄλλοι μὴ ἔχοντες νὰ καταβάλουν τό ποσόν τῶν δεκαπέντε λιρῶν ἐπαζάρευν μέ τούς Τούρκους καραγωγεῖς. Τότε ἐπρόσεξα κάποιον στρατιώτην ἐκ τῶν μελλόντων νὰ μᾶς συνοδεύσουν νὰ λέγη κρυφίως εἰς ἓναν ἀμαξηλάτην νὰ δεχθῇ ὅσα ὅσα, διότι εἰς πρῶτον σταθμόν πρόκειται νὰ μᾶς σφάξουν καὶ συνεπῶς θὰ ἐπέστρεφε ὀπίσω γρήγορα, ἀλλὰ ὁ ἀμαξᾶς, ὅστις ἐτύγχανε νὰ εἶναι καὶ γνώριμός μου, ἀφοῦ μᾶς ἐκύταξεν μέ ἔκφραση πού βλέπομεν ἓναν μελλοθάνατον, ἡρνήθη τό ἀγώγιον.

Τέλος ἡ μαύρη συνοδεία τῶν πεζῶν ἐπροπορεύθη ἀκολουθούντων τῶν ἐπὶ τῶν ἀμαξῶν, ὑπὸ αὐστηροτάτην συνοδείαν, μέ διαταγὴν νὰ πυροβοληθῇ πᾶς ὅστις ἤθελεν δραπετεύση.

Διήλθομεν διὰ τῆς δημοσίας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἔξωθεν τοῦ προαστείου μας, Ἄνω Ἀμισοῦ,⁷⁴ καὶ τοῦ Ἐλέσ-κιοῦ,⁷⁵ ἀνθηρώτατα ἄλλοτε χωρία, ἐντελῶς δὲ νεκρά κατοίκων τώρα, διότι πρὸ μηνῶν εἶχον ἐξορισθῇ καὶ ἐξοντωθῇ οὗτοι.

⁷⁴ Ἄνω Ἀμισός-Καδήκιοῦ (Karasamsun).

⁷⁵ Ἐλέσκιοῦ (İlyasköy Mh.).

Τό λυκόφως μᾶς εὗρεν εἰς ἕναν σταθμόν ὅπου ὑπῆρχεν χάνι διὰ ζῶα καί δύο τρεῖς καλύβαι.⁷⁶ Ὁ σταθμός κατείχετο ὑπό Τσεττέδων. Ἐκεῖ ἐκαθίσταμεν διὰ ξεκούρασιν, ἄλλοι εἰς τόν δρόμον καί ἄλλοι πέριξ τοῦ χανίου. Ἐνῶ ὁμως ἐκαθήμεθα καί ἐτρώγαμεν ὅτι εἶχε ὁ καθείς μας, παρετηρήσαμεν ὑπόπτους κινήσεις τῶν στρατιωτῶν, καθὼς καί τῶν εἰς τάς καλύβας εὗρισκομένων φυλάκων Τσεττέδων. Δέν παρῆλθον δέ δέκα λεπτά καί ἠκούσθη ὁ πρῶτος πυροβολισμός ἐναντίον μας.

Ἐπὶ τῆς ἀμάξης ἐκαθήμην μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ μου, Χαραλάμπους Χουβαρδᾶ, καί τοῦ ἐνοικιαστοῦ μου, Ἐμμανούηλ Ταμανᾶ, ὅστις μόλις ἤκουσεν τόν πρῶτον πυροβολισμόν καί εἰδὼν τοὺς πέριξ ἡμῶν στρατιώτας εἰς θέσιν σκοποβολῆς, «Μάνα!», ἀνέκραξεν καί πηδήσαντες ἐκ τῆς ἀμάξης μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ μου, ἐξηφανίσθησαν καί ἔκτοτε πλέον οὐδέποτε τοὺς εἶδον. Κατῆλθον ἔντρομος καί ἐγὼ ἐκ τῆς ἀμάξης καί ἐρρίφθην πρηνὴς ἐπὶ ἀμμοχαλίκου, ἡ ὁποία εὗρίσκετο στοιβαγμένη διὰ ἐπίστρωσιν τῆς ὁδοῦ.

Κατὰ χιλιάδας διέσχιζον τόν ἀέρα αἱ σφαῖραι καί αἱ οἰμωγαὶ τῶν πληγωμένων καί ἐδημιουργήθη πανδαιμόνιον ὡς ἀληθινὴ κόλασις. Εἰδὼν ὅτι ἀριστερά καί δεξιὰ μου ἔπιπτον σφαῖραι, ἐσύρθην πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος, ἀλλὰ διεπίστωσα ὅτι αἱ σφαῖραι πίπτουν ἀπὸ ὅλας τὰς διευθύνσεις· οὕτω ἠναγκάσθην νά συρθῶ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ χανίου, ὅπου πρηνηδὸν ἐπίσης εὗρισκοντο εἷς ἱερεὺς καί δύο ἄλλοι. Μετ' ὀλίγον ὁ ἱερεὺς ἐδέχθη σφαῖραν εἰς τὸν καρπὸν τοῦ χειριοῦ του καί ἤρχισε νά φωνάζῃ ἐκ τοῦ πόνου. Μᾶς ἐπλησίασε τότε κάποιος Τσέττης καί ἀπευθυνόμενος εἰς ἐμέ, μοῦ ἐζήτησε

⁷⁶ Ὁ Βεηλικτσίδης αναφέρεται στο Τζουμπούς Χάνι. Ἀπὸ το ἴδιο μέρος πέρασε καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφή του τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1922.

χρήματα. Ἀμέσως τοῦ ἐπροσέφερα τό χρηματοφυλάκιόν μου, ἀλλά μή ἱκανοποιηθεῖς μοῦ ἐζήτη καί ἄλλα. Τόν ἐβεβαίωσα ὅτι δέν ἔχω ἄλλα καί μέ ἄφησε πλησιάσας τούς ἄλλους, ἐνῶ ἐφώναξε ταυτοχρόνως εἰς τούς πυροβολοῦντας Τσέττας νά μήν ρίχνουν πρὸς ἡμᾶς.

Ἡ σφαῖρα ἡ πλήξασα τόν ἱερέα εἶχεν διέλθει διὰ τῆς πλάτης μου καί μοῦ ἐξέσχισε τό δέριμα – ἐλαφρά εὐτυχῶς. Ἐτέρα σφαῖρα δέ τήν περισκελίδα μου, τό ἐσώβρακον, τήν φανέλλαν καί τό ὑποκάμισόν μου, τήν ἡσθάνθην, ἀλλ’ ὥς ἐκ θαύματος δέν μέ ἐβλάψεν διόλου.

Ἐπιστρέψας καί πάλιν ὁ στρατιώτης εἰς ἐμέ, μοῦ ἐζήτησεν νά τοῦ δώσω ὅ,τι ἔχω. Τοῦ ἐπρόσφερα τό ὠρολόγιόν μου, μάρκας «Σερκιζώρ» μέ μεγάλην ἀργυράν καδένα, καί ζητήσας μοῦ ἀφήρесе καί τήν βέραν πού ἐφόρουν, ἐγώ δέ τόν ἐπαρεκάλεσα νά μᾶς σώσῃ. Πράγματι μᾶς εἶπεν νά τόν ἀκολουθήσωμεν ἐντός τοῦ χανίου, ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ὁποίου ἐφύλλατεν σκοπός.

Εἰσῆλθομεν ἐντός τοῦ χανίου, ὅπου ἦσαν περίπου τριάντα ἄλλοι ὁμογενεῖς, ἀναμένοντες τήν τύχην τοῦ ἐκτός τοῦ χανίου μαينوμένου πολέμου. Ἀνάμεσά τους ἐγνώρισα μόνον τούς δύο ἀδελφούς καπνεμπόρους Σαράφογλου. Πρὸς στιγμὴν ἐγένετο μία μικρά ἀνάπαυλα καί ἔπαυσεν τό πῦρ. Τότε ὥς ἀφηνιασμένον θηρίον ἐντός τοῦ χανίου, εἰσῆλθεν ἕνας στρατιώτης μέ ἐφ’ ὅπλου λόγχην, ἥτις ἔσταζεν αἷμα καί ἄχνιζεν, ἀπόδειξις ὅτι εἰς πολλά σώματα εἰσῆλθεν.

Πλησιάσας οὗτος τόν παρὰ τήν θύραν εὐρισκόμενον ἱερέα «ἄντε παπαῆς ἐφέντη», τοῦ λέγει ἀγρίως, ὁ δέ δυστυχῆς ἱερεὺς, θαυμασίου παρουσιαστικοῦ, μή ἐννοήσας ὅτι σκοπός τοῦ Τούρκου ἦτο ἡ ἀπόσπασις χρημάτων «μπίζ οἰλέ ἀντάμ

ντεγίλιζ» («ἡμεῖς δέν εἴμεθα τέτοιοι ἄνθρωποι»), τοῦ ἀπήντησεν. Ὁ στρατιώτης χωρίς ἄλλην χρονοτριβήν πυροβολήσας καί πλήξας καιρίως τόν δυστυχή ἱερέα τόν ἀφῆκεν ἄπνουν.

Δεύτερος εἰς τήν σειράν ἤμην ἐγώ. Μέ ἐπλησίασεν σκαιῶς καί ἐζήτησεν χρήματα. Τήν στιγμήν ἐκείνην εὐτυχῶς παρενέβη ὁ πρό ὀλίγου διασώσας καί φορολογήσας με Τσέττης, ὅστις τόν ἐβεβαίωσεν ὅτι οὗτος εἶχεν λάβει ὅλα μου τά χρήματα καί ὁ στρατιώτης ἀπετάνθη διά ἄγραν χρημάτων εἰς ἕτερον, ἔμπορόν τινα ἐκ Κερασσοῦντος, τόν ὁποῖον ἐγνώριζεν φαίνεται καί τόν ὁποῖον ἀφοῦ ἐπὶ πεντάλεπτον ἐβασάνιζεν διά νά τοῦ ἀποσπάσῃ τά ὑπάρχοντα τυχόν χρήματα, τελικῶς τόν ἐπυροβόλησεν, ἡ δέ σφαῖρα τόν εὔρεν εἰς τήν ὀσφυακὴν χώραν, χωρίς εὐτυχῶς νά τόν φονεύσῃ. Αφοῦ ἐτελείωσε τό οὔτω μακάβριον ἔργον του ἐντός τοῦ χανίου, ἐξερχόμενος ἐστάθη πλησίον τῆς θύρας καί τακτοποιῶν τήν φυσιογνωσίαν του εἶπεν ἀποτεινόμενος εἰς τόν φρουρόν στρατιώτην: «ἐκάτό σφαίρας ἔρριξα χωρίς οὐδεμίαν νά πάῃ χαμένη».

Μόλις οὗτος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ χανίου, οἱ πυροβολισμοί ἐπανελήφθησαν ἐκ νέου ἀδιακόπως. Ἡμεῖς ἔντρομοι ἐντός τοῦ χανίου δέν ἐβλέπομεν παρὰ μόνον τὰς ἐπὶ τῶν κεραμυδίων πίπτουσας σφαίρας καί ἠκούομεν τὰς οἰμωγὰς τῶν πληγωμένων.

Κάποτε –ἄγνωστον μετὰ πόσῃν ὥρᾳ– ἔπαυσαν οἱ πυροβολισμοί. Ἦλθον στρατιῶται καί μᾶς διέταξαν νά ἐξέλθωμεν, διά νά συνεχίσωμεν τήν πορείαν μας. Ἡ κατά τήν ἔξοδόν μας ἐκ τοῦ χανίου περιγραφή εἶναι φρικτή. Πανταχοῦ πτώματα, πανταχοῦ αἶμα. Εἶδον κάποιον γνωστόν μου

λοταρίατζήν τινά, στηρίζοντά τήν ἄνευ σιαγῶνος κεφαλὴν του καὶ ἀτενίζοντάς με. Ἀνετριχίασα. Ὅμως παντοῦ τό ἴδιον καὶ φρικιαστικώτερον θέαμα τριγύρω μας. Τίποτε δέν εἴμεθα εἰς θέσιν νά ἴδωμεν οὔτε μᾶς ἔμεινεν πλέον αἶσθημα ἀνθρωπισμοῦ. Τά πάντα εἶχον νεκρωθῇ ἐντός μας. Ἐσκεπτόμεθα μόνον ἐάν ἡμπορούσαμεν νά σωθῶμεν ἀπό τοιαύτην κόλασιν.

Ὅτι εἴχομεν ἀπολέσθησαν. Εἶδον τόν γνωστόν μου Τοῦρκον ἀμαξηλάτην, ὅστις μετὰ οἴκτου μέ ἔβλεπε, δεικνύων με τοὺς πληγωμένους ἵππους του. Μέ τήν διαταγὴν «γιουρού» («βαδίζετε») ἐξεκίνησαν καὶ πάλιν τά ὑπολείμματα τῆς θηριώδους αὐτῆς καὶ πρωτοφανοῦς ἀνθρωποσφαγῆς, τήν πορείαν πού εἰς ἄγνωστον καὶ σκότος ὁδηγοῦσε.

Ὅταν ἐξεκινήσαμεν ἀναγκάσθηκα νά πετάξω τά παπούτσια μου γιά νά ξελαφρώσω. Ἀργότερα ἐστερήθηκα βιαίως καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναφορίων μου. Ἐπειδὴ δέν ἡδυνάμην νά βαδίσω ὅπως οἱ ἄλλοι, ἔμενα καθυστερημένος, οὔτω οἱ στρατιῶται εὗρον εὐκαιρίαν νά μέ ξεγυμνώσουν ἀπό τά ροῦχα μου καὶ νά μ' ἀφήσουν μόνον μέ τό ἐσώβρακον καὶ τό ὅποῖον ἴσως θά μοῦ ἔπαιρναν, ἐάν ἡ σφαῖρα ἢ ξεσχίσασα τό δέρμα δέν τό αἱμάτωνε. Δέν δύναμαι νά σᾶς καθορίσω πόσην ὥραν ἐβαδίζαμεν, ὅτε βλέπομεν ἑξαφνα δεξιά καὶ ἀριστερά μας περί τοὺς δέκα ἐκατέρωθεν στρατιώτας εἰς στάσιν σκοποβολῆς. Τό τοιοῦτον πάντες ἀντελήφθημεν καὶ ἀπεφασίσσαμεν –εἰς ἀπόγνωσιν εὐρισκόμενοι– νά ἀντισταθῶμεν πάσῃ θυσίᾳ, ἔστω καὶ μέ τά δόντια. Ἀλλά ἄοπλοι, κατάκοποι καὶ πληγωμένοι τί ἡμπορούσαμεν νά κάμωμεν; Τό μόνον πού ἐκαταφέραμεν ἦτο νά πληγώσωμεν δύο στρατιώτας. Μόλις ἠκούσθη ὁ πρῶτος πυροβολισμός

ἀμέσως ἔπεσα πρηνηδόν. Ἦσθανόμην τάς σφαίρας ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς μου. Ὁ κονιορτός ἤρχετο εἰς τό πρόσωπόν μου, ἀλλά ὅταν ὁ Θεός δέν θέλει νά πάρῃ ψυχή, ουδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἱκανή πρὸς τοῦτο. Πόσῃν ὥραν ἐσυνεχίσθη τό τουφεκίδι αὐτό δέν δύναμαι νά τό καθορίσω. Τό ἀντελήφθην ὅταν εἷς στρατιώτης μέ πλησίασε καί μοῦ κλώτσησε τό κεφάλι. Μόλις δέ ἐγὼ ἐσήκωσα τό κεφάλι μου, «Γκιαβούρ, βέρ πανκανοτλαρί» («ἄπιστε δός μου τίς λίρες σου»), μοῦ εἶπε ἄγρια. Στήν ἄρνησίν μου ὅτι δέν ἔχω γιατί μοῦ τίς πῆραν οἱ σύντροφοί του, ἐδέχθηκα διὰ τοῦ ὑποκοπάνου ἓνα φοβερό κτύπημα στά μηλίγγια, ὅπου δημιουργήθηκε πρήξιμον μεγαλύτερον καρύου καί διαρκῶς ἔτρεχεν ἓνα ὕγρον, ὄχι αἷμα.

Διὰ δεύτεραν φοράν ἀποφυγών τόν θάνατον, διετάχθην νά βαδίζω μέ τά ὑπολείμματα καί τῆς νέας ἀποδεκατίσεως. Οἱ συνοδοί μας ἦταν σχεδόν μανιακοί, διότι οὐδέν πλέον εἶχομεν ἄξιον λόγου, διὰ νά μᾶς ἀρπάξουν καί νά ἱκανοποιήσουν τήν ἀπληστίαν των. Ἐντός ὀλίγου ἐφθάσαμεν εἰς Καβάκ, χωρίον ἐντός τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ σφαγή τῆς πρώτης ἀποστολῆς.

Κατάκοπος, ἄπελπισ καί καταπληγωμένος εἰς τούς γυμνοὺς πόδας μου, ἐκάθισα ἐπὶ λίθου, μόλις ἐγένετο ἡ στάθμευσίς μας. Ἰδὼν δέ ἀπέναντί μου ἓναν ἐκ τῶν συνοδευόντων μας στρατιωτῶν, τοῦ ἀπέτεινα τήν θερμὴν παράκλησιν ὅπως μέ φονεύσῃ διὰ τοῦ ὅπλου του. Ἀλλὰ οὗτος μοῦ ἀπήντησε: «Γκιαβούρ ὄν κουρούς μπίρ φισέκ. Βέρ ὄν κουρούς ντά σόνρα» (μοῦ ἐζήτηι δέκα γρόσια τήν ἀξία τῆς σφαῖρας)... Τάς λέξεις αὐτάς ἤκουσεν καί ὁ ὁμοιοπαθῆς μέ ἐμέ κ. Ἀβραάμ

Πολυχρονιαδής,⁷⁷ δικηγόρος τότε της υποθέσεως κληρονομιών του καταστήματος Ανταλλόγλου, ειδικῶς κληθείς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καί πρό καιροῦ ἀποθανόν εἰς Σέρρας, τέως βουλευτής Σερρών, μέ τόν ὁποῖον ὁσάκις συναντώμεθα μέ ἐδείκνυνεν διά τοῦ δακτύλου καί ἔλεγεν εἰς τούς παρευρισκομένους: «Τόν βλέπετε αὐτόν; Ζή γιατί δέν εἶχε νά πληρώσῃ δέκα γρόσια, τήν ἀξίαν μιᾶς σφαῖρας...».

Εἰς Καβάκ μᾶς ἐχώρισαν τούς ὑγιεῖς ἀπό τούς πληγωμένους, οἵτινες εἴμεθα περί τούς 60. Μᾶς μετέφεραν εἰς τι οἶκημα χρησιμεῦον ὡς νοσοκομεῖον, ἓνα ἐλεεινόν ἰσόγειον μέ χωμάτινον δάπεδον, μέ δέκα ἀχυροστρώματα καί μέ ἓν πανίον 1,50 μ., μέ δύο ὁπᾶς διά θέσιν μανικίων ἐπὶ ἐκάστης στρωμνῆς. Κάθυδρος εἰς ἀφάνταστον βαθμόν ἐκ τοῦ μαρτυρίου ἤρχισα νά τρέμω. Εὐτυχῶς κάποιος ἐκ τῶν ὁμοιοπαθῶν μου, μοί ἐδέχθη ὑπό τοῦ φορέματός του καί ἐκοιμήθην μέχρι πρωῒας ἕως σχεδόν ἀναίσθητος.

Τό πρωῒ ἦρθε κάποιος ἰατρός διά νά περιποιηθῇ τὰς πληγὰς μας. Θεέ μου. Τί ἦτο ἐκεῖνο πού ἀντίκρυσαν τὰ μάτια μου τότε... Ὁ πρωῶτος παρουσιασθεῖς, ἡλικίας τριάντα πέντε σαράντα ἐτῶν, ἐδέχθη σφαῖραν τὰμ-τάμ εἰς τό ὀπίσθιον τοῦ μηροῦ του, ἀποκοπέντος ὅλου τοῦ κρέατος, τό ὁποῖον ἐκρέματο... Πῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτός εἶχε τό κουράγιο καί ἐβάδισεν σέ τοιαύτην κατάστασιν; Ἄλλος ὁ Ἡλίας Μικρόπουλος,⁷⁸ κουρεύς, διάτρητος τό στήθος, αἰμοπτύων καθ' ὁδόν, ὁ Μακάριος Χαρπίδης, ἐλαιοχρωματιστής, διάτρητος εἰς τήν δεξιάν χεῖραν ἀπό καρποῦ μέχρι ἀγκῶνος

⁷⁷ Υπήρξε ἰδρυτικό μέλος του Συλλόγου Ποντίων καὶ Καυκάσιων Ν. Σερρών «Οἱ Κομνηνοί» το 1948. Εἶχε ἐκλεγεί νωρίτερα βουλευτής Σερρών γιὰ μία θητεία.

⁷⁸ Αναφέρεται στους κουρεῖς πρώτης τάξεως. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 218.

καί βρίθων ἀπό σκώληκας στίς πληγές ἐξ' αἰτίας τῆς ζέστης, κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ὁ εἷς χειρότερος τοῦ ἄλλου. Δέν ἀναφέρω τά ὀνόματά των διότι μοῦ ἦσαν ἄγνωστοι. Ἐλαφρότερον ὅλων πληγεῖς ἦμουν ἐγώ.

Ὁ ἱατρός δι' οἶνοπνεύματος μόνον ἔπλυνεν τὰς πληγάς, ἔθεσεν ἐπ αὐτῶν γάζας καί τὰς ἐπέδεσεν καλῶς. Ἐνῶ εὗρισκόμεθα εἰς τήν κατάστασιν αὐτήν μειράκια δώδεκα δεκαπέντε ἐτῶν, ὀπλισμένα μέ κάμες καί μαχαίρια ἦλθον καί μᾶς ἠνώχλουν ἀπαιτοῦντες νά μᾶς πάρουν ὅτιδήποτε ἐναπομεῖναν εἶδος μας τούς ἤρесе! Τῇ διαταγῇ τοῦ ἱατροῦ προσεκομίσθησαν βωδάμαξαι διά τήν μεταφοράν τῶν πληγωμένων.

Τό μόνον εὐχάριστον ἐκ τῆς ὅλης αὐτῆς σταθμεύσεώς μας ἦτο ἡ ἀλλαγή τῶν συνοδευόντων μας στρατιωτῶν. Ἀπηλλάγημεν ἐκ τῶν αἰμοβόρων Τσεττέδων τοῦ Τοπάλ Ὀσμάν. Αὐτήν τήν φοράν οἱ συνοδοί μας ἦσαν Κοῦρδοι στρατιῶται. Οὕτω καί πάλιν ἐξεκινήσαμεν. Ἐπροπορεύοντο οἱ πεζοί καί ἠκολούθουν αἱ ἄμαξαι μέ τούς πληγωμένους.

Μετά τεσσάρων πέντε ὥρῶν πορείαν ἐφθάσαμεν εἰς Κάβζαν, κωμόπολιν, ἔχουσαν θερμά ἱαματικά λουτρά, πατρίδα τῆς Ἀγίας Βαρβάρας καί ἔδραν ἐπισκόπου Ἀρισταίας. Εἰς Κάβζαν ὡς ἐκ θαύματος συνήντησα τόν ἐξ ἀδελφῆς γαμβρόν μου, ὅστις κατά τήν σφαγὴν μας εἰς Τσουμπούς κυλιόμενος τόν κατήφορον ἐθεωρήθη ὡς φονευθεῖς καί διαφυγὼν μετὰ τήν ἀναχώρησίν μας συνήντησεν σειρὰν καμήλων μεταφερουσῶν καπνά εἰς τό ἐσωτερικόν. Προσκολληθεῖς στούς καμηλιέρηδες παρεδόθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τήν συνοδείαν μας. Εἰς τήν Κάβζαν ἐδέχθημεν ἐπίσκεψιν ἱατροῦ καί ἀλλαγὴν τῶν πληγῶν μας δι' ἐπιθέσεως ἰωδίου.

Ἡ ἐπομένη νέα πορεία μας μέχρι Ἀμασειας ἐγένετο ὑπὸ τὰς αὐτάς συνθήκας καὶ ταλαιπωρίας, ἀλλ' ἄνευ θυμάτων εὐτυχῶς, διότι φαίνεται ἀρκετὰ ἐκορέσθησαν χύνοντας Χριστιανικόν αἷμα. Οἱ διάφοροι σταθμοὶ μας ἦσαν συνήθως ἐντὸς τζαμιών. Ἐπαυσε ὅμως νὰ μᾶς παρέχεται ἰατρικὴ περίθαλψις, αἱ δέ πληγαὶ μας ἔβριθον σκωλήκων.

Ἐξ Ἀμασειας προσετέθησαν καὶ νέοι ὁμογενεῖς, ἰδίως ἐκεῖνοι οἵτινες ἐκήδευσαν τὸν ἐντὸς τῶν φυλακῶν θανόντα ἐπίσκοπόν μας Ζήλων Εὐθύμιον. Νέαι ἐπιθέσεις πλιατσικολογήματος εἰς τοὺς ἐξ Ἀμασειας νεοελθόντας. Ἀλλὰ οὗτοι μὴ γνωρίζοντες τὰ τῆς σφαγῆς μας προέβαλον ἀντίστασιν καὶ δέν ἔδιδον τίποτε εἰς τοὺς πλιατσικολόγους στρατιώτας συνοδούς μας πλὴν δύο τριῶν, οἵτινες ὅμως ἀργότερον ἀνακοινώσαντες τοῦτο εἰς τὸν ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικόν εἰς πρώτην συγκέντρωσίν μας παρέλαβον τὰ κλοπιμαῖα των.

Ἐφθάσαμεν εἰς Τοκάτην (Ἀρχαία Κόμανα). Μᾶς ἐστέγασαν ἐντὸς σηροτροφείων. Ἡ κατάστασίς μας ἦτο ἀξιοθρήνητος λόγω τῆς κοπιώδους πορείας καὶ τῆς πείνης.

Καὶ ναὶ μὲν ἐκεῖ ἦλθον πλανόδιοι πωληταὶ καὶ ἐπώλουν ἔξωθεν τῆς φυλακῆς μας τρόφιμα κ.τ.λ., ἀλλὰ ἡμεῖς εἶχομεν ἀποψιλωθῆ τελείως σχεδόν ἐκ τῶν χρημάτων μας. Οἱ φιλάνθρωποι ὅμως ἄνθρωποι τῆς Τοκάτης δι' ἐράνων των μᾶς ἀπεκόμησαν ὅτι τοὺς ἦτο δυνατόν εἰς ρουχισμόν καὶ τροφάς, μέ τὸν ἐφοδιασμόν τῶν ὁποίων ἐβαδίσαμεν ἑτέρας τρεῖς ἡμέρας τῆς πορείας μας. Οἱ ἴδιοι εὐγενεῖς κάτοικοι τῆς Τοκάνης ἐφρόντισαν ἐπίσης ὅπως στείλουν τηλεγραφήματα δι' ἰδίων ἐξόδων των εἰς τὰς οἰκογενείας μας εἰς Ἀμισόν, ἀφοῦ

τούς παρακαλέσαμεν πρὸς τοῦτο καὶ τούς ἐδώσαμεν τὰς διευθύνσεις μας.

Αναχωρήσαμεν ἐκ Τοκάνης παραλαβόντες καὶ ἄλλους συνεξορίστους ἐντεῦθεν καὶ μετὰ τριῶν ἡμερῶν πορείαν ἐφθάσαμεν εἰς Σεβάστειαν, ὅπου μᾶς ἐνέκλεισαν ἐντὸς Ἀρμενικῆς πολὺ μεγάλης ἐκκλησίας. Ἐκεῖ πάντες ἡμιθανεῖς σχεδόν ἐπέσαμεν ἐπὶ τοῦ δαπέδου μὴ δυνάμενοι πλέον ἐκ τοῦ καμάτου, τῆς νηστείας καὶ τῆς ἀπελπισίας οὔτε νὰ κινηθῶμεν, ἀναμένοντες πλέον ὡς μόνην σωτηρίαν μας ἐκ τῶν βασάνων τόν θάνατον.

Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἦλθον μέλη τινὰ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς καὶ διένειμον εἰς ἕναν ἕκαστον ἐξ ἡμῶν ἀνά δύο λίρας χάρτινας. Ἀλλὰ ἡ ἀπελπισία μας ἀπεκορυφώθη ὅταν ἀνεγνώσαμεν ἐπὶ τῶν τοιχῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγεγραμμένα διὰ κονδυλίων καὶ δι' αἵματος τὰ βάσανα τῶν πρὸ ἡμῶν ἐλθόντων καὶ ἀναχωρησάντων ἐκεῖθεν εἰς ἄγνωστον κατεύθυνση μέ τὴν ὡς ἡμεῖς τύχην. Ὑπογραφαὶ πατριωτῶν μας σωθέντων ἀπὸ τὴν πρώτην ἀποστολὴν.

Εἰς Σεβάστειαν ἐπρόκειτο νὰ μείνωμεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ὡς ἐπληροφορήθημεν ἐργότερον. Τὴν ἐπομένην τῆς ἀφίξεώς μας ἦλθον ἀξιωματικοὶ τινες καὶ κατέγραφον ὀρισμένους τεχνίτας, ξυλουργούς, σιδηρουργούς, καρροποιούς, κτίστας διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ. Ἐκεῖ ἐδήλωσα καὶ ἐγὼ ὅτι εἶμαι ξυλουργός διὰ νὰ ἀποφύγω τὴν περαιτέρω πορείαν.

Οὕτω τὴν πρωίαν τῆς ἐπομένης ἀφυπνίσθην ἐξ ἑνὸς σπρωξίματος ἀρβύλης στρατιώτου μέ τὴν λέξιν «Κάλκ» («σήκω»). Εἶδον ἀπέναντί μου τὴν μαύρην μούρη ἄραβος φαντάρου. Διερωτήθην τί ἤθελεν οὗτος ἀπὸ ἐμένα μέσα εἰς ἕνα πλῆθος ἐκ πεντακοσίων συνεξορίστων. Ἡ ἄκρα

ἀπελπισία μου ἀφ’ ενός καί ὁ φόβος μου ἀφ’ ἑτέρου μέ ἔκαμον νά τόν βλέπω μετά μίσους.

«Τί τόν κυττάζεις ἔτσι, ἀφοῦ σοῦ λέει σήκω... ἀκολούθησέ τον ἢ ἐλπίζεις νά σωθῇς;... Ὅλοι εἴμαστε καταδικασμένοι ν’ ἀποθάνωμεν, τί τώρα τί ὕστερα;» ἦτο ἡ συμβουλή κάποιου μακρυνοῦ μου συγγενοῦς, Ἀποστόλου Σιρβανῆ τό ὄνομα καί κτίστου τό ἐπάγγελμα.

Μέ τήν ἐπανάληψιν τῆς διαταγῆς τοῦ ἄραβος, «Κάλικ», σηκώθηκα καί τόν ἠκολούθησα μέχρι τῆς ἐξώθυρας τῆς ἐκκλησίας. Ἠνοίχθη ἡ θύρα καί ἀνενόχλητος ὁ ἄραψ μου εἶπε νά τόν ἀκολουθήσω βαδίζοντας ὀπίσω του. Οὐδεμία ἀπαγόρευσις προεβλήθη ἐκ μέρους τῶν ἀγρίων Τζανταρμάδων πού ἐφρούρουν τήν θύραν τῆς ἐκκλησίας. Ἐξελθόντες ἐβαδίσαμεν περὶ τά διακόσια τριακόσια μέτρα μέσα σέ γκρεμούς καί σέ χαράδρες χαλασμάτων τῆς κατεστραμμένης πόλεως τῆς Σεβαστείας καί ἐφθάσαμεν πρό μιᾶς οἰκίας, τῆς ὁποίας ἡ θύρα ἦτο ἀνοικτή. Εἰς τίποτε δέν ἀμφέβαλον ὅτι βαίνω εἰς τόν θάνατον, ἀναλογιζόμενος τό εἶδος αὐτοῦ πλήν...

«Ἐμβα», μοῦ λέγει ὁ μαῦρος. Εἰσῆλθον ἀφοῦ κατῆλθον δύο πέτρινα σκαλιά. «Ἀνέβα». Ἀνῆλθον τήν κλίμακα τῆς οἰκίας καί εὐρέθην πρό τινος ἀξιωματικοῦ λοχαγοῦ, τόν ὅποιον καί ἐχαιρέτησα διά τοῦ Τουρκικοῦ Τεμενά. «Πήγαινε τον νά νιφτῇ, νά πλυθῇ, γιατί ποιός ξέρει ἀπό πότε ἔχει νά ἰδῇ νερό», ἦτο ἡ πρώτη διαταγή τοῦ λοχαγοῦ.

Ὁδηγηθεῖς πρό πτωχικοτάτου νιπτῆρος μοῦ ἐδόθη σαπούνι. Ἀφοῦ πλύθηκα καί σκουπίστηκα καλῶς μέ προσεκάλεσε πάλιν ὁ ἀξιωματικός εἰς τό φτωχικώτερον δωμάτιόν του καί

μοῦ ἔδειξε νά καθήσω ἐπάνω στὸν Τουρκικό σοφᾶ, σκεπασμένον μέ χαλί.

«Ὅχι Μπέη-Ἐφέντη», τοῦ εἶπα «δέν εἶμαι γιὰ κεῖ», ἀναλογισθεῖς τήν φθειριῶσαν μου κατάστασιν. Πῆρα μίαν καρέκλα καί ἐκάθησα. Ἐκάθησε καί αὐτός ἀπέναντί μου. Ἀφοῦ διέταξε τόν μαῦρον φαντάρον του νά μᾶς ψήση καφέδες, ἤρχισεν νά μοῦ ἀπευθύνῃ διαφόρους ἐρωτήσεις σχετικῶς μέ τήν σφαγὴν καί πορείαν μας, μέ ἐρώτησεν πῶς λέγομαι, πόθεν ἔρχομαι κ.τ.λ. Κατόπιν τῶν ἀπαντήσεών μου, εἰς τὰς ὁποίας ἐφρόντιζον νά μὴ θίγω τίποτε, ἐκούνησεν τό κεφάλι του χωρὶς νά πιστεῦῃ εἰς αὐτά πού τοῦ ἔλεγα...

Ὅταν ἦλθεν ὁ μαῦρος μέ τούς καφέδες μοῦ προσέφερεν ἐπανειλημμένως καί τσιγάρο στριφτόν. Πῆρα τόν καφέν, τοῦ εὐχήθηκα, συμφώνως πρὸς τούς Τουρκικούς τύπους καί ἤρχισα νά πίνω, ἀναμένοντας εἰς κάθε ρουφηξίαν μου τό δηλητήριον, τό ὁποῖον ἀναλογιζόμουν καί ὑποπτεύομουν ὅτι ἴσως εἶχε ρίξει ἐντός αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐξηκολούθουν πάντοτε νά πίνω τόν καφέν μὴ δίδων σημασίαν διὰ τόν θάνατον, πλήν ἀναλογιζόμενος μόνον πικρῶς τὴν ἀπορφανισθεῖσαν οἰκογένειάν μου.

Μετά τόν καφέν, ὁ ἀξιωματικός διέταξεν τόν μαῦρον νά μαγειρέψῃ διὰ νά φᾶμε. Τὰ γεγονότα αὐτά μοῦ ἔκαμαν κατάπληξιν καί εὐρισκόμουν ὑπὸ τὴν ἐπίρροιν ὀνείρου...

Ὁ ἀξιωματικός πού μοῦ ἐφέρθη μέ τόσῃν καλοσύνην ἦτο ἓνας μελαμψός, λεπτός καί μέ ὄχι ἄγρια χαρακτηριστικά. Μοῦ ἔδιδε συνεχῶς θάρρος καί μοῦ ἔλεγε νά ἐλπίζω ὅτι ὅλα θὰ περάσουν καί ὅτι αὐτά πού ὑποφέρουμε εἶναι λόγω τοῦ πολέμου.

Ταῦτα ἐνῶ ἐσυζητούσαμε ἐπαρουσιάσθη καί πάλιν ὁ μαῦρος ὑπηρέτης του, κομίζων αὐγά τηγανητά στό βούτυρο καί μέ προσεκάλεσεν νά φάγω. Τρώγοντας ποτέ δέν ἔπαυσα νά ὑποθέτω ὅτι ἐκεῖνο πού δέν ἔπαθα μέ τόν καφέ θά τό πάθω ὀρισμένως μέ τό φαγητόν. Ἀλλά ἀπεδείχθη ψευδής ἡ ὑπόνοιά μου.

Μετά τό φαγητόν διετάχθη καί ἕτερος καφές. Ἐπειδή δέν εἶχον τίποτε νά εἶπω μέ ἕναν ξένον, εἶδον ἐπὶ τοῦ κρεββατίου ἕνα «οὔτ» (Τουρκικόν μουσικόν ὄργανον τῆς οἰκογενείας τῶν Λαουτοειδῶν).

«Ποῖος παίζει, Μπέη-Ἐφέντη, τό οὔτ;» ἠρώτησα.

«Ἐγώ», μου ἀπεκρίθη ὁ ἀξιωματικός «ἀλλά μικρά πράγματα γνωρίζω», καί λαβὼν τό ὄργανον ἤρχισε νά παίζει.

Ὅταν ὅμως ἐδοκίμασα νά τόν διορθώσω ὀρισμένα λάθη του στοὺς δακτυλισμούς, ἐξαφνιασθεῖς μου ἐρῶτα πόθεν καί πῶς τά γνωρίζω καί ἐγώ αὐτά.

Εἰς ἀπάντησίν μου δέ ὅτι εἶμαι μουσικοδιδάσκαλος καί ὅτι τοῦτο εἶναι τό ἐπάγγελμά μου, εἶχον δέ εἰς τὴν Ἀμισόν μαθητάς καί μαθητρίας, ἐμεγάλωσε ἔτι περισσότερον ἡ ἐκπληξίς του καί μέ ἀκράτητον θαυμασμόν μοί εἶπεν:

«Ἄφ ἔντερσιν μουαλίμ ἐφέντη (μέ συγχωρεῖς, κ. καθηγητά), σήμερα θά πλαγιάσης στήν ἐκκλησία μαζί μέ τούς ἄλλους, πλὴν ἀπό αὐριον θά εἶσαι φιλοξενούμενος εἰς τό σπίτι μου καί ὑπὸ τὴν προστασίαν μου».

Καί ἀφοῦ τόν εὐχαρίστησα θερμώτατα διὰ τό ἐνδιαφέρον καί τὴν φιλοξενίαν του, τόν ἀποχαιρέτησα καί ἀνεχώρησα μέ τὴν συνοδείαν πάλιν τοῦ μαύρου στρατιώτου, ὅστις καί ἦτο καί δεκανεύς.

Εἰσηλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιφυλασσόμενος νά διηγηθῶ εἰς τὰς βροχηδόν μοι ὑποβαλλομένας ἐρωτήσεις τῶν γνωστῶν μου διὰ τὰ συμβάντά μου, τὰ ὅποια δέν ἡδυνάμην ἀκόμη καλὰ καλὰ νά πιστέψω καί δέν ἐκατάφερνα νά δώσω οὐδεμίαν περὶ αὐτῶν ἐξήγησιν.

Τὴν ἐπομένην συνήλθεν μία ἐπιτροπὴ ἐκ Τούρκων στρατιωτικῶν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καί οἱ δηλώσαντες ὡς τεχνῖται ἐκλήθημεν νά ἐξέλθωμεν. Εἴμαστε ὅλοι περὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσι ἄνδρες στρατευσίμου ἡλικίας καί ἀφοῦ μᾶς παρέλαβον μᾶς ὁδήγησαν εἰς Κουμπέτ, ἓνα κτίριον παραπλεύρως τοῦ Γυμνασίου οἰκοτροφείου, τό ὅποιον ἐχρησιμοποιεῖτο προηγούμενως ὡς τραπεζαρία τῶν τροφίμων τοῦ ιδρύματος.

Ὅταν ἐξῆλθον τῆς ἐκκλησίας ἀντελήφθην ὅτι ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀξιωματικῶν ἦτο ὁ προστατεύσας καί περιποιηθεὶς με ἀξιωματικός, τοῦ ὁποίου τό ὄνομα ἦτο Ὅσμάν Μπέης.

Ἡ σχολή εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγήθημεν ἦτο Ἀρμενικόν Οἰκοτροφεῖον, ἓνα θαυμάσιον κτίριον μέ διάφορα τμήματα τεχνικῶν ἐγκαταστάσεων, ὡς σιδηρουργεῖον, ραφεῖον, ὑφαντουργεῖον, ξυλουργεῖον καί μέ ἐργαλεῖα πρώτης τάξεως φερόμενα ἐξ Ἀμερικῆς, καθὼς καί σωρὸν μουσικῶν ὀργάνων. Ἄπαντα ταῦτα ἦσαν λάφυρα, τὰ ὅποια μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τῶν χιλιάδων Ἀρμενίων, κατοίκων τῆς Σεβαστείας, περιῆλθον εἰς χεῖρας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως.⁷⁹

⁷⁹ Σχετικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων του 1915, πρβλ. Οχανές-Σαρκίς Αγαπατιάν, *Αρμενία. Αναδρομή στην Ιστορία του Αρμενικού Έθνους*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 2003, σ. 71-78. Αντίστοιχη είναι και η γενοκτονία των Ασσυρίων κατά την ίδια περίοδο. Βλ. Thea Halo, *Ούτε το όνομά μου*.

Πλησίον τῆς Σχολῆς αὐτῆς ὑπῆρχε ἄλλο κτίριον, τό ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐργοστάσιον «μεταγωγικῶν». Τά μεταγωγικά, βεβαίως, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δέν ἦσαν ὅπως σήμερον τά αὐτοκίνητα, ἀλλά τά κάρρα. Τό δέ ἐργοστάσιον ἦτο πλήρες κατεστραμμένων κάρρων, ὅπου καί ἐτακτοποιήθην καί ἐγώ –ὡς δηλώσας ξυλουργός– διά τήν ἐπισκευήν των.

Παρέλαβον τότε καί ἐγώ ἓν σκεπάριον καί ἤρχισα νά πελεκῶ ἀκτῖνας τῶν τροχῶν (παρμάκια). Τοῦτο ἐγένετο ἐπί τινας μόνον ἡμέρας. Καθ' ἡμέραν δέ μετέβαινα εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀξιωματικοῦ φίλου μου, Ὅσμάν Μπέη, διά νά τοῦ παραδίδω μαθήματα «οὔτ» ἐπιστρέφων τά βράδυα εἰς τόν στρατῶνα μας. Σημειωτέον δέ ὅτι τό συνεργεῖον τοῦτο τῶν καρροποιῶν ἐτέλεθ' ὑπό τήν διεύθυνσιν τοῦ Ὅσμάν Μπέη.

Τήν ἐπομένην ἀπό τῆς ἀφίξεώς μας εἰς τόν στρατῶνα παρεκάλεσα τόν μαῦρον καί μοῦ ἐγράψεν ἐπιστολήν διά τήν οἰκογένειάν μου, καθ' ὅτι αἱ ἀποστελλόμεναι ἐπιστολαί ἔπρεπε νά γράφονται Τουρκιστί μέ μόνον μίαν ὑπογραφή Ἑλληνικήν. Διά τῆς ἐπιστολῆς μου ἐζήτησα ἐνδύματα καί χρήματα, τά ὁποῖα μετά δυσκολίας μοῦ ἀπέστειλεν ἡ οἰκογένειά μου, μή πιστεύουσα ὅτι ζῶ, διότι τήν ἐπληροφόρησαν ὅτι εἶχον φονευθῆ κατά τήν σφαγὴν τοῦ «Τσουμπούς».

Οὕτω ἡ ζωὴ μας εἰς Σεβάστειαν ἤρχισε νά κυλά μονότονος μέν ἀλλά ἡσυχος καί ὅλοι ἤρχισαμεν νά ἀνακτῶμεν τήν ψυχικήν μας ἀντοχήν κάπως. Ὅμως σύντομα αἱ κακουχίαι ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ἤρχισαν ἐκδηλούμεναι ὡς ἀσθένειαι. Ἐγώ

Γενοκτονία καὶ Επιδίωξη. Μία Ἀληθινὴ Ἱστορία τοῦ Πόντου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2001, σ. 25, 337 καὶ 435.

κατά πρῶτον προσεβλήθην ἐκ δυσεντερείας, ὑποχρεωθείς νά δηλώσω πρὸς τοῦτο ἀσθένειαν, σύμφωνα μέ τήν στρατιωτικήν τάξιν εἰς ἣν τώρα ὑπαγόμεουν. Μετέβην εἰς τό νοσοκομεῖον καί μετά τήν ἐξέτασιν ὁ ἰατρός μου ἔδωσε συνταγήν διά τῆς ὁποίας θά μοί ἐδίδοντο δέκα σταγόνες λαβδάνου,⁸⁰ ὡς ἀνέγνωσα ὁ ἴδιος.

Αἱ ὑποψίαι ὅμως αἱ ὁποῖαι μᾶς κατεῖχον κατά τῶν Τούρκων –διότι οὗτοι διά παντός μέσου ποτέ δέν ἔπαυσαν νά ἐπιδιώκουν τήν ἐξόντωσίν μας– μᾶς ἀνάγκαζον νά δυσπιστοῦμε καί πρὸς τοὺς ἰατροὺς καί πρὸς τὰ φάρμακα.

Κατά κακὴν μου τύχην δέ ἔπεσα καί ἐγὼ εἰς κακοὺς φαρμακοποιούς, διότι ἀντί δέκα σταγόνων οὗτοι μου ἔδωσαν εἴκοσι καί μέ τήν διαταγήν «τσέκ» («τράβα το»), ἠναγκάσθην νά τό πιῶ. Μόλις ὅμως ἐβγήκα γιά τοὺς στρατῶνας, εἶπον ἔντρομος εἰς τοὺς συντρόφους μου ὅτι, ἂν πάθω τίποτα, νά ξέρετε ὅτι ἡ δόσις τοῦ λαβδάνου μου ἐδόθη διπλῇ.

Ὅτε δέ μετά μίαν ἐβδομάδαν εὐρέθην καί πάλιν ἀσθενῶν μέ ὑψηλόν πυρετόν, ὁ Ὄσμάν Μπέης μέ ἐπῆρε εἰς τό σπίτι του διά νά μέ περιποιηθῇ καί μέ ἔβαλεν εἰς τό δωμάτιον τοῦ πρώτου πατώματος, ἐφρόντισε δέ καί διά τὰ σχετικὰ φάρμακά μου καί δύο τρεῖς φοράς τήν νύκταν κατήρχετο πρὸς ἐπίσκεψίν μου, παρακολουθῶν μέ πάσαν λεπτομέρειαν τήν κατάστασίν μου.

Παρετήρησα τήν ἀνησυχίαν τήν ὁποία τοῦ ἔδιδον καί τόν παρεκάλεσα νά μέ εἰσαγάγῃ εἰς τό Νοσοκομεῖον. Ἐξηγέρθη.

⁸⁰ Το λάβδανο, ως θεραπευτικό μέσο, ήταν διάλυμα οπίου και αιθυλικῆς αλκοόλης. Ἡ υπερδοσολογία του μπορούσε νά εἶναι επικίνδυνη ἕως καί θανατηφόρα.

«Ὀλτουρετζεκλέρ σενί» («θά σέ πεθάνουν»), μοῦ εἶπε. «Ἐδῶ θά γίνης καλά, μήν ἀνησυχεῖς».

Ὅταν κάποτε ἐξοικειωθείς μετά τοῦ ἐξαιρέτου τούτου ἀξιωματικοῦ, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐφέρθη μέ τόσην ἀνθρωπιά, σπανίζουσα εἰς τὰς τάξεις τῶν Τούρκων ἐκείνων, τόν ἠρώτησα πῶς αὐτό τό ἐνδιαφέρον του δι' ἐμέ, οὗτος, ἀφοῦ ἀναστέναξεν βαθείᾳ μοῦ εἶπεν ὅτι ἐλυπεῖτο πολύ, διότι δέν εἶχε τό δικαίωμα νά περισώσῃ παρά ἕναν μόνον ἀπό τοὺς δυστυχεῖς συνεξορίστους μου. Καί καθ' ὅτι εἰς ἔρευναν ἐντός τῆς ἐκκλησίας ἐγώ εὐρέθην ὁ πλέον ἀξιολύπητος, εἰς ἐμέ ἔπεσεν ἡ εὐνοιά του. Ὅμοίως, μοῦ εἶπεν, καί κατά τὰς σφαγὰς τῶν Ἀρμενίων ἔσωσε ὠραιοτάτην κόρην, τήν ὁποίαν ὑπάνδρευσεν μέ τόν μαῦρον ὑπηρέτην του.

Μεταξύ τῶν ἄλλων τεχνιτῶν οἱ ὁποῖοι περιελήφθημεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας ὡς τεχνῖται, συγκατελέγετο καί ὁ εὐφήμως γνωστός ζαχαροπλάστης Κωνσταντῖνος Σεργιάδης,⁸¹ τόν ὁποῖον παρέλαβεν εἰς τήν ὑπηρεσίαν του ὁ Ὅσμαν Μπέης, ὅστις ἀφοῦ ἔκτισε στό ὑπόγειόν του μικρόν φοῦρνον, ἤρχισε νά διδάσκεται παρ' αὐτοῦ τήν τέχνην τοῦ ζαχαροπλάστου, ἵνα μελλοντικῶς παραιτηθεῖς τοῦ στρατιωτικοῦ τοῦ ἀξιώματος κερδίζῃ τά πρὸς τό ζῆν ἐπαγγελόμενος τόν ζαχαροπλάστην.

Ἐκ τῶν συνεξορίστων μου, πλήν τῶν τεχνιτῶν πού παραμείναμε εἰς Σεβάστειαν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐστάλησαν εἰς Μαλάτειαν, Ἐλπιστάν, Τερεντέν κ.τ.λ.

Μετά παρέλευσιν δύο τριῶν μηνῶν, ἦλθεν μετάθεσις τοῦ προστάτου μου διά Τοκάτην, πράγμα τό ὁποῖον πολύ μέ ἐλύπησεν. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ὅμως διά τόν νέον τόπον του ὁ

⁸¹ Αναφέρεται στους ζαχαροπλάστες πρώτης τάξεως. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 218.

προστάτης μου, Όσμάν Μπέης, επρόλαβεν καί μοί εξυπηρετήσεν διά μίαν εισέτι φοράν.

Οὕτω μίαν ἡμέραν, ὅλως ἀπροόπτως ἤκουσα μίαν μουσικήν ἐμβατηρίου καθ' ὁδόν. Ἐπληροφορήθην δέ ὅτι οἱ ἀπαρτίζοντες τήν μπάνταν ἦσαν μερικά παιδιά ὀρφανά, τά ὅποια ἐπαιάνιζαν ἐμβατήρια διά νά παραλαμβάνουν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τούς στρατιώτας καί νά τούς ἀποπέμπουν εἰς τό μέτωπον.

Ἐνδιαφερθεῖς περισσότερο ἔμαθα ὅτι οὗτοι οἱ παῖδες τούς σκοπούς τούς ὁποίους ἐξετέλουν, τούς εἶχον αὐτοδίδαχθῃ, διότι ἐστεροῦντο διδασκάλου. Ἀμέσως λοιπόν ἔσπευσα νά παρακαλέσω τόν Όσμάν Μπέη νά μεσολαβήσῃ καί νά συστηθῶ ἐκεῖ ὡς διδάσκαλός των. Οὕτω καί ἔγινεν.

Τά παιδιά αὐτά ἦσαν ὀρφανά ἀγνώστων γονέων Ἑλλήνων καί Ἀρμενίων, ἐξισλαμισθέντα, καί ὑπηρέτουν εἰς τά στρατιωτικά συνεργεῖα – «Σουπιέν» καλούμενα. Πρώτη μου φροντίδα ἦτο νά συμπληρώσω τάς ἐλλείψεις τῆς μπάντας δι' ὀργάνων καί ν' ἀρχίσω τήν μουσικήν διδασκαλίαν, ἣτις δέν ἄργησεν νά ἀποδίδῃ τούς καρπούς.

Κατ' αὐτήν τήν περίοδον ἤρχισαν νά καταφθάνουν εἰς Σεβάστειαν κατά διαλείμματα καί σποραδικῶς οἰκογένειαι ἐξ Ἀμισοῦ διά διαφόρους λόγους εἴτε ὡς ἐξορισθέντες. Οὗτοι ἐνοικίαζον δωμάτια καί διέμενον ἀλλά κακῇ κακῶς.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀνάμεσα εἰς ἡμᾶς, λόγω τῶν ταλαιπωριῶν τῆς πορείας, ἐνέσκηψεν μία μεταδοτική ἀσθένεια, «Χουμαί ρατζιέ», εἶδος τύφου (οὐχί ἐξανθηματικοῦ), εἰς τήν ὁποίαν πολλά μέλη οἰκογενειῶν εἶχον παραδοθῇ.

Εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς ὑπῆρχεν ἐκεῖ, ὑπηρετῶν ὡς στρατιωτικός ἱατρός, ὁ πατριώτης μας Χατζησάββας (Τσουρουκτζής),⁸² ὅστις ἀεικίνητος προσέφερεν φιλοτίμως τὰς ὑπηρεσίας του εἰς πάντας. Ἐπειδὴ δέ τὰ κρούσματα ἦταν ἀναρίθμητα ἀπὸ τὴν ἐπιδημικὴ νόσο καὶ ἦταν δύσκολο νὰ τοὺς ἀπομονώσουν ὅλους, οἱ Τοῦρκοι ἤρκουντο νὰ θέτουν ἐπὶ τῆς θύρας ἀγγελίαν ὅτι ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ ὑπάρχει ἀσθένεια μεταδοτικὴ, τύφου, εὐλογιάς, ἐξανθηματικοῦ κ.λπ. καὶ ἀπέκλειον τοιουτοτρόπως τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς δυστυχεῖς ἀσθενεῖς, ἡμεῖς ὁμως ἀψηφῶντες τοὺς κινδύνους ἐφροντίζαμεν παντὶ τρόπῳ νὰ τοὺς προμηθεύομεν τρόφιμα, φάρμακα κ.λπ. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες ὅτι ὅλοι μας εἶχομεν κάπως τακτοκοιηθῇ ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ δέν ὑπάρχει ὑπὲρ τῶν κεφαλῶν μας ὁ κίνδυνος ἐξοντώσεώς μας, ἐνήργησαν καὶ ἀπέσπασαν μίαν διαταγὴν διὰ τὴν συνέχισιν τῶν «λευκῶν σφαγῶν» τῶν Χριστιανῶν καὶ πάντες οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποβληθoύν εἰς νέαν πορείαν στὰ ἐνδότερα τῆς Ἀνατολῆς. Εὐτυχῶς ὁμως οἱ ἐντόπιοι τῆς Σεβαστείας ἐνήργησαν καὶ ἀπεσοβήθη ὁ κίνδυνος ἐκεῖνος, διότι εἰς πολλὰς χιλιάδας θ' ἀνῆρχοντο τὰ θύματα τῆς μελλούσης ἀποστολῆς.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1921⁸³ ἦλθεν διαταγὴ εἰς τὸ τάγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκομεν ὅλοι οἱ ἐγγραφέντες ὡς τεχνῖται διὰ μετάθεσιν. Ἀλλ' εὐτυχῶς δι' ἐμέ, ἐξαιρεθεῖς τῆς ἀποστολῆς ἐκεῖνης, παρέμεινα μέχρις ὅτου ἐμετατέθη καὶ τὸ σῶμα στρατοῦ εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἡ Μουσικὴ Μπάντα τὴν ὁποία διηύθυνα. Ὑποβληθεὶς δέ τότε εἰς ἱατρικὴν ἐξέτασιν, ἐθεωρήθην ὡς ἄχρηστος διὰ τὸν στρατόν καὶ ἀπηλλάγην.

⁸² Μιλτιάδης Χατζησάββας. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 74.

⁸³ Ο Βελικτσίδης ἐννοεῖ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1922.

Αἱ ταλαιπωρίαι τῶν ἐν Ἀμισῷ οἰκογενειῶν μας

Μετά τήν ἐξ Ἀμισοῦ ἀναχώρησίν μας καί μετά τās ἐπισυμβάσας σφαγάς μας,⁸⁴ ἕνα μεγάλο πλῆθος κοράκων, μέ τās ἀποκρουστικές των κραυγάς, ὡς νά ἀνήγγειλον τήν συμφοράν μας, περιεφέροντο ἄνωθεν τῶν οἰκιῶν μας, ἐπιβεβαιώνοντας εἰς τās φύσει ἀπλās καί δυσειδαιμόνους ψυχάς τῶν κατατρομοκρατηθέντων οἰκειῶν μας τήν διαδιδομένην φήμην τῆς τραγωδίας μας. Πολλοί δέ γυναικες ἀνησυχοῦσαι περὶ τῆς τύχης ἡμῶν ἐπληροφοροῦντο ἀπό διαφόρους γνωστούς Τούρκους τήν πραγματικότητα τῶν καθ' ὁδόν σφαγῶν μας. Κάποιος μαθητής μου ἱερωμένος (Χαρούζ) ἐρευνήσας τόν ἐπιστραφέντα κατόπιν τῆς σφαγῆς κατάλογο τῶν ἐπιζώντων εἰς τό διοικητήριον καί μή εὐρών τό ὄνομά μου, ἐπληροφῶρει τήν οἰκογένειάν μου περὶ τῆς ἀπωλείας μου.

Τήν σαφῆ πληροφορία τῆς διασώσεώς μας ἔλαβον ἐκ τοῦ σταλέντος ἐκ Τοκάτης –τῇ εὐγενῇ φροντίδι τῶν ὁμογενῶν τῆς Τοκάτης– τηλεγραφήματος, διά τοῦ ὁποίου ἐπληροφοροῦντο οἱ ἀγωνιῶντες οἰκεῖοι μας ὅτι ἐγώ καί ὁ ἐξ ἀδελφῆς γαμβρός μου εὐρισκόμεθα ἐν τῇ ζωῇ, ὁ δέ ἀνεψιός μου καί ὁ ἀδελφός τοῦ γαμβροῦ μου ἀπωλέσθησαν. Μετά πάροδον εἴκοσι εἴκοσιπέντε ἡμερῶν, ὅταν ἔλαβαν ἐπιστολήν μας γραμμένην Τουρκιστί, διά τῆς ὁποίας τούς ἐζητούσαμεν ἐνδύματα καί

⁸⁴ Πραγματοποιήθηκαν συνολικά 9 αποστολές ἀπό τήν πόλιν τῆς Ἀμισοῦ. Εκτός ἀπό τήν ἑβδομη καί τήν ὄγδοη που ἐμπεριείχαν ἄντρες καί γυναικόπαιδα, οἱ ὑπόλοιπες ἀφοροῦσαν αποκλειστικά ἀνδρικό πληθυσμό. Ἡ τέταρτη ἀποστολή ξεκίνησε στίς 12/25 Ἰουνίου 1921, ἡ πέμπτη στίς 16/29 Ἰουνίου 1921, ἡ ἕκτη στίς 11/24 Αὐγούστου 1921 καί ἡ ἑνάτη στίς 17/30 Σεπτεμβρίου 1921. Ἡ ἑβδομη καί ἡ ὄγδοη, ἀγνώστου ἡμερομηνίας ἐναρξῆς, ἐφθασαν στή Μαλάτεια στίς 15/28 Σεπτεμβρίου 1921. Βλ. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 62-76. Ἀντίστοιχες ἀποστολές πρὸς τα ἐνδότερα τῆς Ἀνατολίας πραγματοποιήθηκαν ἀπό ὅλες τίς παραθαλάσσιες πόλεις τοῦ Πόντου.

χρήματα, ἐδίσταζαν νά μᾶς τά ἀποστείλουν, ἀμφιβάλλοντες περὶ τοῦ ἂν θά ἔφθανε ποτέ δέμα εἰς τόν προορισμό του.

Ἄλλωστε ὑπῆρχεν καί τό κακό προηγούμενον ὅτι πολλοί ἐκ τῶν σφαγέων μας προσεκόμιζαν βέρες καί ἄλλα τιμαλφή ἐνδεικτικά τῆς ταυτότητός μας, ἀπεσταλμένοι μας νά τοὺς δοθῶσι χρήματα, ἐνδύματα κ.λπ. Ὡς ἐκ τούτου δέν ἦτο ἀδικαιολόγητος ἡ ἀμβιβολία καί ὁ δισταγμός πού τοὺς κατεῖχε.

Μόνον δέ ὅταν μετά παρόδου ἀρκετοῦ διαστήματος ἤρχισαν καί πάλιν λειτουργοῦντα κάπως τά ταχυδρομεῖα, ἤρχισαν σωρηδόν νά μᾶς ἀποστέλλουν ἐκ τοῦ ὑστερήματός των αἱ οἰκογένειά μας χρήματα, ρουχισμόν κ.λπ.

Ἐνῶ δέ αὐτή ἡ ἀτμόσφαιρα ἐπεκράτει εἰς Ἀμισόν, νέον γεγονός ἤρθεν νά ἐνσπείρη καινούργιας ἀναταραχᾶς εἰς τά ἤδη πολυταλαιπωρημένα ἐκ τῆς ἀγωνίας ἐναπομείναντα εἰς τήν πόλιν γυναικόπαιδα.

Μία ἀνθρωπιστική χειρονομία τῶν ἐντοπίων σώζει τά γυναικόπαιδα.

Μίαν ἡμέραν ἐμφανισθέν εἰς τὰς Ἀκτάς τῆς Ἀμισοῦ τό Ἑλληνικόν θωρηκτόν «Κιλκίς»,⁸⁵ τό ὅποῖον ἐβομβάρδιζεν λόγω τῶν ἐχθροπραξιῶν τὰς Τουρκικὰς ἀκτάς, ἐπροξένησεν ἑξαψιν τῶν πνευμάτων τῶν Τούρκων κυβερνώντων, οἱ ὅποιοι ἐξέδосαν διαταγὴν διὰ τῆς ὁποῖας ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἅπαν τό ὁμογενές στοιχεῖον Ἀμισοῦ, ἀπαρτιζόμενον ἐκ γυναικοπαίδων, ἐξορισθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα.

⁸⁵ Το περιστατικὸν πρέπει νά ἐλάβε χώρα το φθινόπωρο του 1921. Πρβλ. Ἀλεξιάδης, ὁ.π., σ. 164.

Θρῆνος καί κοπετός τότε ἠκούσθη εἰς ἅπασαν τήν πόλιν, διότι ἐγνώριζον καλῶς τά γυναικόπαιδα ὅτι αὕτη ἡ μοιραία πορεία –ὅπως τῶν ἄλλων ἀποστολῶν– θά τοὺς ἀπεδεκάτιζεν καί θά τοὺς ἀφάνιζεν ὅλους.

Τήν κρίσιμον αὐτήν στιγμήν ὅμως ἐπενέβησαν ὑπέρ τῶν Ἑλλήνων γυναικοπαίδων οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι τῆς Ἀμισοῦ, οἱ ὅποιοι ἐξηγέρθησαν κατά τῆς ἀπανθρώπου αὐτῆς διαταγῆς καί ἐζήτουν τήν ματαιώσιν της, εἰδάλλως ἀπειλοῦσαν νά συμμερισθούν καί αὐτοί (εἰς ἔνδειξιν ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς Ἑλληνας) οἰκειοθελῶς αὐτοεξόρισιν, ἀκολουθοῦντες μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των τά γυναικόπαιδα τῶν Χριστιανῶν, τά ὅποια ἤθελον ἐξορισθῇ. Τοῦτο δέ ἐκτός τῶν ἄλλων θά ἐπραγματοποιούν, διότι δέν τοὺς ἦτο δυνατόν νά παραμείνουν μόνοι των εἰς τὰς ἐρημωθείσας οἰκείας τῆς Ἀμισοῦ καί νά ὑφίστανται τοὺς ἀλλεπαλλήλους βομβαρδισμούς τῶν Ἑλληνικῶν καί Ρωσσικῶν θωρηκτῶν. Οὕτω δέ, διὰ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ τῆς Ἀμισοῦ καί μέ ἄμεσον πρὸς τόν Κεμάλ προσφυγὴν των ἀπεσοβήθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς φρικαλέας ἐκείνης διαταγῆς ἐξοντώσεως τῶν γυναικοπαίδων πού ἔμεναν εἰς τήν μαρτυρικήν καί πολύπαθον πόλιν τῆς Ἀμισοῦ.

Μία σύντομος περιγραφή τῆς πόλεως Σεβαστείας

Ἡ πόλις εἰς τήν ὁποίαν ἐτερματίσαμεν τήν μακαβρίαν πορείαν τῆς ἐξοντωτικῆς καί θλιβερωτάτης εἰς ἀπολογισμόν ἐξορίας μας, ἡ Σεβάστεια, ἦτο μία ἀρκετά μεγάλη πόλις τῆς

Μικρασίας πλησίον τοῦ Ἄλως ποταμοῦ,⁸⁶ μέ πληθυσμόν τόν καιρό ἐκεῖνον 43 χιλιάδων κατοίκων, μέ ὑψόμετρον 1.000 μέτρων καί μέ ἐννεάμηνον βαρὺ χειμῶνα καί τρίμηνον καλοκαίρι ἀφορήτου καύσωνος λόγῳ ἐλλείψεως ἐντελῶς τοῦ πρασίνου.

Πρὸ τῆς σφαγῆς τῶν Ἀρμενίων, ἡ Σεβάστεια μετὰ τῶν πέριξ χωρίων ἠρίθμη 100 χιλιάδας Ἀρμενίων, οἱ ὅποιοι ἐσφάγησαν ὅλοι ὑπὸ τοῦ Χαμήτ⁸⁷ καί ἄλλοι ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων.

Εἰς τὴν Σεβάστειαν ὑπῆρχεν ἐπίσης μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν τώρα ὁ στρατός καί τὴν ἐχρησιμοποιοῖ ὡς ἀποθήκην, πλήρη πυρομαχικῶν. Ὑπῆρχε δέ καί εἷς μόνον ἱερεὺς Λαζός, ὁ ὁποῖος ἐλλιπῶς ἐξεπλήρει τὰ ἱερουργικά του καθήκοντα, ἀφοῦ καί διὰ νὰ μᾶς κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων μεταχειρίζετο ὕδωρ, ἐλλείψει οἴνου.

Εἰς τὸ ἀνατολικόν μέρος τῆς πόλεως ὑπῆρχεν μία πεδιάς ἀρκετά ἐκτεταμένη, ἣτις –ὅπως ἐλέγετο– παλαιότερον ἦτο λίμνη ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐρρίφθησαν οἱ Ἅγιοι 40 Μάρτυρες καί ἡ ὁποία σήμερον εὐρίσκετο ἀποξηραμένη.⁸⁸

Τό δε ἐναπομεῖναν ὕδωρ τῆς συγκεντρώθῃ ἐντὸς μικρᾶς καλύβης κεκαλυμμένης ὡς εἶδος φούρνου καί ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ὁποίας ἀνέβλυζε μικρὰ ποσότης ὕδατος ἱαματικοῦ. Το ἀξιοπερίεργον δέ εἶναι ὅτι ἐνῶ ὅλα τὰ ὕδατα τῆς πόλεως ἐπάγωναν τόν χειμῶνα, τοῦτο διετηρεῖτο, διό καί ἐθεωρεῖτο θαυματουργόν παρ' ἡμῶν ἀλλὰ καί παρὰ τῶν Τούρκων.

⁸⁶ Στὴ βιβλιογραφία αναφέρεται ὡς Ἄλως ποταμός (Kızılırmak ἢ Halys ἢ Alis river). Εἶναι ὁ μεγαλύτερος σε μήκος ποταμός τῆς Τουρκίας (1355 km).

⁸⁷ Αναφέρεται στον Σουλτάνο Ἀμπντούλ Χαμίτ Β' (Abdul Hamid II, 1842-1918), ὁ ὁποῖος ἔμεινε στον θρόνον ἀπὸ το 1876 ἕως το 1909.

⁸⁸ Ὁ Βεηλικσιδης αναφέρεται στους Ἅγιους Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, ἡ μνήμη των ὁποίων τιμάται στις 9 Μαρτίου. Ἦταν Ρωμαῖοι στρατιῶτες που μαρτύρησαν ἐπὶ Αυτοκράτορος Λικινίου (308-324 μ.Χ.).

Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν Ἀμισὸν ἄν καὶ ἡ διαταγή ἐξορίας τῶν γυναικοπαίδων ἀπεσοβήθη, ὥστόσο οὐδεμία ὑπῆρχε ἀσφάλεια καὶ αἱ διάφοραι ἀφορμαὶ πρὸς ἐξόντωσιν τῶν οἰκογενειῶν μας οὐδόλως ἐξέλειπον.

Οὕτω οἱ Τοῦρκοι ἐξευρίσκοντες παντοίας αἰτίας καὶ ἀφορμὰς ἐκατηγόρουν τοὺς Χριστιανούς καὶ ἐπετύγγανον τὴν ἐξόρισιν οἰκογενειῶν. Ἡ συνηθεστέρα ἐκ τῶν ἀφορμῶν τούτων ἦτο ἡ ἀπόκριψις νεαρῶν στρατευσίμων, φυγόδικων κ.λπ. Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἀνεύρισκαν μετὰ γενομένης ἐρεύνας ἢ ἡ καταφυγὴ κανενὸς καταδιωκόμενου Ἑλλήνος ἀντάρτου εἰς Χριστιανικὰς οἰκίας κατὰ τὴν ὥραν τῆς καταδιώξεως. Καὶ ἦτο δέ τότε συχναὶ αἱ διώξεις αὐταί, διότι οἱ γύρω τῆς Ἀμισοῦ εὕρισκόμενοι Ἑλληνες ἀντάρται συχνάκις εἰσῆρχοντο λάθρα εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀμισοῦ πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ παραλαβὴν τροφίμων καὶ ἄλατος καὶ συχνάκις ὑπέπιπτον εἰς τὴν ἀντίληψιν φρουρᾶς ἢ περιπόλου τινός καὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῶν νὰ διαφύγουν τὴν καταδιώξιν καὶ σωθοῦν εἰσῆρχοντο εἰς ὅποιανδήποτε οἰκίαν εἴτε αὐλήν εὕρισκον ἔμπροσθέν των.

Ὅτε λοιπὸν συνελαμβάνετο κατὰ τὰς περιπτώσεις αὐτάς εἷς ἀντάρτης ἢ ἀπλῶς ἐχρησιμοποίει μίαν οἰκίαν, τότε οἱ ἔνοικοι συνελαμβάνοντο καὶ μέ τὴν κατηγορίαν τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἔχθρου ἀπεστέλλοντο εἰς ἐξορίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὁλόκληραι οἰκογένειαι. Τῆς ἐξορίας αὐτῆς δέν ἀπηλλάσσοντο οὔτε οἱ γέροντες οὔτε τὰ νήπια.

Αἱ ἀτυχεῖς αὗται ἀποστολαὶ ἐξοριζομένων γυναικοπαίδων κατὰ τὴν ἐξοντωτικὴν πορείαν τῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ὑφίσταντο τὰ πάνδεια. Οἱ φύλακες συνοδοὶ ἐπετίθεντο ἐναντίον τῶν καὶ διήρπαζον πᾶν ὅ,τι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν,

οὕτω δέ τελείως σχεδόν ἀπογυμνωμένους μετέφερον αὐτοὺς ἐν μέσῳ τῶν χιόνων ἕως τῆς Σεβαστείας, σωστά ἐρείπια καὶ λείψανα.

Αἱ ἀποστολαὶ αὐταὶ ὁμοιάζον ὥσάν πένθιμαι, μαῦραι λειτανίαι γυναικοπαίδων, αἱ ὅποια ὅταν φθάνουν εἰς τὴν πόλιν καταβεβλημέναι καὶ ἀγνώρισται ἐκ τῶν κακουχιῶν, προσεβάλλοντο καὶ ἔκ τινος ἀσθενείας μεταδοτικῆς τυφοειδοῦς φύσεως (κατὰ τὸ Τουρκικόν «Χουμαί ρατζιέ»).

Εὐτυχῶς δέ ὅτι εὐρίσκοντο δωμάτια ἐπ’ ἐνοικίῳ εἰς τὰ ὅποια ἐστεγάζοντο οἱ γνωστοὶ μας καὶ ἐτύγχανον κατὰ τὸ δυνατόν τῆς ἐνισχύσεώς μας κρυφίως εἰς φάρμακα, τροφίμα κ.λπ. Ἐπίσης ὁ ὁμογενὴς ἱατρός Χατζησάββας, ἐργαζόμενος ὑπερανθρώπως καὶ δι’ ἐνδοφλεβίων ἐνέσεων 606 ἔσωζεν πολλοὺς ἐκ τῶν ἀτυχῶν τούτων γυναικοπαίδων ἐκ τοῦ θανάτου.⁸⁹ Αἱ δέ ἀπαγορεύσεις τῶν ἀρχῶν περὶ αὐστηρᾶς ἀπομονώσεως τῶν προσβεβλημένων ἐπαρουσίαζον σχετικὴν τινα ἐλαστικότητα διὰ τῆς ὁποίας ἡδυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν τὰς ὑπηρεσίας μας εἰς τὰς δεινῶς μαστιζομένας Ἑλληνικὰς συνεξορίστους οἰκογενείας γυναικοπαίδων.

Οὕτω, καθ’ ὅλον το δεκαπεντάμηνον διάστημα τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μας καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας τὰς ὁποίας προαναφέραμεν, ἀναμέναμεν τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν διὰ τὴν λήξιν τῶν δεινῶν μας. Τοῦτο δέ εὐτυχῶς, δέν ἄργησεν νὰ γίνη.

Περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου, μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν Καταστροφὴν, διὰ μιᾶς ἐκδοθείσης ἐξ Ἀγκύρας διαταγῆς, διατασσόμεθα ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐντὸς μηνὸς νὰ

⁸⁹ Ενέσεις με το πρῶτο τεχνητὸ ἀντιβιοτικόν, τὴν ἀρσφεναμίνη (arsphenamine, γνωστὸ καὶ με τὸ ὄνομα salvarsan).

ἐξέλθωμεν τῶν ὁρίων τῆς Τουρκίας, ἐφοδιαζόμενοι μέ τήν σχετικήν ἄδειαν ἐκ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν.

Ἀλλά ἡ λήψις τῆς ἀδείας αὐτῆς ἦτο σοβαρότατον πρόβλημα, διότι εἰς χιλιάδας ἀνήρχοντο οἱ εἰς Σεβάστειαν εὐρισκόμενοι ἐξόριστοι, οἱ ὅποιοι ἔσπευδον νά ἐξασφαλίσουν σχετικά χαρτιά, τά ὅποια σημειωτέον ἐξεδίδοντο κατόπιν πολλῶν διαδικασιῶν καί ἐφ' ὅσον ὁ αἰτῶν ἔπρεπε νά ταλαιπωρηθῇ ἐπ' ἀρκετόν περιφερόμενος ἀπό γραφεῖον εἰς γραφεῖον, ἕως ὅτου διεκανόνιζεν ὅλας τάς εἰς τό δημόσιον τυχόν ὑπαρχούσας ὀφειλάς του (φορολογικάς κ.λπ), ὡσάν νά εἴμεθα γηγενεῖς κάτοικοι Σεβαστείας καί ὀφείλομεν τά συνήθη.

Ὅταν μίαν ἡμέραν ἐκ περιεργείας μετέβην εἰς τό δικαστήριον, διά νά ἴδω τί γίνεται μέ τούς σπεύδοντας νά ἐκδώσουν τά δικαιολογητικά χαρτιά γιά τήν φυγή ἐκ Σεβαστείας, ἀπελπίσθην. Διότι εἶδα πρό ἐκάστης θύρας γραφείου συγκεντρωμένους ἀπό διακοσίους καί πλέον ἀνθρώπους νά συνωθοῦνται καί νά περιμένουν νά εἰσέλθουν πρὸς ἐξέτασιν κ.λπ., πρᾶγμα τό ὅποιον ἐγώ ἀδυνατοῦσα νά πράξω. Ὡς ἐκ τούτου ἀπεχώρησα καταστενοχωρημένος, διότι ἀναλογίσθην ὅτι ὑπό τοιαύτας συνθήκας ποτέ δέν θά ἡδυνάμην νά βγάλω τήν ἀπαιτουμένην ἄδειαν, διότι καθ' ὅλην τήν ἡμέραν μόλις περί τούς δέκα ἀνθρώποι ἐξυπηρετοῦντο, λόγω τῆς γραφειοκρατικῆς καί ἀργοσχόλου διεκπεραιώσεως τῶν ἀρμοδίων Τουρκικῶν ἀρχῶν.

Τό ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης μετέβην στήν οἰκίαν τοῦ γνωστοῦ μου εἰσαγγελέως, τοῦ ὁποίου τήν θυγατέραν εἶχα μαθήτριάν εἰς τό βιολί καί ἤτις ἦτο τελειοφοιτοῦσα τοῦ διδασκαλείου. Μετά τό πέρας τοῦ μαθήματος ἐκείνην τήν ἡμέραν ἔφθασεν καί ὁ κ. εἰσαγγελεύς, ἐκάθησεν πλησίον μου

καί ἀρχίσαμε τήν συνήθη ὁμιλίαν μας. Ἀλλ' ἐγώ εὕρισκόμενην εἰς κακήν ψυχικήν κατάστασιν λόγῳ τῆς πρωινῆς στενοχωρίας, ἥ ὁποία μέ κατέτρεχεν πλέον συνεχῶς, ὥστε μετά βίας συνεζήτουν καί παρηκολούθουν τήν συνομιλίαν μας. Παρατηρήσας τοῦτο ὁ κ. εἰσαγγελεύς μοί παρετήρησεν: «Κύριε καθηγητά, σήμερον σέ βλέπω πολύ στενοχωρημένον. Σέ παρακαλῶ νά μοῦ ἐκμυστηρευθῇς τήν στενοχωρίαν σου». Κατ' ἀρχάς ἡρνήθην, ἀλλά στήν ἐπιμονήν τοῦ κ. εἰσαγγελέως συγκατένευσα καί τοῦ εἶπον διά τήν αἰτίαν τῆς στενοχωρίας καί τῆς βαθυτάτης θλίψεώς μου, διότι ποτέ δέν θά δυνηθῶ νά λάβω τήν σχετικήν ἄδειαν πρός ἀναχώρησιν, λόγῳ τῆς πληθώρας τῶν συνεξορίστων μου.

Ὁ κ. εἰσαγγελεύς μέ ἡρώτησεν τότε ἂν ἐπιθυμῶ ὄντως νά φύγω καί διατί. Τοῦ ἀπεκρίθην ὅτι καί ἐκεῖνος εἰς τήν ἰδικήν μου θέσιν ἀπό τήν ἰδίαν θά κατείχετο σφοδράν ἐπιθυμίαν, διότι ποτέ καί σέ κανέναν δέν εἶναι ἀρεστή ἡ ἐξορία καί ὁ χωρισμός ἀπό πρόσωπα καί τόπους προσφιλεῖς. Διό καί ἂν μοῦ ἦτο δυνατόν νά ἴδω τήν οἰκογένειάν μου καί μετά νά μέ τουφεκίσουν, θά τό ἐδεχόμουν.

Συγκινηθεῖς ἐκ τούτου ὁ κ. εἰσαγγελεύς μοῦ εἶπε παρηγορητικά: «Ἐ, κ. καθηγητά, μή στενοχωριέσαι. Ἐντός τριῶν ἡμερῶν ἐγώ θά σέ στείλω στήν οἰκογένειά σου. Ἐλα αὖριο στό γραφεῖο μου καί ὅλα θά πᾶνε καλά».

Ὡχαρίστησα τόν κ. εἰσαγγελέα καί ἀπεχώρησα ἀνακουφισμένος καί μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἐπιτέλους θά ἐτελείωναν τά δεινά τῆς τόσο θλιβεράς αὐτῆς ταλαιπωρίας μου.

Κατόπιν τριημέρου ἀπασχολήσεώς μου περί τά κυβερνητικά γραφεῖα καί ἀφοῦ ἐπέρασα τόν ὑποτυπώδη

σχετικόν υγειονομικόν ἔλεγχον, ὅπου ἐμβολιαζόμεθα διά εὐλογία, τύφον κ.λπ., μετέβην πλέον μέ τήν σχετικήν ἄδειαν ἀναχωρήσεώς μου ἀνά χειρὰς εἰς τόν εὐεργετήσαντά με κ. εἰσαγγελέαν.

«Τώρα λοιπόν θά φροντίσω ἐγώ νά σοῦ εὕρω συντροφίαν καλήν καί καλό ἀμάξι», μοῦ εἶπεν ὁ καλός ἐκεῖνος ἄνθρωπος «καί αὖριον τό πρῶί εἶσαι ἐλεύθερος γιά ταξειδί».

Τάς τελευταίας ἡμέρας διέμεινον εἰς τό αὐτόθι εὐρισκόμενον οἶκημα τῆς Ἀμερικανικῆς Περιθάλψεως,⁹⁰ τοῦ ὁποίου ἡ διευθύντρια ἦτο γειτόνισσά μου ἐξ Ἀμισοῦ. Αὐτή ἐφρόντιζεν διά τήν περισυλλογήν γυναικῶν καί κορασίδων Χριστιανῶν ἐκ τῶν ἐξορισμένων εὐρισκομένων εἰς χειρὰς Τούρκων. Αὕτη δέ διέθετε καί μεσάζοντα πρόσωπα, τά ὅποια ἀνελάμβανον νά τήν εἰδοποιοῦν κρυφίως περί τῆς ὑπάρξεως τοιούτων Χριστιανίδων γυναικῶν, τάς ὁποίας ὅταν περισυνέλεγεν, ἔσωζεν ἀπό δουλείαν καί ποικίλους ἐξευτελισμούς, διότι οἱ Τούρκοι δέν ἠδύναντο νά τάς ξαναπάρουν ἐκ τοῦ ιδρύματός της. Σκοπός τοῦ ιδρύματος τούτου ἦτο ἡ ἀποστολή τῶν οὕτω συγκεντρωμένων ἀτόμων ἐκτός τῆς Τουρκίας. Εἶχον δέ συγκεντρωθῇ περί τάς πεντακοσίας γυναῖκες καί κορίτσια.

⁹⁰ Αναφέρεται στο Ἴδρυμα τῆς Εγγύς Ανατολῆς (Near East Foundation), που ιδρύθηκε το 1915 ὡς Ἀμερικανική Επιτροπή γιά τήν αντιμετώπιση τῶν θηριωδιῶν κατά τῶν Ἀρμενίων καί το 1919 μετονομάστηκε σε Near East Relief. Ὅσον ἀφορᾷ το παράρτημα τῆς Σεβάστειας, μόνο αὐτό φρόντισε γιά τήν ἀσφαλή μεταφορά περί τῶν 7.000 ὀρφανῶν παιδιῶν στήν Ελλάδα μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή. Συνολικά, τό Ἴδρυμα περιέσωσε εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, συμπεριλαμβανομένων περί τῶν 132.000 ὀρφανῶν. Πρβλ. <https://www.neareast.org/a-legacy-of-service/>

Ἡ ἐπιστροφή

Τό ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας μετέβην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. εἰσαγγελέως. Ἀποχαιρέτησα τὴν μαθήτριάν μου καὶ τοὺς λοιποὺς οἰκείους καὶ εὐχαρίστησα θερμῶς τὴν εὐγενῆ οἰκογένειαν διὰ τὰς παντοίας ἀνθρωπιστικὰς ἐκδηλώσεις πρὸς ἐμέ. Τὴν πρωίαν δέ τῆς ἐπομένης, ὅτε ἤμην πλέον ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν, ἐζητήθην ὑπὸ τοῦ κ. εἰσαγγελέως, ὅστις ἦλθεν αὐτοπροσώπως νά μέ ἀποχαιρέτηση εἰς τὴν ἐξώθυραν τῆς Ἀμερικανικῆς Περιθάλψεως. Μοῦ προσέφερεν δύο δέματα. Τό ἓν περιεῖχεν μίαν ψητὴν κόταν, τυρί, παστοურμᾶ κ.λπ. καὶ τό ἄλλο γλυκίσματα καὶ μίαν φιᾶλην σφραγισμένην ἡμισείας ὀκάς κονιάκ «Μεταξᾶ», στήν θέαν τοῦ ὁποίου καὶ ἐξεπλάγην καὶ δέν ἤθελον νά δεχθῶ, διότι πᾶς συλλαμβανόμενος φέρων οἰνοπνευματῶδες ποτόν καὶ δὴ Ἑλληνικόν ἐδέρετο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἀστυνόμων, πιεζόμενος νά ὁμολογήσῃ τό «πόθεν ἔσχε»...

«Πάρ' το... καὶ ὅποιος κερατᾶς σέ ρωτήσῃ ποῦ τό βρῆκες», μέ καθησύχασε ὁ κ. εἰσαγγελεὺς «πές του ὅτι ὁ εἰσαγγελεὺς τοῦ Σίβας μοῦ τό ἔδωσεν». Αὕτη ἦτο ἡ τελευταία ἐντύπωσίς μου ἐκ Σεβαστείας, διότι μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων πέντε ὥρῶν ἀνεχώρουν μαζύ μέ ἑτέρους τέσσερις πέντε ὁμογενεῖς ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀμισόν. Ἡ μεταφορά μας ἐγένετο διὰ ἀλογοαμάξης. Μόλις δέ ἐξήλθομεν τῆς πόλεως συναντήσαμεν καὶ ἕτερα πέντε ἕξι ἀμάξια μέ οἰκογενείας ἐξ Ἀμισοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐπέστρεφον. Συνηνώθημεν ὅλα τὰ ἀμάξια εἰς ἓν καραβάνιον καὶ ἐξεκινήσαμεν κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς ἀγωνίας ἐάν θά ἐφθάναμε σῶοι κατὰ τό τριήμερον ταξεῖδι μας καὶ τοῦτο διότι ἀκούσαμεν ὅτι ὅλη ἡ περιφέρεια ἦτο

πλήρης ατάκτων Τούρκων Τσεττέδων, φανατισμένων και έτοιμων νά μᾶς πίοῦν καί τό αἷμα.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπῆρχεν αὐστηρά διαταγή νά μή θιγοῦν οἱ ἀναχωροῦντες ἐξόριστοι, διότι ὅταν μετά πορείαν πέντε ἔξι ὥρων φθάσαμε εἰς τήν κορυφήν ὄρους τινός (δέν ἐνθυμοῦμαι τήν ὀνομασίαν του), ἐσυναντήσαμεν φυλάκιον τσανταρμάδων, οἱ ὅποιοι μᾶς ἀπηγόρευσαν τήν περαιτέρω πορείαν διά νυκτός, ἵνα μή ἐξολοθρεύσουν οἱ Τσεττέδες.

Τῇ μεσολαβήσει ὅμως ἐνίων καί τῇ καταβολῇ διά κάθε ἄμαξαν ἀνά δύο παγκανότας, ἐπετύχαμεν τήν συνέχισιν τῆς πορείας μας, συνοδευθέντες ὑπό φρουρᾶς τῶν Τούρκων χωροφυλάκων. Ὦντως δέ ἐσυναντήσαμεν ὁμάδαν Τσεττέδων ὀπλισμένων μέχρις ὀδόντων καί ἐξεφύγαμεν ἐκ τῶν ὀνύχων των μετά πολλοῦ κόπου.

Καταλύσαντες δέ εἰς τι χανῖον ἐσυνεχίσσαμεν τήν πορείαν διανύοντες καθημερινῶς ἀνά ἐξάωρον πορείαν. Ἡ ἀγωνία μας δέ ἡῤξανεν συνεχῶς ὅσο ἐπλησιάζαμεν εἰς τό Τζουμπούς χάνι,⁹¹ καθὼς καί εἰς τόν μοιραῖον δρόμον ὅπου ὑπέστημεν τήν πρώτην δολοφονικήν ἐπίθεσιν σφαγῆς μας κατά τόν ἐρχομόν μας ἐξ Ἀμισοῦ.

Εὐτυχῶς ἐχιόνιζεν τώρα καί ἐπεράσαμεν δίχως νά σταματήσωμεν. Ὅταν δέ ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς Ἀμισόν, μᾶς ἐκράτησαν κοντά στό διοικητήριον χωρίς νά μᾶς ἐπιτρέψουν νά κατέλθωμεν τῶν ἀμαξῶν.

Ἐγώ τηλεγραφικῶς εἶχον εἰδοποιήσῃ τήν οἰκογένειάν μου ἐκ Σεβαστείας τήν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν μου καί ἔτσι ἡ ἄφιξις μου ἦτο γνωστή. Οὕτω μέ τάς φροντίδας τοῦ γυναικαδέλφου

⁹¹ Το συγκεκριμένο μέρος (Tsompus Han) βρίσκεται περίπου 30 χιλιόμετρα νοτιότερα της Αμισού.

μου κατόρθωσα νά κατέλθω τῆς ἀμάξης καί νά φθάσω αἰσίως εἰς τό σπίτι μου, ὅπου εὗρον τήν οἰκογένειάν μου ἑτοιμην πρός ἀναχώρησιν διά τήν Κωνσταντινούπολιν, τό δέ πλοῖον καθυστερημένον εἰς τόν λιμένα λόγῳ μεγάλης τρικυμίας.

Μετά δύο ἡμέρας παυσάσης τῆς τρικυμίας, κατήλθομεν εἰς παραλίαν πρός ἀναχώρησιν. Τό τί εἶδον εἰς τήν παραλίαν μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά τό περιγράψω. Σωρός ἀποσκευῶν εἰς ἑκτασιν ἑνός καί πλέον χιλιομέτρου ἐπὶ τῆς ἄμμου, ὁ δέ κόσμος ἀναγκασμένος νά περιμένη νυχθημερόν, ἐκάθητο καί ἐκοιμᾶτο πλησίον τῶν ἀποσκευῶν των εἰς τό ὑπαιθρον (ἦτο δέ τέλη Νοεμβρίου καί ἀρχές Δεκεμβρίου) ὑπό βροχήν καί φοβερόν ψῦχος.

Ἡ καρδιά ἐρράγιζεν ἀπό τό θέαμα τοῦτο. Ἐβλεπε ἐκεῖ τάς πλέον εὐνπολήπτους οἰκογενείας τῆς πόλεως νά ἐπαιτοῦν καί νά ἱκετεύουν τοὺς Τούρκους νά φροντίσουν διά τήν ἀναχώρησίν των. Ὅμως οὐδεὶς οἶκος, οὐδεμία ἱκεσία ἐτελεσφόρει. Μόνον διαρκεῖς ὑποσχέσεις καί διαρκεῖς δωροδοκίαι, αἱ ὁποῖαι ἀποψίλωναν αὐτοὺς καί ἐκ τῶν τελευταίων ὑπαρχόντων των. Θρῆνοι καί κοπετοὶ ἠκούοντο ἀνά πᾶσαν στιγμὴν. Τοῦτο δέ ἐκορυφοῦτο ὅτε αἱ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι ἀνέμενον τήν ἐπιστροφὴν τῶν ἰδικῶν των ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐπληροφοροῦντο ὅτι ἐσφάγησαν καί δέν πρόκειται ποτέ πλέον νά ἐπιστρέψουν. Θά ἄφηναν τά κόκκαλά των ἐκεῖ, εἰς τήν ἐγκαταλειπομένην πατρίδαν.

Κάποτε ἐπὶ τέλους ἐκαταφέραμεν νά ἔμβωμεν εἰς μίαν λέμβον, ἥ ὁποία θά μᾶς μετέφερεν εἰς τό ἡγγεροβολημένον πλοῖον μέ αὐστριακὴν σημαίαν. Ἀλλὰ εἰς τό μέσον τῆς ἀποστάσεως οἱ Τούρκοι λεμβοῦχοι ἠγέρθησαν καί ἀπήτουν ἀνά ἡμίσειαν παγκανόταν διά ἕκαστον τεμάχιον τῶν

ἀποσκεῶν, ὡς τεμάχιον θεωροῦντες καί τήν ὀμπρέλλαν καί τό παστοῦνι... Λαβόντες δέ καί τό τίμημα τοῦτο, μᾶς ἐπιβίβασαν εἰς τό ἀτμόπλοιον.

Καί ἐδῶ ὅμως δέν μᾶς ἐγκατέλειψεν ἡ ἀγωνία καί ὁ φόβος τῆς ἀβεβαιότητος, διότι παρ' ὅλον ὅτι τό πλοῖον ἦτο αὐστριακόν, οἱ Τούρκοι εἶχον τό δικαίωμα νά ἀνέλθουν ἐπ' αὐτοῦ καί νά κατεβάσουν ἢ νά ματαιώσουν τήν φυγήν εἰς οἰονδήποτε. Ἐξηντλημένος ἐγώ ἐκ τῆς ψυχικῆς καί σωματικῆς πολυημέρου ταλαιπωρίας καί τρέμων εἰσέτι διά τήν τύχην μου καί διά τήν τύχην ὅλων αὐτῶν τῶν δυστυχησμένων καί καταταλαιπωρημένων ὁμογενῶν, ἔπεσα πρηνῆς καί ἐκαλύφθην ἀπό παπλώματα καί στρώματα, ἵνα μή γίνεται αἰσθητή ἡ παρουσία μου εἰς τούς Τούρκους, διότι δέν ξεύρεις τί μποροῦσε νά γίνη. Καί ἐνῶ διεδραματίζοντο αἱ φρικτώτεραι καί δραματικώτεραι σκηναί τοῦ ξεριζωμοῦ μας, ἀνέμενα μέ τήν ψυχὴν εἰς τό στόμα ἕως ὅτου τό πλοῖον ἔσυρεν τήν ἄγκυραν καί ἐξεκίνησεν διά τόν δρόμον τῆς προσφυγιάς, διά τόν δρόμον τῆς μεγάλης καί ὀριστικῆς πλέον ἐξορίας μας ἀπό τήν φιλτάτην πατρῶα γῆ τοῦ ἀλησμονήτου Πόντου μας.

Σέρραι, 22 Ἰουνίου 1959

Δευτέρα τῆς Ἀγ. Τριάδος

Β. Κ. Βηλικτσιδης

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η μαντολινάτα θηλέων του Συλλόγου «Ορφεύς» της Άνω Αμισού
με διευθυντή τον Βασίλειο Βεηλικτσίδη, περί το 1910.

Ορφανοί εξισλαμισθέντες Έλληνες και Αρμένιοι παιδιά,
με τον μουσικοδιδάσκαλό τους Βασίλειο Βεηλικτσίδη,
στη Σεβάστεια περί το 1922.

Η μαντολινάτα του Ορφανοτροφείου Αρρένων του Εθνικού Ιδρύματος Περιθάλψεως και Μορφώσεως Ορφανών και Απόρων Ανατολικής Μακεδονίας στις Σέρρες, με διευθυντή τον Βασίλειο Βηλικτσίδα, περί το 1925.

Φωτογραφικό αρχείο
Γιώργου Κ. Αγγελισιάου

Η Φιλαρμονική του Εθνικού Αγροτικού Ορφανοτροφείου Αρρένων Σερρών, με διευθυντή τον Βασίλειο Βηλικτσίδα (23.7.1927).

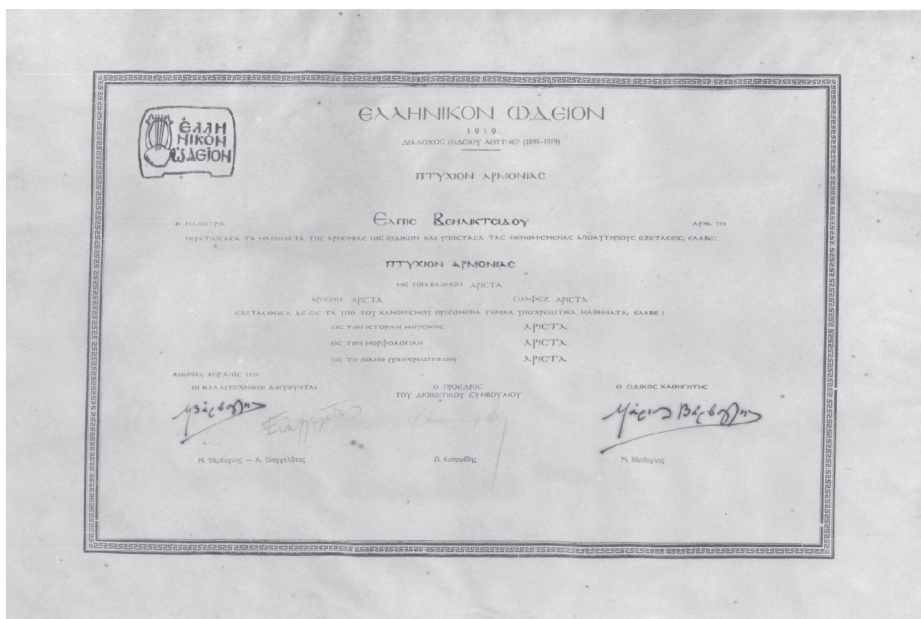
Ο Βασίλειος Βηληκτσίδης με τις μαθήτριάς του, (από αριστερά προς τα δεξιά)
Λίνα Φούρναρη-Γεωργιάδου, Δέσποινα Ηλιάδου,
Λέλα Τσολάκη-Πίτσιου, στις Σέρρες περί το 1957-1958.

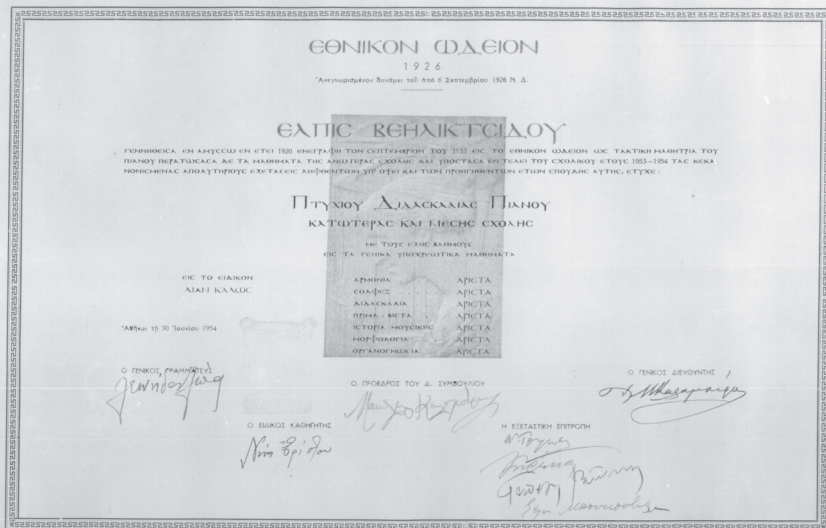
Η Χορωδία του Γυμνασίου Θηλέων Σερρών στο «Κρόνιο»,
με διευθύντρια την Ελπίδα Βηληκτσίδου (25.3.1952).

Πτυχίο Ωδικής της Ελπίδας Βηλκτισίδου από το Ελληνικόν Ωδείον (1938).

Πτυχίο Αρμονίας της Ελπίδας Βηλκτισίδου από το Ελληνικόν Ωδείον (1950).

Πτυχίο Διδασκαλίας Πιάνου της Ελπίδας Βεηλκτσίδου
από το Εθνικόν Ωδείον (1926).

ISBN: 978-618-86499-0-3